

ЛИЛЯНА МИХАЙЛОВА

ГРЕХЪТ НА МАЛТИЦА

chitanka.info

1.

Стъклото изтреця.

Жената сепнато скочи, закри главата си с ръце и се сгуши в коравата черга. Друга нощ поне чуваше приближаването им и можеше да се подготви за страха, но сега снегът беше погълнал шума на стъпките им.

Най-често идваха, когато има луна. Студеният синкав блясък навярно им пречеше да заспят или им напомняше други такива лунни нощи, неотдавнашни, изпълнени с писък и смърт. Хвърляха все отляво, сигурно знаеха, че от тая страна е леглото ѝ. Прозорецът беше на втория кат, ала те го улучваха — всеки избираше камъка според силата си или според омразата си.

Но тази нощ бяха хвърлили друго. Когато най-сетне смъкна длан от очите си, сред лунния квадрат върху пода тя видя неясен черен предмет. Откъм единия му край нещо матово лъщеше, стори ѝ се, че това е куче — умряло или замаяно от удара, а лъскавото петно са зъбите му. Не изкреця. Вече се бе научила да сподавя вика си навреме. В началото не смогваше да се сдържа и щом чуеха гласа ѝ, ония на двора се разсмиваха. Жената боязливо се прекръсти, после намери опипом стария нож под възглавницата, стисна го в подскачащата си ръка и зачака.

Черната купчинка не помръдваше.

В стаята ставаше все по-студено. През разбитото стъкло свирна вятър, гъстите тъмни коси около лицето на жената се раздвижиха.

Ония долу постояха още малко и си тръгнаха. Тя чу как гласовете им се отдалечават и как някой събори ведрото върху замръзналите плочи край кладенеца. Издърпа чергата до брадичката си и затихна, вперила очи в страшната черна сянка. Не посмя да се надигне. Дори си помисли, че може би ще е по-добре, ако изчака светлината на утрото, но още след първата минута разбра, че не би имала сили да издържи така до сутринта. И изведнъж, решила да не протака повече ужаса си, а да го събере в една-единствена секунда, тя

скочи и изтича по студените дъски. В бързината си забрави да вземе ножа, само протегна ръцете си напред, готова да души и да разчеква челюсти. Оставаше ѝ последната крачка, но преди да я направи, тя се спря. На пода, сред строшените стъкла, лежеше черен конски крак. Подковата мътно блестеше върху голямото мъртво копито.

Жената отстъпи назад и в същия миг усети познатото хладно потреперване в утробата си. Винаги започваше така: от утробата ѝ на безспирни резки тласъци тръпките се пръскаха в цялото ѝ тяло, разпъваха я и я люшкаха, сякаш някой невидим, но много силен човек държеше с две ръце раменете ѝ и я разтърсваше, за да изтръгне от нея признание за грехове, които тя никога не бе извършила.

Трябваше да си легне — това беше последната мисъл в притъмнялата ѝ памет, да си легне час по-скоро, преди да е загубила посоката към леглото си и преди около нея да се е заключила онази черна пустош без звук и спомен за човешко лице, дълбока и тясна като гърло на кладенец.

Едва призори треската свърши и жената наистина заспа, но тъкмо защото пристъпът бе отминал, младото ѝ тяло възвърна сетивата си и минута по-късно студът я събуди. Тя се надигна. Главата ѝ тежеше, ала както и друг път, подир такава нощ, мисълта ѝ беше бърза и чиста, изострена от собственото си току-що завършило бягство.

През разбитото стъкло върху пода беше навалял сняг, кръгловърхите преспички сияеха от първата светлина на утрото. На метър от чистата им белота конският крак изглеждаше още по-черен и мъртъв, отколкото през нощта. Бяха го открили в най-тънката част на глезена, с един удар, както се пречупва чинар. Оголената розова кост стърчеше над свлечената кожа, а в дъгата на изхабената подкова имаше полепнали сламки. „Трябва да го изхвърля“ — помисли тя и се изправи. Но най-напред щеше да смени стъклото. Подир малко жените на ония щяха да затрополят долу с бакърите си около кладенеца и тя не искаше строшеният прозорец да зейне срещу очите им. Само един път беше допуснала това, след нощта, когато бяха хвърлили първия камък, и после вече никога не сгреши.

Докато се обличаше, настръхнала сред ледената стая, нито веднъж не погледна конския крак. Отдавна, още в детството си, беше чула, че каквато и да е, магията се разваля, ако човек не гледа към нея и особено ако не я докосне с ръка.

Някъде в съседните дворища изкукурига петел. Утрото наближаваше. Жената пусна недоплетената си плитка и забърза навън.

Познатият мирис на сено и ракия я ободри. Преди години, в горещото лято, когато започнаха да поправят полусъборената къща, парите им стигнаха едва да пристегнат първия кат, горе заградиха само стаичката, а всичко друго оставиха за таван.

Макар и да бързаше, жената внимаваше да стъпва от греда на греда, иначе долу върху варосания потон на кафенето се появяваха пукнатини — тъй я беше учил мъжът ѝ и тя помнеше думите му. Тъмнината не я объркваше. Толкова нощи беше минавала оттук без свещ, че даже и да затвореше очи, само по броя на стъпките си можеше да разбере кога е стигнала до стълбището. Окачените хамути меко се блъснаха в рамото ѝ, бинлиците в ъгъла прозвъннаха. Ракиените буренца бяха по-нататък, сега не личеше в дрезгавия полумрак, но денем, паднеше ли върху тях лъч през зирките на разместените керемиди, отдалеч се разбираше, че са празни, че го няма оня жилав тежък напор, от който дъгите им някога се издуваха навън — напрегнати и овлажнели.

Друг път пред тъмния квадратен отвор на стълбището тя спираше да повдигне полите си, но сега забрави. Прогнилите стъпала шумно заскърцаха под нозете ѝ. Бяха сковани набързо от стари дъски по времето, когато се поправяше къщата. В началото, докато горе спеше чиракът, неведнъж се бяха канили да ги сменят, а после, като взеха да идват ония непознати хора, дето понякога нощуваха в стаичката, мъжът ѝ нарочно остави стълбището такова, каквото си беше — да се вижда, че горе се ходи случайно и рядко, а истинският живот на стопаните е долу, в кафенето, и в двете стаи зад него. Нарочно не ѝ позволяваше и да го мете, само я караше рано сутрин да го залее с вода, така набъбналите дъски не скърцаха и не можеше да се чуе, когато по тях се качва или слиза човек.

Стъпалата свършиха. Всички посоки в двукатната къща почваха и свършваха все в тоя дълъг коридор: оттук се минаваше за стаите и за улицата, оттук през една малка вратичка можеше да се излезе на задния двор, а през друга — точно на срещуположната стена — да се влезе направо в кафенето. Иначе за гости кафенето си имаше и отделен вход откъм лицето на къщата, с три стъпала от бял камък и с къса плочеста пътека, която водеше до улицата.

Вратичката безшумно се отвори под ръката ѝ и жената вдъхна познатия въздух на кафенето. Преди, в ранните сутрини, когато бе влизала да премете, най-много обичаше тъкмо тази първа глътка, пълна с мириса на угаснал, но неизстинал докрай оджак, с аромата на кафе и на тютюнев дим, който цяла нощ се е борил с дъха на чамовото дюшеме.

Сега пак долови всичко това, ала то беше някак променено и чуждо, сподавено под паяжините и праха. Тоя мъртъв въздух я задушаваше, разстройваше я задълго и тя избягваше да идва тук, не би влязла и днес, ако не трябваше да вземе стъкло. Вадеше ги от долния край на големия джамлък с един ръждясал нож и нареждаше пирончетата на перваза, като че ли някога пак би се наложило да потрябват. Шест черчевета вече зееха празни, беше дошъл редът на седмото.

Жената коленичи върху мръсния под, през дупките на срязания кепенк близката белота на снега за секунда я ослепи и тя затвори очи. Върху скута ѝ светлината изписа кръст. Ония нарочно режиха кепенците така — на кръстове. Те бяха друго тяхно отмъщение освен камъните в прозореца и катраненото петно на портата. Беше ги чувала нощем как забиват камите си в дебелията тенекия и пышкат, докато изтеглят прореза докрай. А които нямаха толкова сила, дупчеха по стените и вратата на кафенето, сякаш искаха да причинят болка на къщата или да я убият.

Жената бързаше. За малко не поряза дланта си с острия ръб на стъклото и после отново щеше да се пореже, докато тичешком се изкачваше по тъмното стълбище. Стигна навреме. Вън, около кладенеца, все още нямаше никой. От улицата до входа на кафенето минаваха само стъпките на ония, дето снощи бяха хвърлили конския крак.

Стъклото се намести лесно, рамката беше еднаква с черчеветата на долния джамлък, а и жената вече имаше опит, натискаше гвоздеите с нокът направо в старите им дупчици.

На улицата се мярна усукана с черен шал глава, звъннаха бакъри. Жената отскочи встрани и дръпна плетената завеска на прозореца. Така можеше да гледа навън, без отвън да виждат самата нея.

Файтонджийската майка идеше за вода. Всяка сутрин дотропваше първа с двата си очукани котела и с калайдисания ибрик.

Най-напред старицата забеляза стъпките, наведе се, сигурно за да се убеди, че са мъжки, после се изплю върху тях и се прекръсти, широко замахвайки под наметнатия кожух.

През плетената завеса жената виждаше всичко и както снощи от гърдите ѝ пак тръгна вик, и тя пак успя да го задържи, да го смали до онзи свой въпрос, който отдавна вече не се отнасяше до бога: „Господи, няма ли да има край, господи?“

Към кладенеца още нямаше пътека, старицата нагази направо през тънкия сняг. Вървеше припряно и остро, сякаш преди да е завършила започнатата стъпка, бързаше да направи нова. По същия начин тя и говореше, прехапвайки от бързана думите наполовина, и при по-интересна приказка ги сливаше в такъв непрекъснат словопад, че можеше да издържи без въздух минута и повече, подобно на опитен гмуркач за сунгери. Беше развалила вече две сватби и няколко годежа — в махалата се бояха от езика ѝ и особено майките с настанали дъщери гледаха да поддържат с нея едно плашливо, донякъде раболепно приятелство.

Точно този страх беше нужен на старицата. Зад него тя криеше истината за своя живот. Синът ѝ пиеше. Пропи се изведнъж, след двадесетата си година, с поглъщащата страст на дълго потискано момче. Майката опита всичко, за да го отклони, и като не успя, повтори отчаяното, но сигурно оръжие, с което на времето бе действувала и срещу бащата. Кога с хитрост, кога с настойчива заплаха или щедрост тя примамва сина си да пие вкъщи. Купуваше му ракията сама, от далечни кръчми, където не я познаваха, изстудяваше я и вечер, щом той се прибереше, на софрата в малката кухня го чакаха приготвеното шише, чиния с мезе и джамената чаша, с която някога беше пиянствувал старият. Синът я наливаше веднага, още преди да е седнал, а в същото време майка му изтичваше навън да разпряга конете, да влачи файтона под навеса и да бърка зоб. Не беше работа по силите ѝ, но тя я вършеше с радост, защото много по-тежко би било, ако трябваше да сваля пияния си син от капрата и да го тътри към къщи под присмехулните погледи на съседите или ако, както в началото се бе случило на два-три пъти, услужливи цигани довеждаха конете пред двора и гръмко питаха тука ли живее сайбията им, а сайбията лежеше отзад върху пода на изплескания файтон, неспособен да каже нито дума. Сега всичко ставаше покрито и чисто, наляво и

надясно старицата гордо разправяше, че синът ѝ е отрязал пиенето като с нож и капка не слага в устата си. Съседите ѝ вярваха — вечер той наистина се прибираше трезвен, връщаше се даже по-рано от другите мъже в махалата и бързаше да си влезе право вкъщи. Напоследък го пазаряха за все по-дълги пътувания, трезвите файтонджии бяха рядкост, и майката отново оцени силата на своето старо оръжие. С него тя не беше спасила сина си, но беше спасила името му и това ѝ стигаше. Оттук нататък ѝ оставаха по-леки грижи: всяка вечер на масата да има шише и никой от съседите да не прекрачва прага им. Едното струваше пари и тя ги даваше със свита уста, а другото изискваше само остротата на езика ѝ и дори ѝ доставяше удоволствие. Но все пак един нов човек, едно момиче, когато и да е, трябваше да влезе в къщата им и за тази непозната още своя снаха майката на файтонджията често си мислеше със страх и с надежда, с тревога и дълбока предварителна жал.

Замръзналата макара на кладенеца изскърца. През дупките на завесата жената следеше как старицата със ситни махове навива вкоравеното въже. Най-напред щеше да напълни ибрика. С него сутрин поливаше на сина си, по-точно не поливаше, а стоварваше струята върху оголения му тил, докато той, подпухнал и блед, се държеше с две ръце за перваза на пруста и се люлееше. Много сутрини беше наблюдавала това. Кафенето и файтонджийската къща бяха лице срещу лице, делеше ги само пътят, и тя донякъде бе отгатнала отчаяната тайна на майката, но без желание да се вдълбочава в нея, а още по-малко пък — да я разгласи.

Ведрото се показва мокро и лъскаво. Над гривната на кладенеца бабичката трябваше да го поеме с едната си ръка, а с другата да задържа обратния напор на ръчага. Остроносото ѝ лице почервения от напрежение, устните ѝ замърдаха. В такъв момент младата жена често се беше спускала към нея, дори сама пълнеше котлите ѝ. Но сега не излезе.

По шосето идваха две момичета със стомни. Жената не ги познаваше, бяха от новите къщи. Напоследък малката почти откъсната от града махала растеше с дни. Преселниците строяха набързо, със суров кирпич и опушени греди, донесени от изгорелите им селски домове. Вдигаха по една стая, колкото да имат покрив над главата си, и за късо време ниските грозни къщички, стари още в часа на

построяването си, се наредиха от двете страни на пътя. Наоколо имаше и други кладенци, но с лоша плитка вода, и стана тъй, че задимеше ли коминът на поредната току-що струпана къщица, следващата сутрин край кладенеца пред кафенето се появяваше невестата или дъщерята на новия съсед.

Преселничките идваха плахо, не смееха да шумят и докато навиваха макарата, поглеждаха ту към спуснатите кепенци, ту към прозореца на втория кат, сякаш все чакаха някой да им викне защо са тук и защо наливат, без да са питали. Те дори и ведрото се мъчеха да пресипват безшумно, разплисквайки водата върху дългите си с нетукашни шарки поли. Жената от кафенето се усмихваше на старанието им и нарочно се дърпаше по-назад, да не би лицето ѝ да се мерне през плетената завеска и това още повече да ги смути. Но само след две-три сутрини преселничките започваха да идват с приказки и глъч, от смущението им нямаше и следа, а погледнеха ли към прозореца, вместо доскорошната плахост жената виждаше в очите им открита селска неприязън и гняв. И тя разбираше: мълвата бе стигнала до тях. Без да я познават и преди да са я срещнали, те вече я презираха дълбоко и сляпо, защото им беше нужно да обвинят някого за своите изгорели къщи и този някой да не е държава или войска, а човек, когото можеш да удариш и с камък.

Понякога тя изпитваше едва удържимо желание да блъсне прозореца и да закреши над главите им. След такива сутрини неведнъж бе решавала да замине, да избяга по-далеч от тая махала и тоя град — и би заминала, стига да имаше къде. Но то беше в началото. Сега вече знаеше, че едничкото ѝ спасение остават ония записки, дето ги пишеше болният старец в тъмната стаичка на Панаир хан.

Двете момичета се приближаваха. Шарените стомни грееха в ръцете им подобно на ярки чуждоземски цветя. Сигурно идваха за първи път. Вървяха мълчаливо, едно подир друго, и заобиколиха да минат точно по стъпките на файтонджийската майка, като че ли се бояха да развалят на ново място гладката белота на снега. До кладенеца спряха и по-високото се озърна крадешком. През най-едрата плетка на завесата жената за миг улови изплашените му очи.

Старицата тъкмо изтегляше ново ведро. В смущението си момичетата не се сещаха да ѝ помогнат и чак когато бабичката сърдито

забъбри в яката на големия кожух, по-високото пусна стомните си върху снега и затича към нея. Старицата не му благодари, тя никога и на никого не благодареше, само се дръпна встрани и навъсено зачака.

Момичето завъртя макарата с две ръце. Под дебелиите сини чорапи прасците му се издуха, от резките движения елекът му се разтвори, готов да се смъкне назад, и през тънката риза се очертаваха гъвкавите му разлюлени гърди. С опитното око на майка, която от години търси снаха, старицата мигновено разбра какво трябва да гледа, пристъпи по-близо и се втренчи. Объркано от погледа ѝ и от това, че няма свободна ръка, за да загърне елека си, момичето завъртя ръчага още по-силно. Ведрото изскочи изведнъж, праметна се върху макарата и изтрещя в каменната гривна на кладенеца. Водата плисна. Един чембер отлетя заедно с нея, търколи се и спря, изправен в снега. Момичето го забеляза минута по-късно, след като вече бе закопчало пазвата си. Дори от височината на своя прозорец жената видя как кръглото му още детско лице изплашено пребледня, само в средата на бузите му, като цветчета върху гледжосана стомна, останаха две червени петна. Страхът му я умили. Ако я нямаше тук старицата, тя би отворила прозореца, би казала, че този обръч често пада, и нищо че е паднал и днес. Коленичили едно до друго в снега, момичетата напразно се мъчеха да закрепят чембера върху хлъзгавите дъги на ведрото, пречеха си от старание и току поглеждаха към къщата. В страха си те още повече приличаха на деца. Жената се усмихна. След тревожната нощ мисълта ѝ имаше нужда от убежище и тя го намери — щеше да си спомня за тия две деца, когато слезеше да зарови някъде конския крак, когато печеше тънките си питки върху сача, щеше да си мисли за тях през целия свой дълъг и самотен ден. Обръчът пак се изхлузи от мокрите дъги. Момичетата безпомощно се спогледаха, готови да побегнат или да заплачат. И в тоя миг над белия двор се разнесе гласът на старицата:

— От кого се боите, мари! От една турска гювендия ли сте седнали да се плашите!

Жената отскочи, сякаш в прозореца бяха хвърлили камък, и притисна гръб до стената зад себе си.

— От една турска гювендия ли се плашите, мари! — пак долетя отвън гласът на старицата.

Жената потрепери. Беше чувала тия думи безброй много пъти и те винаги ѝ причиняваха едно и също страдание — остро и изсмукващо като болест без лечение и изход, то отнемаше не силите ѝ да живее, а смисъла на живота ѝ. Понякога, в ранна утрин, файтонджийската майка дори я бе събуждала с тях. По врявата долу тя разбираше, че край кладенеца са спрели цигани, а ако беше тихо, знаеше, че е спрял файтон или селска каруца, тръгнала към града. Махалата беше на километър от него, отделена само с бахчите, и открай време, още когато кафенето работеше, хората от големия път обичаха да свърнат под трите салкъма, да напият конете си и да ги вчешат, преди да влязат в градските улици. Сега, стига да се случеше тук, файтонджийската майка с еднакво настървение обясняваше на всички чия е тази къща и защо е запусната, кой живее тук и защо са заковани кепенците на кафенето. Колкото и да бързаха, чуеха ли думите „турска гювендия“, пътниците не пропускаха да вдигнат очи към прозореца. Но това бяха бързи погледи, пълни повече с любопитство, отколкото с неприязън. След минута хората щяха да заминат и всичко щеше да си замине с тях. А ако бяха чужденци, те въобще и не разбираха какво им говори старицата, мислеха я за просякиня и често изпод гюрука на спрелия файтон нечия ръка ѝ подаваше пари. Бабичката ги вземаше.

Понякога до кладенеца спираха и руски войници, ала тях старицата не смееше да заговаря първа. Само отстъпваше с готовност настрана и мълчаливо ги гледаше отдалеч.

Войниците винаги бързаха, обикновено пояха конете си, без да слизат от тях, и снежните дъна на шапките им докосваха най-ниските клони на салкъмите. Бяха толкова близо до прозореца, че през стъклото жената долавяше ускореното им от ездата дишане. В началото даже се опитваше да запомни някое от тия млади лица, за да го познае, когато го види отново, но войниците всеки път бяха различни. Тръгваха си веднага, щом конете откъснаха бърни от каменното корито, и бабичката ги прекръстваше в гръб, както правеше сутрин подир файтона на сина си.

Вън по снега изскриптяха стъпки. Двете момичета си отиваха. Жената не стана, не пристъпи до прозореца, за да ги види още веднъж. Не искаше да ги запомни, нямаше да мисли за тях, когато слезеше да

зарови някъде конския крак, когато печеше тънките си питки върху сача.

Долу пак звъннаха котли, макарата на кладенеца заскърца. Щеше да скърца така повече от час, докато се източеха ранобудниците от всички околни къщи.

Жената все още лежеше със затворени очи. В дългия пуст ден, който току-що започваше, не ѝ предстоеше нищо друго освен да зарови конския крак. Нещо студено се плъзна до рамото ѝ, беше ножът. Тя опипом го намери между гънките на чергата, костеният чирен плътно легна в дланта ѝ. Неведнъж беше мислила за смъртта, но сега за пръв път толкова спокойно и без никакъв страх я пожела. Една лека, бърза смърт, която би я спасила от всичко. През утробата ѝ мина хлад, ала след миг студената празнота се измести, стигна до стомаха ѝ и остана там. Беше глад, обикновен сутрешен глад. Объркана от това неочаквано предателство на собственото си тяло, тя напразно се мъчеше да го заглуши, пи вода и се сви на кълбо, но гладът не премина, напротив, изостряше се от всяко нейно движение, изтриваше една подир друга всички мисли от главата ѝ, докато накрая остана само една — че там, в долапа до вратата, има три тънки питки, изпечени снощи. Тя дори вече ги виждаше, наредени в калайдисания сахан, прегорели, с жълтеникави точици, останали на местата, където мехурчетата на кваса бяха повдигнали тестото от нагорещения сач. Нарочно слагаше повече квас. Така питките бухваха и приличаха на хляб.

В мразовитата сутрин, когато фурнаджията я върна, тя не знаеше какво да прави с кипналото тесто, гледаше го безпомощно как преля и как после се спъхна, увеличавайки надолу изсъхналия месал. „Днес няма да паля огън“ — беше казал тогава фурнаджията. А тя видя, че пещта гореше. Същия ден си спомни за сачовете, дето ги бе донасял оня стар помак от Гормеж. Пристигаше в късна есен, малко преди да падне сняг. Пристъпваше бавно, с палци, пъхнати в пояса. Катърите също тъй бавно вървяха подире му, а в шарените козиняви чували от двете страни на самарите им звънко скърцаше дървеният кюмюр. Сачовете помакът носеше в специална торба, подплатена отвътре с кожички. Развързваше я чак когато стовареше кюмюра пред кафенето, получеше парите си и се измиеше на дългото корито, от което пояха конете. Първата есен жената купи сача, защото ѝ беше неудобно да откаже.

Пъхна го някъде из долапите и го забрави. На следващата година помакът донесе нов. Вече не ѝ взе пари, било подарък от неговата кадъна за невестата на градския му дост, дето купувал кюмюра наведнъж.

В началото питките не ставаха хубави, разливаха се, полепваха върху недостатъчно нажежения сач и трябваше да се изстъргват с нож. Но откакто се научи да слага повече квас и да напича глинената тавичка до бяло, беше друго.

Жената отново видя трите загорели питки, прошарени с жълти точици. Не можа да издържи и стана. Още след първите хапки гладът ѝ изчезна, сякаш беше искал тъкмо това — да я изправи, да докаже своята власт над тялото ѝ и да се махне.

Вън край кладенеца вече нямаше никой и четири гарвана спокойно подскачаха из разровения сняг. Жената ги позна, бяха същите, дето от месец ноцуваха под навеса. В началото тя няколко пъти беше ходила там да търси гнездата им. Искаше да ги прогони, дрезгавият им грак я плашеше, особено нощем все ѝ се струваше, че около къщата подвиква човек. После свикна. Така или иначе тия тихи сънни пограквания бяха живот.

По шосето профуча шейна. Гарваните заметоха снега с широките си крила, направиха нисък кръг над салкъмите и отлетяха към града. Щяха да се бавят там целия ден — жената вече познаваше привычките им — сигурно ровеха из незамръзналите торища край хановете, а привечер, щом над бахчите се уталожи първата синкава мъгла, отново щяха да се върнат насам. Ако се случеше по това време до прозореца, тя ги виждаше отдалеч как се приближават с пестеливи редки махове и мисълта, че ще кацнат в нейния двор, не ѝ беше неприятна.

Макарата едва доловимо изскърца. Туркинята пак беше дошла последна за вода. Всяка сутрин изчакваше навалищата да се оттече и тогава се появяваше до кладенеца — безшумна, цялата загърната в черното си фередже като голяма стара птица. Живееше самичка, в края на махалата, в една почти съборена къща, чийто покрив от зима на зима хлътваше все по-дълбоко, оголвайки гъбясалите греди, по които се люшкаха снопчета отдавна обезцветени билки. Някога туркинята беше лекувала с треви. В махалата така я и наричаха — Знахарката, макар че тя от години не приемаше никакъв болник. След една гореща

есен, когато един подир друг бяха умрели мъжът ѝ и тримата ѝ синове, тя веднъж завинаги беше престанала да вярва и в билките, и в аллах — и в молитвите си вместо неговото име, повтаряше имената на синовете си. През тая зима, когато краят на войната наближаваше и беше ясно какъв ще е той, хората от махалата на два пъти видяха пред съборената къща да спират натоварени каруци. Говореше се, че роднините увещавали старицата да си тръгне с тях, а тя им отвърнала, че човешкият ватан не е друго освен обич и корени, а нейните четири корена са в тази земя и че щом коранът не я пуска приживе до тях, тя ще стои тук и ще чака едничкия ден, в който турската жена има право да влезе в гробищата и да остане завинаги там.

В ония смутни дни постъпките на бягащите турци се наблюдаваха от всички. Ловкостта, с която богатите разпродаваха имотите си, или пък лекотата, с която ги зарязваха, еднакво дразнеха и еднакво будеха подозрения. А в същото време бедняците турци не се виждаха никъде из града. Заключени в притихналите си къщурки, те дояждаха последните шепи тарахана и се ослушваха. Нямаше закъде да бягат: и в онази непозната родина, както и тук, бедността им щеше да е една и съща, с тая разлика, че до новата бедност трябваше и да се пътува. В обтегнатия от пазарлъци и страхове въздух думите на Знахарката се носеха от уста на уста и даже най-простите груби умове долавяха дълбоката им разтърсваща сила. Имаше все пак нещо над всичко и то беше най-важното, най-скъпото в човешкия живот, но пък и най-лесно се забравяше, ако не се намереше кой да го изрече на глас. Знахарката го беше изрекла.

Скриптенето на макарата пресекна. Прегърбена на две, старата кадъна почиваше, едвам удържайки напора на ръчага с тънките си пръсти. От ускореното дишане яшмакът ту хлътваше, ту се издуваше пред забуленото ѝ лице.

Жената внимателно откrehна прозореца: из съседните дворища нямаше никой, не идваха и пътници по шосето. С няколко бързи движения тя събра чергата с върха на чехъла си така, че конският крак остана загънат в нея, грабна вързопата и затича навън. Решението ѝ бе хрумнало внезапно — щеше да помогне на туркинята, а същевременно щеше и да знае, че вън на двора има човек и че не е съвсем сама, докато пренася зловещия си товар през тъмния таван и по стълбището.

— Слязох да ти помогна — задъхано каза тя.

През тесния процеп очите на Знахарката я погледнаха с благодарност.

— Хем да ти извадя вода, хем и да изтупам едно чердже — смутено добави жената.

Ведрото беше наполовина празно. Тя усети лекотата му, но за да не уязви старицата, не го върна назад и нарочно завъртя макарата с усилие. Втория път вече го напълни догоре. Умееше в последните метри да отпусне въжето изведнъж, ведрото като откъснато се устремяваше надолу и потъваше до самото дъно на кладенеца.

Туркинята мълчаливо чакаше, пъхнала ръце в широките си ръкави и сгушила глава между раменете си. Сега още повече приличаше на птица.

— Бабо — тихо я повика жената, — чувала ли си за магия с конски крак?

Очите в цепката на яшмака не промениха погледа си, само бръчиците около тях замърдаха.

— Чувала съм. То е лоша магия. Ако е с нога от бял кон, иска смърт, ако пък ногата е от черен... — старицата замлъкна.

— Какво, ако е от черен? — боязливо попита жената.

— Още по-лошо. Пак е за смърт, ама смърт не отведнъж, а чиялкът да изкара всичките черни болести, додето умре.

Жената пусна ведрото до нозете си, водата плисна чехлите ѝ, но тя не усети.

— Ти няма що да се боиш — спокойно каза туркинята. — Всяка магия, както си има направа, има си и развала. Ще вземеш сега да го заровиш тоя крак, ама не под дърво и не до къщен темел, а на място, дето рядко се стъпя. Дупката да е три педи дълбока — тя показва с ръце. — Сетне ще го пуснеш вътре, ама без да го пипаш с гола ръка, ще наредиш отгоре му три строшени пръчки от лоза и три пъти ще речеш: от всички далеч, от мене най-далеч. Запомни ли?

Жената кимна.

— Подире ще го заровиш, пак не с ръка, тури му един камък и си тръгни. Ама хич не бива да се обърнеш назад и за ногата вече хич да не помислюваш, иначе развалата губи кувет.

Без да каже нищо повече, старицата вдигна двата си бакъра и заситни по пъртината. Вятърът увиваше дрехата около сухите ѝ колене,

замяташе я встрани и от време на време под диплите на шалварите се мярваха бели вълнени чорапи.

Жената я изпрати с поглед и бавно нагази в снега. Докато стигна задния двор, пискюлите на мокрите ѝ чехли замръзнаха. Тук не духаше толкова, високите каменни дуvari пазеха завет. В клоните на необрания орех подрипна катерица, събори облак снежен прах и утихна. Жената заобиколи дебелото сиво стъбло и отмина нататък. Беше решила да копае в най-далечния ъгъл, там, където двата дуvara се засрещаха и лятос растеше коприва.

Под снега земята се оказа неочаквано мека. Казмата потъваше дълбоко и лесно, вадейки пръстта на димящи влажни порязаници.

Нещо прозвънна. Между ситните бучици на дъното се търколи зеления сала паря. Жената я забеляза, но не посегна. Открай време, копнеше ли из двора, винаги намираше такива пари, бакърени, с конник от едната страна, а от другата — с букви, които не можеше да разчете. След още няколко удара тя коленичи и премери дълбочината с длан. Пусна вързопчето отвисоко, както си беше загърнато. И без друго никога повече не би постлала това чердже в стаята си. После откърши три клончета от дивата лоза, попита се дали няма да е по-добре, ако ги нареди на кръст, но не посмя и ги хвърли направо. Сега идеше ред на думите. Първите два пъти тя ги изрече шепнешком, на третия обаче не смогна да овладее гласа си и почти извика. Отдавна имаше нужда от тоя вик. Изпод снежните клони на ореха катерицата изплашено я гледаше с кръглите си лъскави очи. Докато струпваше пръстта и носеше камъка, жената се усещаше някак странно олекнала и спокойна. Върна се по стъпките си, без да погледне назад и без да мисли за нищо. Не ѝ се влизаше веднага вкъщи. Под черната забрадка слепоочията ѝ отсечено почукваха, сгорещеното ѝ тяло искаше още движения.

Тя се озърна, поколеба се и тръгна към навеса.

Нарочно избра най-възлестото от струпаните мешови дърва. Друга сутрин все го отхвърляше, търсеше прави, дето се цепеха лесно. После намери клиновете, избърса ръждясалите им върхове и ги нареди отдясно, за да са ѝ под ръка. Някога тъй правеше мъжът ѝ. Брадвата засвири. След втория удар грапавата кора на мешето се отлепи и наоколо изведнъж замириса на студена гора. Забрадката се свлече от

главата ѝ, но жената не спря, за да я стегне отново. Освободена, дебелият плитка гъвкаво се замята по гърба ѝ.

Не стана нужда от клиновете, мешето се разтвори само, сърцевината му беше куха, пълна с изсъхнали личинки. Следващите дърва се случиха по-здрави, отскачаха под брадвата и упорито не пускаха острието ѝ в себе си. Жената се задъха, разкопча елека на гърдите си. Белите трески хвърчаха край нея, заплитаха се в косата ѝ или леко приплясваха по пламналите ѝ бузи. Една даже удари устните ѝ. Беше мек удар, повече приличаше на гальовно плъзнала се човешка длан. Тя потръпна — отдавна никой не бе я докосвал така. Вдигна брадвата и я заби дълбоко, колкото можеше. Сече още дълго, упоена от свистенето на челиченото острие и от все по-гъстия мирис на гора. Когато се опомни, видя, че до дървника е израсла голяма двувърха купчина.

Стаята я посрещна студена, с гол под. „Ще сложа нова черга“ — помисли тя и побърза да спре мисълта си дотук.

Зиданата печка беше угаснала. Жената се наведе и зарови изстиналата пепел. Веднъж беше направила вече същата грешка — изпусна огъня, а не смееше да иде до никоя от околните къщи за въгленче, не можеше да си служи и с огнивото. Добре че до кладенеца спря една циганска кола. Смутени от нейната молба, циганката и младият ѝ мъж се спогледаха, казаха си нещо на своя език и той безкрайно опипва гънките на пояса си, преди да извади пошита с мъниста торбичка.

В дъното на печката проблесна искра. Като внимаваше да не я удави в пепелта, жената я загради с гнездо от най-тънките съчки и задуха. Пламъчето най-сетне изскочи, залюля се и върховете на подпалките го поеха.

Тя седна на коравия миндер до прозореца и отпусна ръце върху скута си. Нямахте какво повече да прави. Оттук нататък и този ден щеше да прилича на всичките ѝ досегашни дни: щеше да гледа навън, докато се стъмни, да се крие зад завесата, ако до кладенеца спре човек, после щеше да изяде една от останалите питки и да си легне. Единствено сънищата ѝ бяха различни, но напоследък не идваха, защото дори и насън тя продължаваше да се ослушва за стъпки и за трясък на счупено стъкло.

Вън безшумно прелетя шейна. На капрата седеше усукан в кожух казак, а отзад, сред гънките на войнишкото одеяло, за секунда пролъсна офицерска фуражка с кокарда.

Притича момченце, забулено с бабешки шал, изчезна към отсрещните къщи и подир малко се върна, крепейки пълен филджан пред гърдите си. И шосето отново опустя, сякаш не идваше отникъде и не водеше заникъде.

Откъм града долетяха удари на камбана. Лете не се чуваха толкова ясно, горещият въздух ги притъпяваше, а и разшумените дървета поглъщаха силата им. Сега звънът се носеше избистрен и чист. Биеше камбаната на църквата „Свети Георги“ — за вечерня или за някакъв празник, жената не знаеше, но се прекръсти. След като звънът утихна, тишината се затвори — още по-плътна и по-мъртва отпреди.

Чак много часове по-късно вън се чува звънчета. Зажаднелият файтонджия се прибираше. Зиме той впрягаше шейна. Най-добрите файтонджии в града правеха тъй. Беше празна работа, без печалба, а често и със загуба, но щом другите впрягаха шейни, поне докато беше жива майка му, той бе осъден да студува. През чулените покривала на конете се вдигаше пара, навярно файтонджията яко ги беше гонил дотук.

Всичко се повтори по обичайния си ред: старицата изприпка на двора, разминавайки се с припкания към къщата син, разпегна сама и поведе конете към яхъра. Стъпваше заднешком пред муцуните им, сякаш през целия ден бе копняла за тях и сега не можеше да им се нагледа.

Скоро почнаха да се връщат и другите мъже от махалата. Идваха си по двама или на групички, така, както и сутрин тръгваха на работа в града. Крачеха уморено, с нахлупени калпаци и вдигнати яки. По брадясалите им лица тъмнееше жажда за сън. Жената ги проследяваше с поглед, докато се скрият зад ниските вратници. Струваше ѝ се невероятно, че сред тях може да са и ония, дето снощи... Тя пак прекъсна мисълта си, без да я довърши докрай.

Късият зимен ден си отиваше. Несигурните му последни отблясъци затрептяха върху снега и бавно започнаха да се топят. В прозорците на отсрещните къщи замигаха газеничета. Бялата безкрайност на къра изведнъж се смали, пръснатите в далечината дървета изгубиха очертанията си и изчезнаха. Невидими допреди

малко, дирите на преминалите шейни сега се открояваха сред снежния път, като че пълни догоре с гъста синя вода.

В комина свирна вятър. Развалената врата на печката се отвори и в стаята лъхна мирис на дим. Жената не се обърна. Откъснеше ли очи от прозореца, то значеше, че денят е свършил, че пак трябва да се пали свещта, а тя се плашеше от нейната жълта светлина. Пламъчето не гонеше мрака, само го отблъскваше на метър от себе си и оттам нататък лежеше черна пустош, студена и страшна като цялата притихнала къща.

Вятърът се усили. Долу кепенците на кафенето заскърцаха. Някаква разкована дъска хлопаше звънко и на равни промеждутъци като часовник.

По шосето откъм града се зададе човек. Отдалече се виждаше, че бърза, от време на време даже подтичваше и тогава се разбираше, че е млад. Носеше шапката си в ръка, пешовете на разкопчаното му палто се мятаха. Имаше нещо тревожно в неговия бяг, в цялата му приведена фигура и в това развяване на черното палто. Късно беше да е тръгнал за някое от селата, а и ако беше тъй, нямаше да тича, а щеше да пести силите си.

Човекът се приближаваше. За минута снежните клони на салкъмите го скриха и жената се надигна. Искаше да види в коя къща ще влезе той.

Пред кафенето човекът се поспря, сякаш се питаше дали да продължи нататък по пътя, но изви вляво и нагази през снега. Идваше тук. Жената предпазливо се дръпна назад. Закъснелият пътник не се отби към кладенеца. Той наистина идваше тук.

— Госпожо Малтице — извика отдолу непознат глас.

Жената трепна. Толкова отдавна не бе чувала името си, че то ѝ прозвуча като чуждо. Под дебелия елек сърцето ѝ заби с резки объркани удари.

— Госпожо Малтице, покажи се.

Повторният вик я опомни. С един-единствен тласък тя отвори прозореца и опря ръце върху оснежения перваз.

На стъпалата пред кафенето с отложен калпак стоеше момче. Край голобрадото му зачервено лице се кълбеше пара. Малтица го позна, беше Събо, един от слугите в Панаир хан.

— Даскалът Данчов ме прати — на пресекулки каза момчето, — щото от вчера е зле и рече да те вода при него, ама бързо.

После Малтица никога не можа, нито пък има време да си спомни: още тук на двора ли или по-късно, докато тичаха към града по хрупкавите дири на шейните, момчето ѝ каза, че даскалът по-право не е зле, ами от два дни бере душа и все вика мъжки имена, сред които се чуло само едно на жена, и то било нейното. Чак днес следобед за малко дошъл на себе си, поискал вода и добре че той, Събо, се случил там, та му дал. Даскалът пийнал, сетне му рекъл да върви и да я доведе.

След първите стотина крачки Малтица се задъха. Полите на дългото сукнено палто се заплитаха в коленете ѝ и ѝ пречеха, резливият северен вятър отскубваше въздуха пред устните ѝ и за всяка по-дълбока глътка тя трябваше да търси прикритието на кожената си яка. От дъха ѝ влакната побеляха, слепиха се на ледени шила, които остро бодяха страните ѝ. Всяка нова стъпка ѝ костваше все повече усилия, искаше ѝ се да спре, да се отпусне върху грапавия сняг и би го сторила, ако не чувствуваше съвсем ясно, че после вече не би могла да се изправи и да продължи, да стигне до онази студена мрачна стаичка, където даскалът сега може би умираше.

Момчето бе отминало напред и се обърна да я изчака.

— Идвам — ядосано извика Малтица. — Върви, идвам.

Слабостта на тялото ѝ я озлобяваше.

— Хвани се за мен — предложи момчето, но тя отклони ръката му.

Светлините на града се приближаваха. Приличаха на равен кръг бледа жарава, издута в средата от хълмовете. Някъде из дворищата пролая куче, в топлата тъмнина на невидим близък обор изпръхтя кон.

Малтица посегна да смъкне замръзналия шал и внезапно усети гореща силна тръпка във върховете на пръстите си. Тялото ѝ се беше събудило. Стъпките ѝ станаха леки и сигурни — стъпки на двадесет и седем годишна жена. Снегът захрущя под тях и през тънкия гьон на обувките си тя долавяше крехката му стъклена твърдост.

Момчето започна да изостава. Малтица скоро престана да чува неравното му дишане зад себе си. Чак когато навлезе в тъмните криви улички на папукчийската чаршия, тя си помисли, че щеше да е по-добре, ако беше спряла да го изчака, за да имаше сега другар. Озърна се, но Събо го нямаше. Или беше много назад, или, изгубил я от очи,

бе тръгнал по друг път към хана. И тя пак затича, макар че слугата сигурно грешеше. Нищо чудно и да бе преувеличил от страх, колко му е да се изплаши едно момче от припадъка на болнавия старец. Малтица нарочно си повтаряше това, знаеше, че се самозалъгва, но го повтаряше. Беше ѝ необходима тая лъжа, измама-отсрочка, през която разумът да почине и да се подготви за приближаващия истински удар. Защото човек като даскала едва ли би извикал някого напразно при себе си. Преди две години, когато за пръв път го видя, тя бе открила най-напред тъкмо тази негова сурова строгост.

Тогава пак беше зима и Малтица дълго се лута из снежните улици, докато намери къщата на учителя. Не посмя да спре минувач, мъжът ѝ я бе предупредил да не разпитва никого. Когато потропа по резбяната врата, изведнъж се уплаши, че може да е сгрешила, беше готова да хукне назад по витото стълбище, но вратата се отвори. На прага стоеше висок и изправен старец с безръкаво кожухче, облечено върху черно френк-палто. Не я попита кого търси, гледаше я намръщено през кръглите очила, сякаш ядосан, че е трябвало да прекъсне работата си. Смутената жена не разбираше, че той я чака да заговори първа.

— Идвам при учителя Данчов най-после се досети да каже тя.

Старецът кимна, ала все още гледаше навъсено.

— Аз съм жена на кафедрията Михаил — добави тя.

Без да каже нито дума, учителят се дръпна встрани и с ръка и посочи да влезе.

Студеният въздух в стаята беше пропит с непознат странен мирис. Тя веднага го долови, ала не посмя да се озърне, наведе глава и смутено бръкна в пазвата си. Струваше ѝ се, че се бави прекалено дълго и че всеки момент старецът с безръкавото кожухче ще избухне. Но той чакаше търпеливо.

— Това го праща Михаил — тихо каза тя, като му подаваше усукания в бяла кърпа пакет. — Рече, че са стари сметки, дето трябвало да се проверят.

Учителят помръдна учудено рамене, после бръснатите му бузи изведнъж се изопнаха и той грабна пакетчето от ръката ѝ. Разтвори го вървешком, спря се чак до прозореца, гърбом към нея, почти опирайки очилата си до бялата кърпа. Едва сега Малтица се огледа наоколо. Непознатият мирис навярно идеше от книгите. Те бяха безброй:

разхвърляни по тясното легло и по масата, струпани на купчинки край незапаления мангал, през отворите на неприхлопнатите долапи също се виждаха разноцветните им кожени гръбчета, като че този човек нямаше нужда нито от сън, нито от хляб, а най-малко пък от това, някой да влиза в стаята му.

Учителят се обърна, в ръката му трепкаше дебел сив плик. Не беше разтворен, Малтица добре видя, че восъчните печати са цели.

— Лесно ли намери къщата ми? — попита старецът. Предишният строг блясък отново се появи в очите му.

Тя се поколеба, но кимна.

— Като се върнеш, кажи на мъжа си, че ще проверя сметките още нощес.

Учителят мушна плика в джоба на черното си палто и замълча.

— Ще му кажа — сухо отвърна жената.

Когато ключалката изщрака зад гърба ѝ, тя примижа от белотата на снега и въздъхна. Не можеше и да предполага колко много пъти още ще идва в пълната с книги стая, колко сутрини ще пресича града с подкосени от страх нозе, за да стигне дотук, а поредното писмо ще шумоли в пазвата ѝ и тя ще се озърта, уплашена от мисълта, че всички по улицата чуват неговия шум.

Папукчийската чаршия свърши. Повече по миризмата на изгорен нишадър, отколкото от мътната светлина на фенерите, Малтица позна, че е стигнала бакърджийските работилници. Оттук до Панаир хан оставаха стотина крачки. Тя пое дъх и затича отново.

Откакто се бе върнал след войната и бе намерил къщата си изгоряла до каменния темел, учителят Данчов живееше в хана. Досега Малтица само три пъти беше ходила там. Болният старец не можеше да седи край масичката и пишеше в леглото си, наредил листовите на една дебела дъска, поставена напреки върху гърдите му. Приличаше на затиснат с плоча светец — така си помисли жената, когато го видя за пръв път. Никога не посмя да се забави по-дълго, чувствуваше, че му пречи, че колкото да говори и да я спира с трескавите си слаби ръце, даскалът час по-скоро иска да остане сам и да продължи своята важна работа. Затова и после, като идваше понякога да му донесе ошав или лещена чорба, тя не се качваше в стаята му, а пращаше слугата Събо, изчакваше го да ѝ върне празната паница и си отиваше.

Прозорците на хана светеха. Светеше и прозорчето на учителя, но по-бледо от друга вечер, сякаш свещта вътре догаряше или пък някой бе застанал до нея и криеше пламъчето ѝ с гръб.

Портата зееше откrehната. Малтица изкачи дървените стъпала до втория кат и, притаила дъх, тръгна край затворените врати, иззад които се носеха груби мъжки гласове. Коридорът ставаше все по-тъмен. Тук някъде, вдясно от ъгъла, трябваше да е вратата за стаичката на учителя.

Старецът лежеше със свити колене, извърнал глава към стената, виждаше се само тилът му с бяла, някак сухо измачкана коса. Едната му ръка беше посегнала към масата до леглото, като че искаше да оправи килнатата свещ или да вземе чашата с вода. Върху тая тънка, недостигнала последната си цел ръка безшумно капеше восък. Сигурно свещта се бе наклонила отдавна, застиналите капки бяха споили пръстите на стареца с дебела прозрачна кора. Малтица гледаше с широко отворени очи — толкова чиста и толкова спокойна беше тази восъчна ръка, че нямаше с какво да я изплаши, да я накара да извика и с ужас да отскочи назад.

По коридора мина човек. Тя вдигна глава и се послуша, може би момчето най-сетне идваше. Едва сега Малтица забеляза странния безпорядък в стаята. Някой току-що беше влизал тук, опадалият от обувките му сняг още не бе започнал да се топи и тия снежни следи показваха как непознатият е шетал от ъгъл до ъгъл и е отварял долапи и чекмеджета, без да прихлопне отново вратите им. Не можеше да е търсил пари. Старинният часовник на учителя меко блестеше до запалената свещ и, ако беше крадец, непознатият най-напред би грабнал него. И все пак от масичката нещо липсваше. Малтица пристъпи напред — върху кафявата боя личеше празен квадрат, обграден с ивица прах. Изписаните листове ги нямаше. Лежаха един върху друг, тя ги помнеше. При всяко свое идване не пропускаше да погледне нататък и все ѝ се струваше, че купчинката расте неимоверно бавно.

— Не са само те — каза веднъж учителят, — има и други листове, ама аз съм ги скрил. В тях описвам едно предателство, а тук е хан, може да влезе всеки. — Той свали очилата си, заби лакти във възглавницата и се надигна. — Ела насам!

Малтица се приближи до леглото му. Старецът втренчено я гледаше из дълбоките си хлътнали орбити и тя за пръв път откри, че очите му са сини.

— Само на теб ще издам къде съм ги скрил — след късо мълчание каза той. — Всичко се случва. Някой трябва да знае. Седемдесет и четири страници са, аз на плика съм писал кому да се отнесат.

Вън изскърца дъска, той погледна към вратата и следващите си думи изрече шепнешком.

Сега в студената сумрачна стая Малтица сякаш отново дочу неговия шепот и усети лекия старчески дъх върху челото си.

Свещта пропука, фитилът ѝ свършваше. Тя се наведе и предпазливо я отдалечи от восъчната ръка на учителя.

Свитьъкът беше там. Щом отмести отдавна изсъхналата саксия, още при първото посягане пръстите ѝ докоснаха хлъзгавата кожена торбичка. Онзи не бе се досетил да надникне между закования прозоречен капак и облепеното с хартия стъкло. Или не бе му останало време, или изобщо не бе и допуснал, че е възможно тъй важните и страшни за него страници да бъдат скрити на едно толкова обикновено простичко място.

Пламъчето се разлюля. Някой беше отворил вратата. Без да е чула никакъв звук, жената се извърна с цялото си тяло. Не видя нищо друго, само дъската, оная дъска, върху която пишеше учителят. Тя падаше към главата ѝ — огромна, закрила стаята и тавана, и едва в късия последен миг преди удара зад нея се мярна разкривено тъмно лице. Малтица го позна, но не можа да извика, не успя дори да се закрие с лакът. Строполи се по очи.

Следващият удар улучи тила ѝ.

Свитьъкът го нямаше в ръката ѝ.

Това беше първото, което Малтица усети в голямата черна празнота. Болката дойде после, връхлиташе внезапно, на паузи, идваше заедно с пробуждащото се съзнание и пак така заедно с него изчезваше.

Чак много по-късно, когато можа да се надигне и прогизналата плитка тежко увисна пред гърдите ѝ, тя изведнъж си спомни къде е и с

мъка отвори очи. Наоколо не се виждаше нищо, свещта беше угаснала. Жената протегна ръце и, като се люшкаташе, опипом затърси вратата.

По коридора вървя дълго, катурваше се от стена до стена и оставаше на колене, докато събере сили за следващите си крачки.

Най-много я измъчи стълбището. Струваше ѝ се, че за всяко стъпало спуска крака си безкрайно дълбоко, като в яма, чието дъно никога не ще достигне.

На двора беше по-лесно, паднеше ли, тя заравяше лицето си в снега и резливият студ я опомняше.

Градът вече спеше. Из пустите улици само един нощен пазач се повзря отдалече в клатушкащата се тъмна фигура и отмина. Току-що се беше разправял със закъснели пияници и не му се искаше отново да влиза в кавга.

Малтица вървеше. Политаше и се изправяше пак. Дланта ѝ се издра от плъзгане по кепенци и стени, под разкъсаните чорапи коленете ѝ кървяха, но тя не усещаше. Бяха мънички болки и голямата болка ги поглъщаше в себе си.

Когато излезе на шосето между бахчите, жената нямаше вече на какво да се опре и падна. Този път снегът не ѝ помогна да се опомни, напротив, от него идеше измамната топлина на легло. Малтица отпусна глава, изпълваше я сладостен лепкав сън, ала едно остро съвсем близко изскърцване я пробуди. Тя попипа с вкочанените си пръсти — окървавената коса беше замръзнала на тила ѝ и ледените бучици пропукваха. С едно усилие, за което напрегна всичко, дори безчувствените крайчета на устните си, тя се изправи и тръгна. Когато отново се строполи, дълго лежа с разперени ръце, без да разбира, че вече не е върху снега, а върху дъсчен под, че този коридор не е на хана, а вратите наоколо водят за кафенето и за стаите в нейната къща. Свитькът го нямаше в ръката ѝ. Това беше последното, което усети в голямата черна празнота.

Призори, както винаги, файтонджийската майка дойде първа. Зейналата врата я изненада. Толкова отдавна всичко в тая къща се държеше под ключ, че тя не се стърпя и надникна.

Червеният лед върху главата на Малтица блестеше. Бабицката го помисли за алена забрадка, даже точно така си каза и наум: турска гювендия с ален пош... Но в отметнатите лакти на жената имаше нещо неестествено, файтонджийската майка много добре знаеше как

изглежда заспал пиян човек. Тя хвърли бакърите си, пристъпи навътре и изпищя.

Съвсем наблизко някой говореше шепнешком. Малтица не разбираше отделните думи, чуваше ги неясни и слети като жужене на пчела, която кръжи край лицето ѝ. Опита се да отвори очи, но една влажна тежест притискаше клепачите ѝ. Съзнанието ѝ се връщаше бавно, с колебливи приплъзвания, просветваше за секунда и угасваше пак, сякаш заиграло се дете повдигаше и спускаше фитила на газена лампа.

Шепотът ставаше все по-ясен. Малтица се заслуша: говореха за някаква жена, която си отивала. Влажният кисел мрак я давеше, тя повлече ръка по бодливата черга, докосна оцветната кърпа върху лицето си и я дръпна. Жълтият квадрат на прозореца я ослепи. Чак после видя стариците — седяха на миндерчето, една до друга, почти опрели глави — файтонджийската майка и до нея забулената стара туркиня.

— Вода! Искам вода! — помисли че казва Малтица и се учуди как те не чуват гласа ѝ.

Жълтият квадрат се завъртя, смали се на точица и изчезна.

— Защо е тъмно, мамо? — попита тя.

2.

Тогава пак беше попитала така, със същите думи:

— Защо е тъмно, мамо?

Звънчетата биеха силно, смесваха се със звъна на първата шейна и сред този двоен шум майката не чу въпроса на момиченцето. То се изви в ръцете ѝ, погледна нагоре и видя само неясното очертание на нейното лице, полузакрито от ресните на шала.

Шейните тръгнаха в зори. Както за всичко останало в своя живот, така и за сватбата на единствения си син Георги Акрана не бе пропуснал да направи безпогрешна и точна сметка. Щяха да се изпият две малки бъчви с вино и три бинлика ракия, щяха да се изядат чифт овни, варени на курбан, та да са с повечко чорба, и отделно — един пълен със зеле фиток за кума. Пак по същата сметка на Акрана шейните трябваше да поемат в ранни зори, за да стигнат в селото на невестата преди обед и, без да се бавят там на пиене и софра, да се върнат още по светло. Истинската сватба щеше да е тук, в неговия дом, така че дандании и харчове на друго място бяха напълно излишни.

Тая пресметливост на Акрана мнозина наричаха скъперничество, но мълвата грешеше. Той не нападаше със своята пресметливост, с нея той се бранеше, ала разликата между двете беше тънка и не всеки ум можеше да я разбере. Всичко през своя дълъг и в началото съвсем нелек живот той беше постигнал сам. Самичък избра дори и прякора си — заговореше ли с някого, какъвто и да бъдеше събеседникът, той вместо с името му, го наричаше акран. По време на безкрайното си аргатуване из Влашко бе чул това обръщение и то му хареса. В него имаше добродушие, ала и превъзходство, което, независимо от привидното изравняване, продължаваше да личи. Но чак след петдесетата си година той за пръв път употреби толкова отдавна запомненото обръщение. Вече можеше да си го позволи. Изразена от един достоен и замогнал се човек като него, думата имаше двойно значение: младите тя издигаше до богатството му, а старите — до якото му и запазено здраве. Това ласкаеше и радваше, носеше

благоразположение, тъй че даже и в късно избрания си прякор Акрана пак беше вложил пресметливост. Впрочем, забавени от аргатуването и бедността, всички по-хубави неща в неговия живот наистина се случиха късно. Закъсня и женитбата му, закъсня и раждането на децата му.

Акрана имаше дъщеря и син. Преди четири години сватбата на момичето си той бе вдигнал със същата щедрост и шум, но не и със същата вътрешна радост. Зетят не му харесваше. Беше си имал наум друго момче от селото, а дъщеря му избра един пришелец без имот и сой, със затворен и невесел характер, който само пред жена си Акрана си позволяваше да нарича темерутски. Иначе пред никой друг не показва недоволството си. Дъщеря му обичаше своя пришелец и макар Акрана сам никога да не бе познал любовта, навреме прецени, че ще е по-добре, ако замълчи и стои настрана. Но неизразходваната радост си остана у него и затова сега той с цяло сърце участвуваше в суетнята около сватбата на сина си, дотягаше на жените с безбройните си съвети, а припряното чаткане на броеницата му обикаляше от стая в стая, увеличавайки и без друго голямото напрежение в къщата.

Тази сутрин той командваше и тръгването на шейните.

Откъм скования в ледове Дунав се носеше полегат влашки вятър. Накачулен с ямурлук, Георги Акрана тичаше с фенер из двора, ту притягаше ремъчка, ту проверяваше новите подкови на конете и щом се чуеше строгият му глас, мъжете едновременно извързваха глави, защото не знаеха кого точно вика с поредното си — „Ела тук, акран!“

В първата шейна той нареди да пътуват синът му, кумата и кумът с момчето-девер. Във втората седна дъщеря му със съненото момиченце в скута си, а на задната пейка се сгуши омотана в шалове роднинска бабичка. Акрана нарочно не разреши да тръгнат повече хора. Едно, че щеше да е ненужен салтанат и, второ, което всъщност беше по-важното, нямаше да е зле в шейните да се намира свободно място за някой попътно срещнат турчин. Не го правеше от почит или угодичество, сприхавият характер на зетя му го караше да е далновиден. Пришелецът не щеше да се подвоуми да вдигне камшик, ако агите дръзнаха да претоварят впряга или ако заставеха някой от сватбарите да им отстъпи собственото си място в шейната. Напоследък по пътищата често се случваха подобни препирни, някъде из горните

крайдунавски села дори се бе проляла кръв, та Акрана основателно имаше причини да е предвидлив.

— Дордето са изморени, конете да не пият студена вода — навъсено каза той, като подаваше дизгините в ръката на зетя си.

Онзи кимна.

— И ако турчин ви спре да се качи, вземете го — добави Акрана.

Зетят го изгледа през широкото си рамо и не отвърна нищо.

— Чу ли? — попита старецът.

— Чухме, тате — сговорчиво се обади дъщеря му. Съненото дете се размърда в скута ѝ.

Друг път Акрана би ѝ се сопнал да не отвърща вместо мъжа си, но сега премълча. Не му се искаше ден като този да започва с острота. Само се наведе и погали с палец топлото чело на внучето си.

Най-сетне той отстъпи назад и вдигна фенера над главата си. Камшиците изплюяха, леките шейни подскочиха от първия напор на опънатите каиши и плазовете свирнаха през снега.

— Бог с вас! — извика подире им Акрана. Спря сред опустелия двор и дълго се вслушва в чезнещия ромол на звънците.

Преди да се събудят добре, сватбарите в първата шейна се напиха. Кумът си беше приготвил греяна ракия за по път, държеше дизгините с една ръка, а с другата току надигаше бъклицата и после щедро я подаваше към младоженеца и девера. Омекнало от стопения мед, питието отиваше направо в кръвта му. Като друга ракия — не толкова сладка, но също тъй бързо опиваща, беше и разногласото дрънчене на звънците. Кумът не устоя, хвана се за рамото на жена си и се изправи. Проточеният му сватбарски вик сцепи тъмнината над снежния кър, понесе се над върбите и замръзналата река и утихна далече към ниския румънски бряг. Още няколко пъти се провиква кумът, веднъж дори вдигна пушката си и опразни цевта в черното небе. От втората шейна не му отговориха. Акрановият зет не обичаше шумотевици.

Сепнато от изстрела, момиченцето се събуди, надзърна из топлата хралупка на кожуха и попита:

— Защо е тъмно, мамо?

Майката не чу въпроса му. То се притисна още по-силно към нея и отново заспа.

Кумът не забеляза кога конете са кривнали от селския път.

— Май че слизаме към реката — тревожно се обади жена му.

Той се наведе между конските хълбоци. Отпред ясно личаха следите на друга шейна. Ако дирята стигнеше до брега и продължеше нататък, значи ледът беше вече проверен и здрав. Мисълта за едно препускане по леда направо го подлуди. Зиме, стига реката да замръзнеше добре, хората от крайдунавските села рядко устояваха на това старо, предавано от поколение на поколение безумство. Тръгваха не толкова, за да скъсят пътя си. Пътуването по леда криеше някакъв сладостен, свиващ гърлото ужас, чувство, че си измамил някого и си го надвил, без да знаеш кой е той и дали наистина съществува. Представата за гъстата дълбока вода само на педя под плазовете ги караше да изтръпват, да размахват камшиците в кръг и, кой знае защо, да крещят на конете с гръмки, пълни с яростно тържество викове. Чак до края на старостта си мъжете обичаха да си спомнят за тия пътувания по замръзналата река — за мнозина те бяха едничките истински часове от целия им равен и пуст робски живот.

Звънците отзад спряха. Акрановият зет сигурно бе стигнал до завоя на следите и се чудеше коя посока да избере.

— Насам! — извика кумът. — Карай след мен.

Дирята на чуждата шейна наистина ги изведе до брега. Нататък двата бели среза на плазовете ѝ продължаваха по леда и се губеха в изтънелия предутринен мрак.

Акрановият зет едва сега разбра къде са стигнали. В кръвта му на пришелец я нямаше вродената стръв за такова пътуване, но той не спря и не свърна конете назад. В подобни мигове, още от годините на юношеството му, у него изведнъж се пробуждаше мрачна корава решимост, по-бърза от разума, а често пъти и по-мъдра от него. Така бе убил преди години и сина на мухтарина. Цяла сутрин бяха пластили сено. По пладне легнаха да починат, сестра му си постла долу в подножието на недовършената копа, а той си направи с вилата гнездо на върха. Събуди го писък. Сестра му се виеше в мургавите ръце на турчето. Без да вика и без да се бави, четиринадесетгодишното момче с един скок се плъзна по стръмния хълбок на копата. Държеше вилата пред гърдите си, дори не изгуби и време да замахне, а от самата тежест на падащото му тяло двата рога се забиха в гърба на Мухтаровия син, минаха през непозната жилава съпротива и остриетата им изхрусяха в пръстта.

Вечерта момчето не се върна вкъщи. И изобщо никога повече не се върна. В джоба си отнесе само една костурка с жълти чирени, която на тръгване за ливадите майка му им бе дала, за да си режат хляб. Как живя, при кого усвои бъчварския занаят и откъде дойде, когато преди осем години се засели в крайдунавското село, никой не знаеше. Не го научи и жена му.

— Ехей! — дочу се в тъмнината ликуващият вик на кума.

Акрановият зет отпусна юздата и конете полетяха, едва докосвайки с копитата си гладкия лед.

Двете шейни ту се застигаха и тръгваха редом, ту едната се откъсваше напред и тогава, обгърната в още по-силен звън, другата се втурваше да я догони. Най-после кумът победи, а може би и Акрановият зет просто реши да му отстъпи, задържа конете и ги подкара на няколко метра по-отзад.

Изведнъж над реката се разнесе глух пукот, като че рухваше подсечено огромно дърво и клоните му чупеха по-малките дървета наоколо. Конете тревожно изцвилиха. Миг по-късно първата шейна вече я нямаше.

Пукнатината беше широка и черна, пълна с бълбукащи мехури — Акрановият зет я видя. Опъна юздата и закрещя. Сред объркания трясък на звънците конете виеха шии, изправяха се и хапеха въздуха, подивели от близостта на бездната, но не можеха да се спрат. Наклоненият лед ги теглеше надолу и се тресеше под копитата им. С една сила, която се ражда само в най-страшния час и само в сърцето на майката, Акрановата дъщеря скочи, увисна от килнатата шейна и плъзна спящото момиченце към брега.

Звънът секна, сякаш някой го бе откъснал с ръка.

В същия миг, както пресипваше ракията от бинлика в наредените юзчета, Георги Акрана усети в гърдите си непозната внезапна болка. Ръцете му затрепераха, струята се измести и плисна на пода. Капките пръснаха чак до огнището, върху почернелите главни избухнаха сини спиртни пламъчета. Акрана едвам можа да пусне бинлика до нозете си. От навеждането болката се усили, а пред очите му притъмня. Тясното огърлие на новата риза го задушаваше. Той откопча седефеното копче и задиша с широко отворена уста. Мирисът на разлятата ракия опари гърлото му и го задави. Старецът блъсна вратата и почти падна върху студените дъски. Добре че все още беше тъмно. Нямаше да си прости,

ако точно в тази сутрин го бяха видели немощен и жълт да се търкаля по чардака като пияница. Остудя дрехите си и бавно тръгна към стълбището.

Прозорците на долния кат светеха, носеше се дъх на врящо месо и от време на време долиташе смях на жени. Болката в гърдите му беше утихнала, но не докрай, едно тънко коренче от нея бе останало там, сякаш да подготви сърцето на бащата за другата, безмерно по-голямата болка, която предстоеше.

Щом го съгледаха на прага, жените гузно млъкнаха. Сигурно приказката им не беше за мъжко ухо. Акрана го разбра, ала не се върна назад. Мисълта да бъде отново самичък в умирисаната на ракия соба го плашеше. Имаше нужда да слуша гласове край себе си, човешки стъпки, дрънчене на стъклени гривни и смях.

— Пресипа ли ракията? — попита го жена му.

Той не ѝ отговори. Махна с ръка и се сви на трикракото столче до огъня. Беше на педя от жарта, а изведнъж го разтърси неочакван студ.

На километри оттук момиченцето зъзнеше върху леда. В малкото му тяло последната спасена кръв на Акрана изстиваше. То не разбра, а и никога нямаше да разбере какво се бе случило. Събуди се не толкова от плъзгането и мекия тласък о брега, отколкото от внезапното млъкване на звънците.

В дебелия кожух беше топло. Детето се размърда и отвори очи. Вместо познатото майчино лице, в тъмнината над главата му се люлееше нисък черен храст. То посегна с любопитство, някакъв трън остро убоде ръката му и момиченцето заплака. Най-напред плачеше от болка, а после — затова че на плача му не се отзова никой. Като размазваше сълзите си с юмруче, то се измъкна от кожуха. Тъмнината наоколо го уплаши.

— Мамо! — извика детето. — Мамо!

От стотината думи, които знаеше, в малката му чернокоса глава сега бе останала единствено тази. И то я повтаряше, падайки по леда, повтаряше я, докато се изправеше и тръгнеше пак. Заедно с всяко облаче на дъха, от устата му излизаше и тя. Дълго вървя така. Вече се развиделяваше. Черната пукнатина бе останала далеч назад. На едно място брегът изведнъж се сниши, мярна се покрив. С инстинкта на същество, живяло в къща, момиченцето запълзя нататък по разровения

от човешки стъпки сняг. Старият запуснат навес нямаше стени, детето се сгуши на замръзналата земя и утихна.

Призори го намери един турчин. Червеникавото клъбце случайно привлече погледа му. Приличаше на торбичка с хляб, забравена до побелялата от скреж греда. Тъй си помисли човекът, защото беше гладен. Още от вчера бе пристигнал в града — имаше да превозва голям товар, рядкост за един кираджия в такова лошо време. От селската мандра му бяха заръчали два чувала сол, отделно пък овчарите искаха три сандъчета сол на глави. Трябваше да откара още и зехтин, маслини и газ. Поръчката наистина беше голяма, свързана с много шетане из дюкяни и магазини, та колкото и да бързаше, той закъсня и остана да нощува в градския хан. Сутринта тръгна по тъмно, селото му беше далече — първо час и половина зимен конски ход все край брега и после, след завоя до изоставения рибарски навес, нови четири часа право на юг в полето.

Кончето едва мъкнеше претоварената шейна. Раздразнителен от глада си, турчинът напразно се мъчеше да го събуди с викове, накрая му дожаля за добичето, скочи долу и тръгна редом с него, виновно поглаждайки мършавия му хълбок. По едно време спря да си свие цигара, обърна се да загърби огнивото от вятъра и тъкмо в този момент видя червеникавата купчинка под навеса. Въпреки че наоколо нямаше жива душа, мъжът затича. Колкото се приближаваше, купчината все повече му приличаше на торба с хляб, но къде е казано, мислеше си той, че на дъното на една торба с хляб не може да има и някое стегнато възелче с друго? Впрочем надеждата, че когато и да е, ще се намери нещо, дете изведнъж ще измени и преобърне бедния му живот, твърде отдавна се таеше под неговия избелял, с години неначукван на калъп фес. При други обстоятелства подобна вяра лесно би го направила иманяр или конекрадец, но за първото кираджията нямаше достатъчно време, а за второто пък имаше достатъчно чест.

Той се наведе над купчинката, побутна я с върха на старата си емения и шумно плесна с ръце.

Побледнялото дете сякаш не дишаше. Кираджията коленичи и опря ухо върху дебелото му плетено палто. Дълбоко, като капчук, който изцежда последните си капки, сърцето на момиченцето все пак биеше.

Стиснал детето под ямурлука до разтуптените си гърди, кираджията излезе от навеса и внимателно се озърна. Невъзможно беше то да е дошло чак дотук толкова рано и самичко от града. По снега наистина се виждаха много стъпки, към реката дори водеше пъртина, а до брега в леда зееше малка дупка, от която бе гребано вода. Но че тия стъпки не бяха пресни и не можеше да са от нощес, той не успя да прецени, защото вече гледаше към друго. В левия край на навеса сред разхвърляната смачкана слама тъмнееха два кръга от огнища. По всичко личеше, че тук доскоро е имало хора и коне. Стига да заровеше длан в коравата, отдавна изстинала пепел, кираджията веднага щеше да разбере, че греши в предположенията си, ала между подхвърленото дете и заминалия катун според него имаше такава очебийна връзка, че беше излишно тя да се проверява и да буди каквото и да е съмнение.

Той въздъхна и понесе момиченцето към шейната. Там, като се вайкаше шепнешком и ругаеше катунарите, задето са зарязали толкоз хубаво едро дете, той разтърка бузите и гърдичките му със сняг, уви го с пояса си на голо, та вълната да изсмуче студа, и после го загърна в големия конски чул. Кираджията знаеше как се лекуват простинали деца — от двете си жени имаше пет, а скоро аллах щеше да го наспори и с шесто.

Да се върне до града беше немислимо — кого щеше да търси и кого щеше да пита там? Най-много някой чаушин да му се присмееше и да му честитеше попътния късмет. А наоколо нямаше и села, че да спре и да се посъветва с някого какво да прави оттук нататък с намереното момиченце. Най-близкото село беше неговото. Кираджията изохка, взело въздишката му като знак за тръгване, кончето мръдна уши и потегли. Турчинът унило закрачи след скърцащата шейна. Кое то е вярно, той също бе чувал такива истории за подхвърлени катунарски деца, отгледани сетне от някой добър и честен човек. Не бе ли решила сега съдбата тъкмо той да бъде този добър и честен човек? Въпросът го сепна. Кираджията се спря да запали забравената от одеде цигара, после дълго вървя с наведена глава, побутвайки феса ту към пламналото си чело, ту далече назад върху обръснатия си тил. И без друго още преди пролетта кринчето чукваше дъното на хамбара му, имаше ли значение тогава, че ще чукне ден или два по-рано — питаше се той. Ако бе тръгнал вчера, а не днес сутринта, ако не бе погледнал

случайно към навеса, тая чиста бяла душа вече щеше да кръжи край десницата на аллаха. Но същият този аллах мъдро бе наредил кираджията Рифат Сейда от Аксукьой да закъснее и точно при навеса да се спре да извади огнивото си. Така разсъждаваше турчинът, подтичвайки до засилената по склона шейна. А щом аллах го бе избрал и посочил с пръста си, можеше ли един честен мъж да отклони тоя пръст или да се обърне гърбом и да се прави на сляп? Кираджията почувствува нечий поглед. Изпод гънките на чула момиченцето го гледаше с големи черни очи.

— Събуди ли се, къзъм? — ласкаво рече той на турски, пресегна се и щипна поруменялата му бузка.

Конят изпръхтя, доловил във въздуха мирис на къщен дим. Селото наближаваше. Сега предстоеше най-трудното от целия път: последният баир и сетне — разговорът с двете жени. Рифат Сейда въздъхна отново и в главата му, както често ставаше напоследък, пак дойде оная неправоверна мисъл — че сигурно не от глупост гяурите имат само по една жена в къщата си.

Щом шейните не пристигнаха в уговореното време, първото, което Акрана допусна, беше най-простото: някой счупен плаз или ок. Подобна повреда, даже и при участието на майстор като зетя му, не можеше да не забави пътуването барем с един час. Когато и тоя час измина, старецът предположи друго — нищо чудно да се беше случило онова, за което ненапразно бе запазил свободни места в шейните, и темерутинът да се е развилнял... Той все още пред никого не издаваше тревогата си. Грешно щеше да е, ако с една прибързана приказка удавеше радостта в собствения си дом.

Вън вече притъмняваше.

Голямата къща се тресеше от стъпки и смехове, приготвените паници лъщяха на дългата софра, а на пруста, зачервени от вино и от духане, двамата гайдари не спираха да свирят.

— Починете си малко, бре — каза Акрана, като мина край тях. Резкият писък бе започнал да го дразни.

Гайдите млъкнаха. Къщата изведнъж притихна, като че нещо бе свършило и никога повече нямаше да продължи. Гостите се спогледаха. Откъм ъгловата соба се чу плач на прегладняло дете.

— Я, я по-добре си свирете — бързо рече Акрана. Разбра, че е сбъркал, но беше късно.

Без да спира очи на никого, той тръгна към стаята си. Най-хубаво щеше да е, ако се затвореше сега самичък там да изпуши един чибук и на спокойствие да обмисли всичко, преди да изрече каквото и да е на глас.

Самотата не му донесе покой. Акрана седеше нащрек, слушваше се и все му се струваше, че от горния край на улицата звънят пристигащи шейни.

Вратата скръцна. В стаята влезе жена му.

— Какво искаш, мари? — сопнато попита старецът.

— Няма ги още, Георге... — плачливо рече жената.

— Тъй ли! — избухна Акрана. — Гаче аз не знам, че ги няма! Мюжде ли чакаш да ти дам? Сигур са останали там да нощуват, ти не разбра ли? Твоят кекав син и оня луд темерутин какво друго ще измислят!

— Дето викаш, може буря да ги е спряла — с надежда вмъкна жената.

— Глупостта им ги е спряла — кресна старецът. — Нали ти рекох. Единият — баба като тебе, другият — серсемин като жена си.

Майката не се възпротиви. Друг път би скокнала срещу такива думи, ала сега те я облекчаваха, бяха пълни с живот, с живи хора, които човек можеше да осъжда и да кори.

— Ами аз тогава да ида отвъд — каза тя. — На гостите какво да река?

— Каквото щеш — Акрана изруга с дълга турска псувня и после по-кратко добави: — Я постой. Идвам и аз.

Излезе, че гостите и сами бяха вече мислили същото: някоя силна буря е спряла шейните от път, ще нощуват там и рано-рано в зори ще дотропат. Изречено от толкоз хора наведнъж, предположението съвсем заприлича на истина. Поуспокоен, Акрана сновеше до вратника да изпраща тръгващите и всекиму напомняше утре да дойде пак.

До полунощ старецът спа спокойно. От болката, дето бе рязнала гърдите му, нямаше и следа.

Разбуди го мирисът на газ. Нарочно бе оставил запаления фенер до прозореца, та ако ония случайно се върнеха още нощес, да

разберяха, че някой ги чака, и отдалеч да си направеха сметка, че каквато и да е причината за закъснението им, този някой няма да им прости.

Газта беше свършила. Под опушеното стъкло фитилът бълваше гъст мазен дим. Акрана наметна кожуха си и понесе димящия фенер навън.

Дъските на чардака закънтяха под стъпките му. Сред варосаната стена вратите на стаите изглеждаха черни, пред праговете им нямаше събути емении и чехли както в друга нощ, не се чуваше гърлено похъркване на мъж. С някаква странна, недопускаща грешка яснота, сякаш през самия въздух се долавяше, че вътре е студено и пусто.

Старецът опря лакти върху замръзналия пармаклък и се прегърби. Тук дочака утрото, палейки чибук от чибук, защото не знаеше какво инак да прави с ръцете си, пък и не му се искаше да се връща в собата за въглен. Старата сигурно щеше да се събуди, а от нейните питащи сънени очи той вече се плашеше.

На сутринта, за пръв път след толкова облачни дни, небето неочаквано се избистри и грейна слънце.

Без да говори с никого, Акрана изведе от обора най-хубавия си кон, оседла го самичък и чак тогава направи знак аргатинът да донесе камшика му.

— Да тръгна аз — предложи момчето.

От височината на седлото старецът го изгледа с пламтящите си очи и с върха на камшика си му посочи да отвори вратника и да се дръпне.

Отсреща, откъм горния край на улицата, идеше конник. Акрана отби встрани от пъртината и се извърна. Не му се почваха приказки, не му се слушаха утешения.

— Ти ли си, дядо Георге? — обади се конникът.

Старецът вдигна глава и го позна. Беше най-големият брат на невестата.

Всъщност неговото пристигане не промени нищо, само добави към тревогите в Акрановия дом страховете и мъката на още една очакваща къща.

Ако трябваше да язди до онова далечно село, Георги Акрана поне още няколко часа щеше да запази надеждата си, но сега, с идването на невестиния брат, тая последна надежда така внезапно и

остро умря, че старецът пак седна на миндера като зашеметен. Не слушаше какво го питат и какво му говорят, не разбираше кой влиза в собата и кои са тези хора, дето шепнеха в ъглите, а сетне изскачаха навън. По хлътналите му бузи, обръснати вчера за празника, бързо и почти видимо никнеше сива брада. Отпуснатите му клепачи трепнаха само веднъж — когато невестиният брат спомена, че за да се прибере по-скоро, сигурно на връщане ще мине по леда.

— По леда ли? — глухо извика Акрана. Че то не е ли рано да се пътува по леда?

Не успяха да го спрат. Преди да го задържат с дума или с ръка, той беше въвн и вече пъхаше крака си в стремето на неразседлания кон. Братът и другите двама конници го настигнаха чак към края на селото.

Под яркото зимно слънце снегът сияеше. Беше замръзнал от снощния студ и при всяка стъпка на конете тъничката му кора пропадеше надолу със сладко захарно хрущене.

Към реката не беше слизал никой. Нямаше и дири от шейна. Акрана въздъхна облекчено и се прекръсти. Способността му да командва неочаквано се възвърна — той нареди на двамата мъже от селото да се прибират и пришпори нататък по пътя, последван само от невестиния брат. Планът му беше прост: щяха да минат през всички села, отдето бяха минали шейните, щяха да се спират подред и да разпитват, докато най-сетне откриеха някаква следа. Откриха я много по-рано и много по-друга, отколкото старецът искаше. След километър, вляво от отъпканото снежно шосе, изведнъж се отклониха дири на плазове.

Акрана скочи от седлото и се наведе, притиснал с шепа кафявия си калпак. Обърканата тройна следа му разкри всичко: по склона към реката първа се бе спуснала чужда шейна, а по-късно, помамени от дирите ѝ, оттук бяха свърнали и неговите две шейни. Не можеше да греши — тия широки равни плазове, дето не потъваха в снега, а го набиваха и изглаждаха като изпъкнало в средата стъкло, Акрана някога сам бе поръчвал при най-добрия майстор в селото и сам му бе обяснил какъв да е надлъжният жлеб и колко дълбок да е той.

Старецът препускаше пръв.

Пръв видя и пукнатината.

Сред тъмната вода, като от време на време звънко се чукваше в ръбовете на строшения лед, плуваше голяма дървена бъклица.

Два дни по-късно, рано призори, Георги Акрана умря. Угасна тихо, без да дойде в съзнание, и щеше да прилича на заспал, ако вкоравената дясна половина на лицето му не беше застинала в такова тъжно учудване.

В началото момиченцето въобще не искаше да говори, гледаше стреснато, щом някой го наближи, и бягаше да се скрие в най-тъмния ъгъл. Можеше с часове да стои там, святкайки с черните си очи като зверче. Улисана около кърмачето си, по-младата жена на Рифат Сейда понякога дори забравяше присъствието му, а другата — една суха, преждевременно застаряла кадъна, се сещаше за него само когато се сложеше софрата и хлябът трябваше да се дели. Ако детето не дойдеше самичко, тя го викаше с груби сърдити подканяния, обвиняваше го в неблагодарност и предвзетост, а ако момиченцето се присламчеше първо или преди останалите деца, тя пак със същия глас го кореше в лакомия. Не беше справедливо от нейна страна, по-младата веднъж сглупи и ѝ го каза.

— Баш ти ли ще ми речеш кое е право, мари? — със злобен шепот попита старата.

Кавгите си тя винаги почваше шепнешком, пестейки сили за истинската и най-важна част на приближаващото сражение. В такива моменти, ако си беше у дома, Рифат Сейда мушваше по някой залък в устата си и бързаше да изчезне навън. Но обикновено него го нямаше. Откакто бе пукнала пролетта, кираджийските му пътища го водеха все по-надалеч. Неговото отсъствие не пречеше на живота в многолюдната къща, то би създадо дори и възможност за разбирателство, стига турчинът да не бе противопоставил завинаги жените си с една необмислена, продиктувана от чиста ревност постъпка. На младата той бе забранил да излиза по къра. От години наред, а явно и години напред, цялата кърска работа старата кадъна трябваше да върши сама. Това я озлобяваше, така че за правдата и за несправедливостта младата наистина не биваше да влиза в спор с нея.

След тая кавга детето завинаги я загуби като защитница, но затова пък скоро си намери нова.

Първия път то влезе в собичката случайно. Две от по-малките момчета го гонеха да вземат черешите от ръката му и момиченцето не

знаеше къде да се спаси.

В стаята беше полутъмно, вместо прозорец на стената блещукаше кръгло отворстие, облепено с намазнена хартия. Момчетата спряха до прага, позъбиха се оттам, ала да пристъпят навътре не посмяха.

— Ела насам — тихо повика нечий глас.

Момиченцето се озърна — върху ниския одър в ъгъла лежеше жена. Плетеше нещо бяло, с шарени редове, и куките тъй бързо пролъсваха в ръцете ѝ, че детето забрави черешите в шепата си и прехласнато я загледа.

По тясното кокалесто лице на жената мина усмивка, никога и никой досега не беше се взирал в нейния труд. Донасяха ѝ преждата в една сива торба и после пак в тая сива торба старата кадъна събираше готовите чорапи, без нито веднъж да обърне внимание на шарките им.

— Хубаво ли е? — попита жената, като разтвори плетката на куките си.

— Евет^[1] — плахо кимна детето и това беше първата турска дума, която изрече.

Жената протегна ръка и го погали. От петнадесет години не беше докосвала човешко лице.

— Как се казваш?

Момиченцето мълчеше.

— Аз съм Гюшер — на срички каза тя, сочейки с пръст слабите си гърди. — Аз съм леля Гюшер, а ти?

В къщата отдавна всички я наричаха Фелакет^[2], но тя не знаеше. А жените от селото я наричаха сестрата на Рифат и тия чорапи, дето им ги плетеше срещу шепа брашно, махленките поръчваха не толкова от нужда или от липса на време, а за себап на душата си и защото и в най-голямата си беда човек неволно се успокоява, като знае, че има на аллаховата земя и по-нещастни от самия него. Преди петнадесет години, тъкмо в първата си есен на мома, Рифатовата сестра бе заболяла ненадейно и тежко. Нито един от знахарите, които доведе тогава баща ѝ, не успя да открие причината и цяра за нейната болест. До пролетта нозете на момичето се стопиха, кожата увисна по костта, празна като мъжки чорап, обут върху крак на дете. След смъртта на старите, въпреки съпротивата на двете си жени, кираджията прибра

сестра си в своя дом. Той имаше собствени мерки за човешката честност и, ако се съдеше по бедността му, те бяха верни.

— Аз съм Гюшер — отново повтори жената. — А ти?

Момиченцето смутено гледаше право в очите ѝ. Никой от възрастните в този дом не бе разговарял тъй ласкаво с него. Наистина, в началото няколко пъти го бяха питали за името му, но то не разбираше въпросите им и упорито стискаше устни. Нареккоха го Барие, ала често се обръщаха към него без име, обикновено с подвикване, както впрочем се обръщаха и към цялата детска паплач в къщата.

— Ще ми кажеш ли? — нежно подкани жената.

Детето запримига, по напрегнатото му лице се изписа усилието да си спомни нещо забравено. Най-сетне колебливо произнесе.

— Ма-а-тица.

— Малтица. Тъй ли? — усмихна се жената.

— Евет — каза детето и поднесе към нея една от трите затоплени в дланта му череши.

С тази топла череша започна необяснимото за другите приятелство между двете доведеници на Рифат. Жената обикна момиченцето първа. То не беше точно и обич, а някакво странно, необходимо привличане, подобно на онова, с което препълненият бакър се плъзва по рамото на кобилицата към по-лекия, за да уравни тежестта си с неговата лекота.

В ниската стаичка с прозорец от намаслена хартия Малтица преживя най-хубавите и най-смислени часове от детството си. Тук се научи да говори и да се усмихва; да плете и да избира шарките по цвят; да пее тихичко, усуквайки неукрепналия си глас като бяло ширитче около беззвучния матов глас на жената; научи се да гледа човешкото страдание очи в очи и да обича нещастния, без да го съжалява; позна търпението пред болката и разбра как може да бъде скривана тя — едно твърде отрано усвоено умение, което сетне неведнъж се бе оказвало нужно в живота ѝ.

През пролетта на шестата си година, слабо и дребничко досега, детето неочаквано отскочи на ръст, мургавите му бузи се избистриха, а черната му плитка стана по-плътна и по-лъскава отпреди. Старата кадъна вече смяташе да го поведе към къра със себе си, когато едно случайно взиране на Рифат завинаги провали намерението ѝ.

Кираджията се бе върнал, колкото да преспи в къщата си между две свои пътувания, пушеше под ореха и чакаше най-големия от синовете му да му извади вода от бездънния кладенец, за да измие нозете си преди вечерната молитва. Момчето подтичваше, запрегнато в дървения вител, от време на време спираше да изтрие потта си и шумно изохкваше, с едничката цел бащата да забележи усърдието му и, ако е рекъл аллах, да го възнагради с пара. Но кираджията гледеше друго. Момиченцето току-що бе излязло от стаята на сестра му и вървеше край варосания дувар с наведена глава.

Изведнъж в топлия прозрачен въздух се разнесоха удари на църковно клепало. Кираджията се послуша — сигурно биеше клепалото на гяурската черква в християнската махала. Доскоро там не се извършваха богослужения, защото нямаше поп, ала вчера, на връщане от града, той бе застигнал една волска кола, в която пътуваше дребничък възрастен свещеник. Трима мъже от селото крачеха отстрани със свалени калпаци, лицата им бяха тържествени и строги. Кираджията поздрави, но не посмя да започне разговор.

След първите удари, направени сякаш само за опит, клепалото ритмично и призивно запя. Чистите му звуци изпълниха цялото небе, затрептяха над дърветата и покривите.

Детето спря до варосания дувар, вдигна глава и тялото му се изопна под дрипавото сукманче. Притихнал в сянката на ореха, кираджията видя как устните му замърдаха, а в черните му очи се появи мъчително напрегнато учудване. После, почти несъзнателно и като грешеше реда на движенията, момиченцето се прекръсти.

На сутринта, без никому да обяснява внезапното си решение, кираджията откара детето в града. За човешката честност той си имаше свои мерки и щеше да е грях на душата му, ако след като вече знаеше истината, объркаше живота на гяурчето и го задържеше в мюсюлманската си къща.

За това заминаване Гюшер научи чак по обед, когато приказливата млада кадъна дотича в стаичката ѝ с паница бобена яхния. Жената пусна куките върху гърдите си и заплака.

— Що ревеш, джанъм? — милозливо попита кадъната. В нейния глас също имаше сълзи. Тя си поплака набързо и права, само че не за момиченцето, а за свои неща. Току-що се бяха карали със старата.

Като премисляше и оценяваше от всички страни своите български достове в Русчук, Рифат Сейда неслучайно се спря на фурнаджията. Отдавна познаваше този човек, десетки пъти му беше карал дърва и брашно и макар че сигурно не работеше кой знае с каква печалба, фурнаджията нито веднъж не беше се опитал да счупи от спазарената за превоза сума, да отложи плащането или да го проточи, както правеха други, до онази неприятна черта, след която даже и сметката да се уреди, доверието към платеща е загинало. Освен това той имаше само две дъщери, Рифат ги бе виждал още от деца как помагат във фурната — отлепаха готовия пексимет от тавите, нареждаха изпечените гювечи и хлябове или, седнали кръстом под големия тезгях, нижеха гевречета на връв. През тая зима момичетата се бяха омъжили, фурнаджията работеше самичък със своята мълчалива жена и един нов помощник, кротък и невзискателен като гяурчето, нямаше да е излишен нито за дома му, нито за фурната.

Фурнаджията изслуша разказа на турчина, без да го прекъсне нито веднъж и без да задава въпроси, само учудено цъкаше и поглаждаше с длан от тила към челото бялата си обръсната глава. Когато Рифат свърши и очаквателно потърси очите му, той се засуети и забъбри под сивите си мустаци: горе в стаичката бил наикиснал нахудова мая, да прощава приятелят му, ама първом ще трябва да се качи дотам, да подхване тестото, дорде маята е в силата си, а подире веднага ще се върне да продължат приказката си. Фурнаджията измисляше. Такова важно нещо, като приемането на момиченцето, той не можеше да реши сам, без съвета на жена си, или по-точно — без нейното решение.

Фурнаджията се върна скоро, много по-рано, отколкото би било редно да се забави един човек, отишъл да подхваща тесто. Пълното му лице светеше от добродушна усмивка.

— Та за какво говорехме, аркадаш? — попита той, още докато слизаше по стълбичката. — А-ха, за детето говорехме. Нека остане тук, защо да не остане. И за него добре, и за нас добре. — Същите думи преди минута беше казала жена му и несръчният в приказките фурнаджия не можа да намери по-подходящи от тях.

Момиченцето неспокойно пристъпваше от крак на крак върху тухления под. Внимателните му очи не изпускаха нищо. Независимо че не разбра какво си шепнеха двамата мъже, то вече усещаше

началото на промяната. Тя бе започнала още от сутринта с това уморително безконечно пътуване, с градските улици, които го замаяха, беше и в този мирис на топъл хляб, който изпълваше целия въздух наоколо и събуждаше в стомаха му парлив, стрелкащ се чак до гърлото глад.

Рифат Сейда се наведе да погали детето за сбогом. Ръката му незабележимо потрепваше.

— Да слушаш тука, къзъм — рече той и щипна бузката му, както в оная зимна сутрин, когато момиченцето се бе пробудило и го гледаше изпод конския чул.

Когато седна във в талигата си, турчинът беше вече спокоен. Бе постъпил като истински честен човек, а освен това оставяше гяурчето на място, където, ако не друго, поне винаги щеше да има хляб.

— Гладна ли си? — попита фурнаджията, веднага щом талигата изчезна от рамката на широкия джамлък.

Не беше без значение, че първият му въпрос е тъкмо този. На всичко друго момиченцето сигурно би отвърнало с — не.

— Гладна съм — тихо каза то.

— Гладна си, зер — ухили се фурнаджията, измъкна два прегорели геврека и ги търколи по тезгяха към детето.

— Как те викат?

— Малтица — с пълна уста каза момичето.

— Че какво е туй име? — учуди се фурнаджията.

— Не знам.

— Не знаеш, зер. Ама инак не е лошо, ще ти река аз. Щом е човешко име, все е хубаво. Искаш ли сега един пексимет?

— Какво?

— Пексимет, не си ли чувала?

— Не съм — откровено призна момичето. Българския език Малтица беше научила от децата в християнската махала, но такава дума наистина не помнеше.

В старата къща, еднакво гореща и зиме, и лете, животът течеше със странен ход, избран не от волята и желанията на хората, а наложен завинаги от пещта. Тя определяше часовете на късия им сън, тя решаваше да не отиват на сборове и роднински сватби, а дойдеше ли

празник, ги превръщаше в уморени и изплескани от гювечи слуги на чуждата веселба. Но което беше най-страшното — пещта някак стапяше отделните годишни времена и, без да забелязват пролетния цъфтеж или белотата на снега, хората неусетно остаряваха в задухата край червената ѝ паст. Рифат Сейда не бе сгрешил — тук наистина нямаше нищо друго освен хляб.

Откакто бе довел детето, за седемнадесет години, турчинът нито веднъж не стъпи във фурнаджийската къща. Правеше го не от сметка или от кораво сърце. Струваше му се, че едно такова гостуване ще размъти душата на момичето, ще го върне назад в отминали спомени, ненужни за сегашния му живот. А Малтица едва ли вече би го и познала. От всичко в неговия дом тя помнеше смътно само лицето на Гюшер.

Подир един Великден, след като две денонощия бе пекъл агнета и погачи, фурнаджията си облече чиста риза и се напи. За пръв път така отчаяно и сприхаво се напиваше. Дълго блъска с юмруци по омазнения тезгях, разпра с ножчето си по цялата дължина един чувал със сол, накрая грабна брадвата, с която сутрин в тъмно цепеше дърва, и се хвърли да избие желязната вратичка на пещта.

— Зъбите ти ще строша — прегракнало викаше той. — Зъбите ти ще строша, дето ме накъса с тях и ме изяде.

Жена му напразно се мъчеше да го удържи, той се изплъзваше между тънките ѝ ръце и отново политаше с брадвата.

Малтица стоеше отстрани, готова да се спусне, ако жената я повика на помощ, макар че тайно в себе си искаше фурнаджията да се отскубне и да разбие желязната вратичка.

На сутринта, със същата тая брадва, старият човек кротко цепеше борина за пещта.

Месец по-късно млекарят от малкото дюкянче отсреща поиска Малтица за жена. Момичето го познаваше бегло, беше го виждало все с увиснала до земята престилка, и затова дълго не можа да свърже образа му с младия, облечен алафранга мъж, който напоследък всяка привечер идваше да си купува пексимет.

Старият фурнаджия се съгласи от първа дума. Намерението му да затвори фурната или поне да намали работата ѝ съвпаднаше с неочакваното сватовство на комшията, така че нямаше защо да се

умува и да се пробира по-добър късмет за момичето, още повече че млекарят дори и не подпита за прикя и мираз.

За сватбата старецът не можа да подари на Малтица нищо, но ѝ даде друго, много по-важно и по-ценно от какъвто и да е дар. Даде ѝ името си. В овехтелия тефтер, като чистеше върха на перото с нокът и рисуваше всяка буква поотделно, свещеникът записа: „Венчається раб божий Михаил Стоюв, млекарин из Русчука, за рабиня божия Малтица Димитър Фурнаджиева, тоже из Русчука, в лето господне 1874.“ В тия редове, що се отнася до младоженеца, беше допусната двойна грешка: млекарят не се наричаше Стоюв и не бе роден в Русчук, но той счете за по-правилно да премълчи.

След църквата фурнаджията настоя да ги заведе у дома си на вечеря, напи се още от първите чаши и неочаквано запя с тънък дрезгав гласец. Пя дълго — най-напред някаква старинна песен за ездач, останал без конче, после друга — за конче, останало без ездач. Изпя и любимата си песен за Стоянчо хайдутин. Челото му се изопваше и се бърчеше от вълнение, над побелелите му вежди блещукаше пот. Сетне, също тъй неочаквано, фурнаджията заплака, галеше с голямата си, изсмукана от тестото ръка ту черната плитка на Малтица, ту светлата коса на Михаил, повтаряше на жена си да ги види и двамата какви са хубави и плачеше. Накрая, като кашляше и се секнеше в омачканата си синя кърпа, той се търкулна върху чергите и заспа.

— Да си вървим — прошепна Михаил.

Малтица трепна от горещината на дъха му и се изправи. „Да си вървим...“ — никой досега не бе я повиквал така. С тия думи по-силно, отколкото с думите, които днес бе казал пред свещеника, полупознатият човек, чието име още не бе изрекла на глас, я свързваше оттук нататък с дните и нощите си, каквито и да бъдеха те.

— Да си вървим — тихо повтори тя. Беше ѝ необходимо и сама да изрече тия три простички думи, с които започваше нейният нов живот.

В малката стая зад млекарницата имаше само одър, ниска маса с каца вода върху нея и до каната — сгъната надълго, лежеше шамска забрадка, червена, с жълти гюлчета в ъглите.

— Купил съм я за тебе — каза Михаил.

Тя никога не беше получавала подарък и не знаеше какво е редно да отговори. Прекара пръсти по копринените пискюли и се усмихна.

В малката стая наистина се живееше добре, стига човек да свикнеше с непрекъснатата гълчава, която идеше откъм съседния праматарски дюкян.

— Хубаво че млъкват барем през нощта — казваше Михаил, но Малтица този шум дори я развеселяваше.

Сутрин, щом мющерииите в млекарницата свършеха, докато готвеше на ниския мангал, тя обичаше да слуша как отвъд, зад тънката дъсчена стена, праматаринът с дебел и уморен от приказки глас увещава кадъните да купят дантели или тюл, ибришими или виенски игли за плетене. Търговецът не владееше турски добре и някой път така изкълчваше изразите си, че вместо в полза говореше направо в своя вреда и Малтица едва се сдържаше да не избухне в смях. Най-бъбриви бяха арменките. В повечето случаи, след дълги пазарлъци и препирни, те си тръгваха, без да купят нищо, и тя чуваше как праматаринът грубо псува подире им, моментално прекършвайки ругатнята си на учтиво поздравление, щом вратата на дюкяна скръцнеше от влизането на нова купувачка. Чак около обед женската гълчава стихваше за час-два, тогава пък се разнасяше шумното хъркане на сайбията, легнал да отдъхне под някой тезгях.

Беше пак такъв обеден час, когато по затворения джамлък на млекарницата силно и настойчиво се потропа. Михаил го нямаше, още след сутрешната разпродажба на млякото бе заминал в Пиргос за масло.

Малтица откряна вратата на стаичката: отвън, зашепил тясното си лице на стъклото, към нея се взираше висок униформен турчин и с ръка ѝ правеше знаци да отвори. Зад него чакаха две заптиета, от жарката мараня дългите цеви на пушките им трептяха.

— Отключи, мари! — извика високият. Говореше на турски.

Малтица сви рамене.

— Кого търсите, ефенди? — нарочно на български каза тя, без да се приближава към джамлъка.

— Сирене за аскера ще пазарим — вече също на български каза високият и отново удари с длан.

Стъклото запука. Жената вдигна мандалото. Тримата се втурнаха вътре заедно с горещия дъх на напечения уличен калдъръм.

— В собата вижте най-напред! — по турски изкомандува високият.

Двете заптиета изтичаха, блъскайки от бързане прикладите на пушките си.

— Няма го там, онбаши ефенди — доложи по-старият, когато се върнаха. — И не личи скоро да е бил.

Онбашията щракна с пръсти и бавно се завъртя към Малтица.

— Де го мъжът ти, мари? Сирене искахме да ни продаде.

— Замина да пазари масло — уплашено каза тя и в същия миг повече почувствува, отколкото разбра, че съдбата на Михаил, нейната съдба и целият техен живот, започнал с онова „Да си вървим...“, сега зависят от всяка дума, която ще изрече.

— Къде замина? — втрещено я погледна онбашията.

— Май спомена, че ще ходи в Кацелово — отвърна младата жена. Това беше името на най-далечното село, което знаеше.

— Много далече, мари. И кога ще се върне?

— Че знам ли аз кога. Може следобеда, може и нощес.

Тримата излязоха.

Тя пусна мандалото подире им и тичешком се върна в стаичката. Слепоочията ѝ туптяха. Опита се да продължи прекъснатата плетка, но обърка реда и я захвърли. Напрежението беше вкоравило пръстите ѝ.

През дъсчената стена се чу тих разговор на турски. Говореха двама мъже. Малтица се послуша и разпозна гласовете им: сипкавият беше на праматарина, а другият — по-ясен и остър, преди малко бе ехтял тук. От време на време думите се губеха. Тя се приближи на пръсти и долепи ухото си до дъската.

— Спиш ти, спиш — сърдеше се онбашията. — Спиш, а не усещаш, че под покрива ти огън гори.

— Отгдето да съм знаел аз — виновно каза праматаринът. — За мене той си е кираджия. Поиска дюкянчето, дадох му го. Плаща си кирията в брой, не я бави. Какво друго да знам?

— Прост човек си ти, къорав човек — сопна се онбашията. — А откъде е дошъл, защо е дошъл, кой го е пратил в Русчук?

— То това си е ваша работа — каза търговецът. — Моята работа е с ибришими и ширити да се занимавам.

— Внимавай, че в тоя огън може и ибришимите ти да изгорят, а и ти да се опърлиш! — сухо го прекъсна турчинът. — Иска ли му тескере, кога го пусна в дюкянчето?

— Що да му искам? То, момчето, ми рече, че си имало.

— Вятър има! — избухна онбашията, но отново сниши глас: — Опасен човек си приел под покрива си!

— Не думай, ефенди! — след късо мълчание възкликна праматаринът. — Ами то инак е хрисимо на лице. На, сега и булче си доведе.

Турчинът се засмя.

— Где е писано, че султанският душманин трябва да е бостанско плашило и скопец!

— Тъй е — съгласи се търговецът. — Да проводя ли единия ти заптия за кафе?

— Заети са моите заптии, от двете страни улицата вардят. Аз пък ще вардя оттука.

— Тогаз една диня ще взема да срежа, та да се разхладим.

Гласовете секнаха. Подир минута се чу как по бакърената тава звънко отскачат динени семки.

Малтица отлепи изтръпналата си буза от дъската и се озърна. С ниските си бели стени сега стаичката ѝ приличаше на варосан капан, чиято обтегната невидима пружина скърцаше през тялото ѝ.

Пиргос беше наблизко. След не повече от два-три часа Михаил щеше да се върне. Без все още да си дава сметка какво точно върши, младата жена трескаво обу чехлите си, откrehна задното прозорче и спусна нозете си навън. Едничката ѝ мисъл беше колкото се може по-скоро да хукне към онова село, да пресрещне Михаил някъде по пътя и да го спре.

Високата коприва опари коленете ѝ. Малтица се опомни. Добре че в пустия двор зад дюкяните нямаше никой. Тя скочи обратно в стаята и се събу, за да не вдига шум. Вече знаеше какво трябва да прави.

Купчината стана малка и лека; преди да завърже ъглите на старата бохча, по средата на сгънатите дрехи, тя мушна своята червена булчинска забрадка и плоската тенекиена кутия, в която Михаил ѝ бе казвал, че държи парите. Друго не взе, а и нямаше какво повече да спре погледа ѝ сред изведнъж оголялата и отчуждила се от сърцето ѝ стая.

Тоя път, преди да отвори прозорчето, тя внимателно огледа безлюдния двор. Не се мяркаше човек. Зад дъсчената стена динените семки все така трополяха по тепсията. Открехна безшумно прогнилото черчеве, прехвърли бохчичката и се измъкна. Една нова, току-що родила се в съзнанието ѝ предпазливост я накара да протегне ръка и да затвори прозореца след себе си.

Видя го отдалеч.

Михаил вървеше по напеченото шосе между жълтите стърнища, бялата му риза блестеше от слънцето. Малтица вдигна вързопчето пред гърдите си и затича.

Седмица по-късно, както прекопаваше пиперените лехи край плета, в двора на изоставената налбантница отсреща Киранката забеляза хора. Не бяха се отбили да пият вода — ако беше тъй, щяха да спрат до кладенеца, а тия подминаха салкъмите и влязоха навътре. Файтонджийската майка хвърли мотиката и ги заследи между прътите, готова да подвигне, макар че в запуснатата къща отдавна нямаше какво да се краде. Жената вървеше по-отзад, беше тъничка и млада, почти момиче, с посивели от прах поли. Мъжът крачеше на стъпка пред нея и само той от двамата носеше стегната малка бохчичка. Старицата прецени големината ѝ на око, спря за секунда подозрителен поглед върху избелелия френч-панталон на пътника и тъкмо щеше да се обади, когато русото лице на мъжа ѝ се стори познато отнякъде. Киранката още повече се сниши зад плета и стаи дъха си като опитен авджия. Не можеше да греши, не можеше да се е излъгала: изчезналият едничък син на налбантина се връщаше.

Младата жена заговори нещо, но през широкия калдъръмен път Киранката не успя да разбере думите ѝ.

— Много хубав двор — тихо бе казала Малтица. — Голям двор.

Полусъборената къща зееше отпреде им с разбитите си черचेвета и хлътналия покрив, едно гущерче надзърна между изронените кирпичи и уплашено се дръпна назад.

Михаил мълчеше. В сивите му очи трепкаше учудена виновна усмивка. И той самият не бе предполагал, че вместо бащината си къща ще намери развалина. Преди десет години, когато замина оттук, старите бяха още живи, налбантницата работеше, а къщата бе останала в момчешкия му спомен голяма и синя, с дебели стени, които нищо не би смогнало да разруши. Така я бе описал и на Малтица, затова не

смееше да се обърне и да срещне погледа ѝ. Измъчваше го и друго — отдавна беше научил за смъртта на старите, но тогава, в далечната чужда страна, тая вест беше само думи, можеше да вярва в тях, но и да не вярва, и макар да го натъжаваха, те не му причиниха такава болка, че да го наранят. Едва сега, пред грохналата самотна къща, той някак зримо и отчаяно осъзна отсъствието на родителите си.

В тревата нещо прошумоля. Прегорели от жегата, салкъмите капеха, пътеката към кладенеца беше пожълтяла от листа.

— Жадна съм, Михаиле — звънко каза Малтица. Искаше да го изтръгне от мислите му, да прекъсне по някакъв начин тягостната първа минута на завръщането.

Сигурно някой наскоро бе наливал вода, въжето беше още мокро. Михаил завъртя макарата неохотно, но познатото думкане на ведрото го оживи. Той разкопча с една ръка коравата яка на ризата си и погледна през рамо към Малтица.

— Много хубава вода е, ще видиш. Аз съм пил всякакви води, ама като тази не съм.

Водата наистина беше хубава. В горещия ден прохладата ѝ оставяше върху зъбите гладка стъклена глеч.

— Искаш ли още? — попита Михаил, крепейки ведрото пред устните ѝ.

Тя не беше жадна повече, но за да го зарадва, каза:

— Искам.

[1] Евет — да (на турски). ↑

[2] Фелакет — нещастие (на турски). ↑

3.

— Искам вода... — отново простена Малтица и отвори очи. Тежката влажна кърпа я нямаше върху лицето ѝ.

Този път двете старици я чуха. Първа се приближи туркинята. Малтица усети как една ръка се провира под гърба ѝ и я повдига нагоре към близкото гърло на стомната. После същата ръка внимателно докосна тила ѝ и тя изохка.

— Потрай да сменя мехлема, къзъм — гальовно рече туркинята.

Тънките ѝ пръсти ловко зашариха из сплъстената от кръв коса. Разнесе се мирис на катран. След няколко все по-затихващи вика отмалялата жена се катурна назад и замря.

— Пак изгуби сваяст — обади се майката на файтонджията. — Мене ако питаш, махни го тоз мехлем, само я мъчиш. Пътник е вече тя, не видиш ли?

— Остави ме да правя каквото си знам — меко я прекъсна туркинята.

— Пътник е вече, казвам ти. И дето още се бави, не твоите илачи я държат, ами греховете ѝ.

— Какви грехове? — изправи се старата кадъна.

— Ти гаче сляпа си била и гаче в друга махала живееш! — троснато рече Киранката. — Какви грехове! Такива, мари, дето и господ я не ще заради тях. — Тя вдигна пръст и тайнствено добави: — Поп трябва тука, не илач. Мене слушай. Поп ще доведа. Да я причести, да ѝ олекне на душата, щото тежка душа лесно не тръгва.

— Доведи — сви рамене кадъната, — не ти се бъркам.

— Аз сега ще си вървя — каза файтонджийската майка. — Да сготвя нещо за син ми, а подире ще отскоча до града да извикам отец Нистор.

На минаване през тавана старицата крадешком се огледа наоколо и бързо мушна един от окачените хаути под престилката си.

След лекия късен обед свещеник Нистор тъкмо заспиваше, скръстил ръце върху сухите си гърди. При всяко вдишване крайчето на бялата брада приятно гъделичкаше пръстите му. От бакърения кръг на мангала жаравата дъхтеше зной, стаята беше топла и чиста, мъхнатите дюли, наредени като жълти стомнички върху полицата, пръскаха тънък аромат на есенна градина, на покой и на сигурност. Свещеникът сладко се прозя. Една забравена троха се плъзна от мустаците върху устните му и той я схруска. Имаше много здрави зъби. На младини, преди да се запопи, беше вдигал дори софра със зъбите си, барабар с чашите и преполовения овнешки гювеч върху нея. Но то бяха минали работи, греховни телесни радости, и старецът избягваше да си спомня за тях. Днес нямаше къде да ходи, не бяха го викали за погребение или кръщавка — всички часове до вечернята му принадлежаха. Напоследък свещеник Нистор все повече ценеше това празно тихо време. Отдавна се бе наслушал на чужд рев и сватбарски смехове, нагледал се бе на смърт и на голи отрочета, които ритаха в ръката му над хладния купел. Сега имаше нужда само от едно — да лежи на миндерчето и да мисли. От година насам за него мисленето беше станало истинска страст, всепоглъщаща и тайна, както впрочем е всепоглъщащо и тайно всяко увлечение, дошло твърде късно в нечий живот. Защо — питаше се най-често старецът — хората с плач идват на божия свят, а сетне тоже с плач си и отиват? Кога са погрешни тия сълзи, в началото или пък в края на човешките дни? Някой път чувствуваше, че е съвсем наблизо до отговора, че му остават две-три крачки и прозрението ще светне, но тъкмо пред тези последни крачки той спираше стъписан от колебания и докато ги преодолееше едно по едно — заспиваше. Така се бе случило и днес.

Вратата скръцна. В стаята влязоха стъпки.

— Ти ли си, Достено? — без да отвори очи, сърдито каза старецът. Беше забранил през тия часове да идват при него и да го безпокоят.

— Рекох да видя дали си буден — боязливо се обади попадията, — една жена те търси, щото.

— От моята енория ли е? — след късо недоволно мълчание попита поп Нистор.

— От твоята. Киранка, на файтонджията Васил майка му.

— И защо е дошла? — Старецът се размърда и отвори очи. Неведнъж беше пътувал с Василевия файтон, имаше даже неплатени пътувания, та нищо чудно устатата Кирана да бе дотропала за пари. — Рече ли ти що е дошла? — отново попита той.

— Нищо не ми рече, отче. Седи в хаея и чака. Искала да говори с тебе.

— С мен, ами... — изпъшка поп Нистор. — Въведи я. — И стана да облече расото си, да сложи сребърния кръст, от чиято верижка отзад на врата му отдавна имаше протритата слинеца бразда.

Киранката не искаше пари — това беше най-важното. Да се изповядала някаква жена и да ѝ се дадяло свето причастие преди смърт.

Щастлив, че причината за нейното идване е толкова различна от опасенията му, свещеникът дори се поразвесели, но успя навреме да скрие усмивката в бялата си брада. Чак после, като редеше торбичката с потребите си, той се сети да запита:

— Че коя ще е таз сирота, Киранке?

— Малтица — сухо отвърна бабичката.

— Дето от онуй кафене ли? — смая се старецът.

— От онуй кафене.

Ръката на поп Нистор замръзна, наполовина пъхнала молитвеника в торбичката. Тази жена той я познаваше. Десетки пъти бе чувал за греха ѝ, на два пъти даже го видя със собствените си очи и от дън душа го прокле.

Беше по-миналия Йордановден. Заедно с клисаря и момчето, дето бе уловило кръста, поп Нистор ходеше от къща на къща. Десницата му вече беше изтръпнала от мирянски целувки и ръсения. На всичко отгоре се случи и студ голям, дорде преминеха от един двор до друг, менчето със светената вода се сковаваше и сетне босилковата китка тропаше, цялата облепена с лед. Обиколката вървеше бавно, до махалата стигнаха едва по обед и, както винаги, верен на дълголетния си навик, отец Нистор тръгна най-напред към кафенето, впрочем той още го наричаше налбантницата.

Някога на божии празници много обичаше да ходи там. Налбантинът и пъргавата му жена го посрещаха на двора и с такава открита чиста радост го повеждаха към къщата си, че колкото и да беше изморен, свещеникът вдигаше кръста нависоко и запяваше с по-

ясен глас. С оросени от босилековата китка чела, двамата благоговейно крачеха подире му из собите, а после мъжът го водеше в работилницата си и го молеше да пръсне с босилека към голямата наковалня, към чуковете и длетата, окачени на гвоздейчета върху опушената стена до огнището. А през цялото това време двете момченца на налбантина, русички и тънки като него, неотлъчно вървяха зад клисаря и с любопитство надничаха в бакърчето, дете под светената вода се виждаха пари и окапали босилекови листа. Всякой път баща им също пускаше там някоя едра пара. Макар и с крайчеца на окоето си, отецът с удоволствие забелязваше големината ѝ.

Дори и след години, когато голямото момче загина при една тъй и неизяснена свада с ножове в празния двор зад Имарет джамия, а помалкото изчезна и се говореше, че уж тръгнало из Влашко да учи млекарския занаят, дойдеше ли да ръси из махалата, поп Нистор пак най-напред се отбиваше в налбантницата. Струваше му се, че сега повече от който и да е друг двамата самотни старци най-много се нуждаят от словото му и от успокоението на божия кръст.

Налбантинът и жена му починаха почти едновременно, с еднаква бърза смърт, както еднаква беше и мъката им. Свещеникът ги опя с дълбокото и искрено чувство на отдавнашен приятел, без плата, защото всъщност нямаше и кой да му плати.

Когато разбра, че изчезналият син на налбантина се е завърнал, на Йордановден той първо отиде там. Долният кат на запуснатата доскоро къща беше разхвърлян в строеж, но младият сайбия и невестата му го посрещнаха още отвън, целунаха му ръка и пуснаха в бакърчето пари. Отецът поръси навред, даже се качи на горния кат и напръска с китката си малката соба на чирачето.

На следващия Йордановден обаче пред кафенето не го посрещна никой. Кепенците не бяха свалени, само най-крайният беше повдигнат с железен прът.

Поп Нистор потропа на затворената врата, потропа още веднъж и се огледа. Не можеше вътре да няма човек — отстрани до салкъмите чакаше загърнат с чул кон.

Отецът натисна вратата и отвори.

Дочувал беше, че в новото кафене идвали само турци, но това, което видя, го накара да отстъпи. Миндерлъците бяха празни, край една ниска масичка в ъгъла до напаления оджак пиеше кафето си

турчин с униформена куртка, а до него, наконтена със сукнено джубе и притиснала лакът в лакътя му, седеше кафеджийката. Беше махнала забрадката си, тъй че да се гледа лъскавата ѝ черна коса, и се смееше. Нечестив беше нейният смях, мамеше за нечестиви неща. От времето, когато бе вдигал софра със зъбите си, поп Нистор безпогрешно познаваше женските смехове.

Кафеджийката най-сетне ги забеляза, скочи гузно от стола и припряно заоправя спуснатата си забрадка.

— Бог добър — с половин уста рече поп Нистор, стиснал кръста и ледената китка пред гърдите си. — Где е стопанинът?

— Няма го... — смотолеви жената.

Че го няма, беше повече от ясно, ала старецът нарочно попита така — искаше блудницата да разбере, че не за нея е внесен светият кръст. Тя обаче не вникна в неговия намек, завъртя се като замаяна и дори посегна да целуне ръката му. За секунда отецът усети горещото приближаване на устните ѝ и рязко се дръпна назад. Не ѝ позволи да докосне кръста, не я поръси с китката.

Жената го погледна и за свое най-голямо учудване, вместо срам или следи от нечестивия смях, в нейните очи той видя тъмна отчаяна мъка.

Турчинът продължаваше да люлее филджана си, безучастно обърнал гръб към четиримата.

Все още смутен от току-що случилото се, поп Нистор прекалено обилно поръси двете соби зад кафенето, поръси даже и самия коридор. Към стълбата за горния кат той тръгна по навик, щом тъй или иначе беше започнал, поне да минеше навсякъде. Изведнъж кафеджийката, която досега бе вървяла мълчаливо подире му, изтича напред и прегради стълбището с разперени ръце.

— Не ходете горе, отче! — пресипнало каза тя. — Никой не живее там.

— Ами чирачето? — обади се клисарят.

— Нямаме вече чирак — на един дъх отвърна жената. Високите гърди тежко повдигаха пазвата ѝ, лицето ѝ беше побледняло.

— Какво криеш горе, жено? — попита отец Нистор.

В този миг, като че обхваната от неочакван бяс, кафеджийката избухна в предишния свой нечестив кикот, изпъна се, разтвори докрай скъпото си палто и сложи ръце отстрани на хълбоците си. Свещеникът

извърна глава, за да не гледа открития гювендийски блясък в очите ѝ. Греха си криеше горе тая жена, долу вършеше един, а горе в заключената стая я чакаше друг и не се свенеше тя да подсказе това на беловласия отец, дето с кръст и босилекова китка идваше да освети къщата ѝ.

— Проклета да си, жено! — с гневен шепот рече той.

Отпреде му, с юмруци върху разлюлените си хълбоци, кафеджийката не спираше да се смее.

И още веднъж я бе проклетел отец Нистор, само че вече не тихо, а с гръмък глас и пред много народ.

Сетне, за последен път, той я видя чак в хубавото мразовито утро, когато в града пристигаха казаците.

Отец Нистор стоеше пред всички с кръст в ръка, зад него бяха момченцата с хоругвите и подухнеше ли вятър, старецът долавяше мекия пукот на вкоравените от студа сърмени нишки, като че над главата му прелиташе ято. Всеки път, щом откъм долния край на улицата се зададеше конник, стълпеният народ инстинктивно пристъпваше и, тласкан от общото движение, без да иска, старецът също крачка по крачка вървеше напред. Това непредвидено отдалечаване от църквата прибави нова грижа към тревогите на поп Нистор. Бяха се уговорили с клисаря да го следи с поглед от камбанарията и — вдигне ли той кръста нагоре с изпъната десница, онзи да удари камбаната за посрещането. Но ако казаците се забавеха още час, а навалищата все така пристъпваше надолу, нищо чудно посрещането да станеше въвн от града и как тогава щеше да се даде знак за камбаната — изтръпнал от вълнение и смут, старецът направо недоумяваше. Впрочем неговите вълнения през тази сутрин бяха много, като най-важното от всички бе започнало още от снощи.

Решено бе първите думи да каже един учител, следвал на времето си науки в Русия, а подир него старият свещеник трябваше да срещне солдатите с божие слово. Божието слово... Цяла нощ поп Нистор не мигна, прерови требници, молитвеници и празнични минеи. Молитва за посрещане на освободител нямаше никъде. Призори, измъчен и помъдрял от утрото, той я състави самичък. За начало взе осмата песен от канона на великденската служба: „Тоя е избраният и

свят ден, първият ден на седмицата, цар и господар, празник на празниците и тържество на тържествата, в него да благославяме Христа вовеки!“ За да увеличи още повече силата на молитвата си, старецът добави към това и един великденски тропар: „Днес стана спасението на света, нека възпеем възкръсналия от гроба и началника на нашия живот, защото, като разруши смъртта със смърт, даде ни победа и велика милост.“ Накрая, с поклон към солдатите, отец Нистор реши да изрече глас първи от тропара за светите четиридесет мъченици, само че нямаше да каже четиридесет, а — хиляда. „Всечестни страдалци, хиляда воини Христови, непоклатими оруженосци, като минахте през огън и вода и станяхте съграждани на ангелите. Слава на дарилия ви сила, слава на венчалия ви, слава на този, който дава изцеление на всички!“ Като крачеше бос по вълнената черга, отецът повтори още няколко пъти новата молитва и остана доволен.

Дано само сега гласът му да издържеше на тоя студ и да не прегракнеше без време от чакането и тревогите, дето нямаха свършек. И дано клисарят да можеше да съгледа знака му.

Старецът се обърна назад — слава богу, камбанарията все още се виждаше.

Навалицата продължаваше да се движи напред и да се размесва. Край момчетата с хоругвите вече подтичваха жени с хлябове. Носеха ги, както се носи дете на кръщение — върху бели пошчета, с протегнати напред ръце. Откъде се пръкнаха толкоз жени с хлябове, отец Нистор така и не разбра.

Из една от пресечките излезе загърната в черно жена — и тя носеше хляб върху везана кърпа. Навалицата се разтвори пред нея, а сетне хората отведнъж зашумяха, стълпиха се на гъсто кълбо и препречиха пътя ѝ. Блъскана от толкова рамене, тя изпусна хляба, олюля се и заотстъпва назад, докато опря гръб върху кепенка на един дюкян. Отец Нистор се надигна, искаше да види коя е тази жена, дето народът прогони от празника си. Беше Малтица.

В тоя миг, като крещяха и се заваляха в снега, откъм моста затичаха деца. На крачка след тях бавно яздеха конници с огромни коне. Само това можа да различи отец Нистор, преди да се замъглят очите му: огромни коне и над тях пушки, заплетени в небето като клони на гора. Той вдигна кръста с отмалялата си ръка и секунда по-

късно камбаната на „Свети Георги“ блисна първия звън над освобождения град.

След време, когато и да си спомняше този ден, старецът кой знае защо всеки път виждаше и лицето на Малтица. Споменът за нея идваше последен и в своите тихи следобедни часове отецът често се питаше откъде тогава блудницата бе събрала кураж да понесе хляб, не знаеше ли тя, че освен божия съд има и друг, долу на земята, който съди не по-малко справедливо, а даже и още по-страшно, защото не може да бъде смекчен с никаква молитва и със запалена пред иконите свещ. Грешница беше тя и ненапразно той два пъти я бе проклет.

И тъкмо за тая жена сега бе дошла да го вика майката на файтонджията.

— Не мога да дойда, Кирано — глухо каза старецът. — При поп Серафим иди, ако той рече, нека я причести.

Киранката затыпка на място, готвеше се нещо да попита, ала старецът я спря с ръка:

— Не казвай, че аз съм те пратил. Остави той самичък да си реши.

Поп Серафим, младият свещеник от църквата „Свети Георги“, беше у дома си и тъкмо пълнеше наденици. Тая работа той никога не възлагаше на друг — едно, защото се страхуваше от грешки, и, второ, беше му наистина приятно да меси кайма и да гледа как готовите наденици се навиват в тепсията на влажни лъскави колела. За повече чистота той стягаше рижата си брада с кърпа и така — с щръкналия върху темето си възел, приличаше на човек, измъчван от зъбобол. Лошо беше, че кърпата му пречеше да тананика, но затова пък отецът тихичко си подсвиркваше и само от време на време спираше, за да близне пръстите си. Лютото беше достатъчно, нямаше да е зле обаче, ако се добавеше още мъничко сол. Точно това си мислеше поп Серафим, когато вън на двора се чу женски глас. Отецът пусна мандалото и се спотаи. Попадията и детето не бяха вкъщи, а да посреща гостенката сам, да сваля кърпата и да се мие — не му се искаше никак. За каквото и да бе дошла, жената щеше да почака и да си тръгне. Но виковете отвън ставаха все по-настойчиви. Накрая отецът не издържа, а то не беше вече и удоволствие да работи и да слуша как някой през минута умолително повтаря името му. Той

смъкна кърпата, избърса се и с неохота навлече расото върху якото си пълничко тяло.

— Ама ти тук ли си, отче? — явно изгубила всяка надежда, възкликна Киранката. — Аз щото таман си тръгвах.

„Че да беше си тръгнала“ — ядосано помисли свещеникът, но каза:

— Молах се, бабо, а е грях да оставиш молитвата си наполовина.

— Тъй, отче, тъй — закима файтонджийската майка, — аз затуй си и виках да почакам, че ако отецът се моли, не ще да остави молитвата си наполовина.

— Защо съм ти? — нетърпеливо попита той.

Наплашена от резкия отказ на поп Нистор, този път Киранката смяташе да почне заобиколно и по-отдалеч, но такъв пряк въпрос не позволяваше увъртания.

Като чу името на Малтица, свещеникът неопределено завъртя рижата си брада, твърдите косми застъргаха по гърдите му. За греховете на кафеджийката из града се приказваше отдавна и, което е право, поп Серафим неведнъж с любопитство бе слушал тия разговори, без да участвува в тях и криейки истинския си поглед под смирено спуснатите клепачи. Сега, щом самото провидение и самата божя служба му отваряха път към тайните на тази жена, защо да не ги научеше докрай?

— Ще я изповядам, бабо, как да не я изповядам — каза той. Гласът му беше одрезгавял от възбуждение, под гъстата брада червендалестото му лице пламтеше.

В стаята, където бяха потребите му, отецът влетя почти тичешком. Испитваше скверното желание да плесне с ръце или поне да щракне с мазните си пръсти. В дъгичките на ноктите му беше останала кайма, но нямаше време да я изчисти. „Ще я махна по пътя“ — помисли той и изскочи на двора, намествайки вървешком калимавката си.

Но по пътя отец Серафим имаше да върши далеч по-важни неща: да успокои най-напред издайнически шумното си дишане, да подреди наум въпросите за изповедта и най-сетне, което никак не му се удаваше, да придаде на лицето си оня хрисим и благочестив израз, дето подобаваше на сана му и на печалното служение, което му предстоеше.

— Та от какво умира кафеджийката? — най-после се сети да попита той.

— Били са я — задъхано отговори старицата, едва догонвайки крачките му. — Цялата ѝ глава е разцепена.

— Кой я е бил?

— Че няма ли кой да пребие една такваз жена, отче? — искрено се изуми от въпроса му Киранката.

— Много бърбиш ти, бабо. Пред човешката смърт е нужно смирение — назидателно каза свещеникът.

— Ами щото ме питаш, и аз ти отвърщам — бързо рече старицата. — Моя си работа имам колкото щеш, от меко сърце чужда съм взела да върша и пак не съм добра.

— Много бърбиш... — повтори той и продължи да крачи по скърцащия сняг.

В стаята миришеше на дим. Щом влезе, отец Серафим най-напред усети него и киселия дъх на напоени с оцет кърпи.

Сред широкия одър жената лежеше на една страна, отпуснатите мигли хвърляха тъмни сенки върху бледото ѝ безкръвно лице. Отецът се прекръсти отдалеч, пристъпи и се наведе. Беше виждал всякакви умиращи люде, беше познал как изглежда човекът в последния си миг и ако съдеше сега по изстиналите успокоени черти на тая жена, тя бе предала духа си богу преди час, ако не и повече. Сладката възбуда в жилите му угасна отведнъж, поп Серафим се дръпна назад и сърдито погледна Киранката.

— Опело ѝ трябва вече на нея, а не изповед.

— Дишаше, отче, кога да тръгвам, още жива беше — припряно се заоправдава старицата.

— Сгрещила си, бабо. От бързане сигур погрешно си гледала.

Отецът спря насред дума. Жената върху одъра се размърда, спечените ѝ устни зашепнаха.

— Рекох ли ти аз, че е жива — обади се Киранката, но той рязко ѝ направи знак да мълчи.

— Размислих... — едва чуто каза жената. — Приемам...

— Какво приемаш, чадо? — с искрено нетърпение попита свещеникът и се наведе още по-ниско.

От дълбочината на своя мрак Малтица долавяше само контурите на мъжкия му глас.

— Приемам — повтори тя.

Отец Серафим напусто вися над главата ѝ. Жената не каза нито дума повече.

— Прие тя нещо, ама какво ще е то, аз не знам — сви рамене Киранката.

Той въздъхна и се изправи. Беше огладнял, а от настървеното чакане в гърлото си усещаше сухота.

— Аз ще си тръгвам — като нанизваше торбичката с потребите на лакътя си, каза отецът. — Утре заран ще дойда пак.

— Ела, отче, благо сърце имаш ти — забъбри файтонджийската майка и целуна десницата му. Замириса ѝ на прясна наденица и устните ѝ тутакси залютяха.

На прага отец Серафим за малко не се сблъска със забулената туркиня, която тъкмо влизаше, стиснала пред гърдите си калайдисан сахан. Макар съдът да беше захлупен, с изострения нюх на гладен човек свещеникът долови за миг аромата на топла кокоша чорба.

Малтица не можа да погълне нито хапка, макар че старата кадъна търпеливо крепеше препълнената лъжица пред устата ѝ. Познатият дъх само още повече я замайваше, връщаше я в онова първо лято, когато поправяха къщата... Тогава три пъти бе готвила на майсторите кокоша чорба. Оджакът беше разбутан, тя си нагласи огнище отвън, между камъните, и щом котлето почнеше да къкри, по целия двор се носеше същият този сладък мирис, дето сега идеше някъде съвсем отблизо до лицето ѝ. Малтица се катурна встрани и отново потъна в незабравения зной на своето най-хубаво лято.

4.

Още докато майсторите оправяха покрива, Михаил реши да превърне налбантницата в кафене. Един непознат пътник, турчин, случайно го подтикна към тази мисъл с няколко набързо и мимоходом изречени думи.

В ранното утро, на кръглото харманче до кладенеца, Михаил месеше кал. Нямаше излишни пари, за да плаща на помощник, и според уговорката с майсторите цялата чирашка работа трябваше да я върши той. Разтълкували погрешно пестеливостта му като скъперничество, двамата майстори с насмешка гледаха усърдието на младия сайбия и често го разтакаваха с толкова ненужни разпореждания, че ако беше преди година или дори преди няколко месеца, Михаил не би изтърпял. Но сега търпеше, защото с един нрав е човекът, когато няма покрив над главата си, с друг е, когато има, ала най-отстъпчив и безпомощен става той, когато този негов покрив е разтворен от зидарите до дъно и още първият дъжд може да измокри леглото му.

Михаил старателно газеше из харманчето — калта трябваше да е готова до идването на майсторите, при това без буци и с равномерно омесена слама.

Откъм пътя изви бричка с прашен платнен гюрук.

— Сабахларънъз хаир олсун, момче — приказливо поздрави каруцарят. — Добра ли ви е водата за пиене?

— Добра — кимна Михаил.

— Извади тогаз едно ведро — обади се старият турчин от задната седалка.

— Кален съм, ефенди — навъсено каза Михаил, — ще ви изцапам водата, сетне ще се сърдите.

— Нищо че си кален, с първото ведро ще се измиеш, а второто ще е за мен — отсече турчинът.

Докато каруцарят изтриваше със стиска сено потните шии на конете, старецът слезе да се разтъпче, обиколи кладенеца с тромави

ситни крачки и спря до размесената кал.

— Има ли тъдява къде да се пие кафе?

— Няма — прегърбен от тежкия напор на макарата, отвърна Михаил.

— По целия път никъде няма — въздъхна турчинът. — Ти не можеш ли да ни свариш едно джезве? Не бой се, ще си платим.

— Къщата е разбутана, ефенди, не виждаш ли?

— Какво строите? — полюбопитствува старецът.

— Нищо не строим, оправяме.

— А туй долу какво ще бъде?

Михаил го изгледа накриво, разговорът му пречеше. Ведрото вече излизаше и сега тежестта беше най-голяма.

— Било е налбантница — задъхано каза той, — а какво ще бъде, не знам.

— Я чуй! — турчинът вирна глава и прашната му сива брада щръкна напред. — Що не речеш ти на сайбиите си да вземат да отворят тук едно кафене? Мястото е на път, има и вода, за две години ще потънат в пари. Хем пътниците ще се спират в такова кафене, хем и хора от града ще идват вечер на теферич, мастика да пият.

— Може и да им кажа — кимна Михаил.

— Кажи, кажи. Един хаджи Осман им речи, дето много е пътувал, ви дава акъл да отворите тук кафене.

Старецът излезе прав. Още до края на лятото работата в новото кафене потръгна. Из Влашко и в Сърбия синът на налбантина се бе научил да отбира от всякакъв труд, бе слугувал даже и в гостилницата на един маджарин, заселен в Белград, та от него помнеше и ония маджарски тънкости, дето ласкаеха посетителя, караха го да се чувства не пришелец, а отдавна и дълго чакан гост.

Докато събере пари за истинска подредба на кафенето, Михаил нагласи няколко миндера вън, под салкъмите. Разнасяше филджаните сам, облечен с чиста бяла риза и с бяла престилка върху черния си френч-панталон, както бе виждал да се облича маджаринът. Малтица работеше вътре, при оджака с джезветата. Подир десетина грешки тя се научи да прави кафето гъсто и вкусно, с тежък каймак, който до последната глътка пазеше аромата във филджаните като капаче.

Денем се отбиваха най-вече пътници. Спираха да напоят конете си, да се наплискат на кладенеца, а след като бяха сторили това, неудобно беше, да не поръчат и по някое кафе. От тях се печелеше малко и несигурно — хора, тръгнали да вършат други неща, нямаха време да се застояват край филджан.

Пак точно така, както бе предвидил старият хаджи Осман, скоро взеха да идват и посетители от града. Пристигаха обикновено привечер, с наети файтони или, пешком, най-често млади прахосници, които начеваха да ядат наследството от бащите си и искаха да правят това по-далеч от хорски очи; прочути хаймани, които градските кафенета и кръчми вече не допускаха през праговете си; тъмни люде, дошли тук на уединение и покой да обсъдят поредната си нечиста сделка. Михаил ги търпеше. За по-нататъшните му планове трябваша пари. Според желанието на своите мющерии той започна да изстудява в коритото до кладенеца и бинлик с ракия. Лютата сливовица правеше разговорите още по-дълги, отваряше ред за зехтинени салати и тънко нарязана пастърма, така че газените фенери под салкъмите горяха все по до късно и плоската тенекиена кутия натежа по-бързо, отколкото очакваха новият кафеджия и младата му жена.

Наскоро кафенето се сдоби и с чирак. Момчето беше сираче, някъде от планинските села, и едва ли имаше осем години. Един пазарен ден го доведе чичо му — босо, с огромни, види се, чужди панталони, вързани през рамото му със сиджимка. Повече от съжаление към детето, отколкото от нужда за помощник, Михаил го прие. Не се пазариха за платата или за каквото и да е било. Чичото даже не седна, изпи една мастика на крак и се сбогува припряно, сякаш едничката му цел беше по-бързо да се отърве от момчето. Малтица му постла легло в стаичката на горния кат, преправи му дрешки от изостаналото палто на Михаил и, преди да го преоблече, загря вода в големия котел. Никога не беше къпала дете. Цялата отмаля, докато насапунисваше слабото бяло телце, и най-чудното бе това, че макар и да треперева, ръцете ѝ сами знаеха какво да вършат, без да чакат заповед от волята ѝ или съвет от ума.

Момчето излезе затворено, но схватливо като всяко дълго гладувало дете. Счупи само два филджана и скоро се научи да носи таблата високо над рижата си глава и да не излива нито капка,

независимо от гъвкавите движения, с които се провираше между насядалите мъже.

Тъй вървя работата до самия край на есента, докато нощите бяха сухи и миндерите можеше да се държат на открито.

В началото на зимата Михаил подхвана голямото и истинско преустройство на налбантницата. Отдавна беше обмислил и пресметнал всичко, дори бе поръчал някои от по-важните неща в най-добрите градски работилници. Дебелите грапави стени, които никой майстор не би смогнал да поднови и изглади, той реши да закрие с висока до тавана чамова обшивка. Самият таван щеше да е чисто варосан, а в центъра му, от едно просто марангозено слънце, щеше да се спуска на бронзов синджир двойна газена лампа със сини стъклени кълба. Стената зад тезгяха щеше да е покрита с огледало. Такива огледала Михаил бе виждал из най-известните кафенета в Букурещ и край белградския площад „Теразия“, те не служеха за нещо определено, ала подсилваха чувството за чистота и простор. Същата скрита, но пълна с вътрешен смисъл задача имаше и стъпалото. То разделяше пода на две нива: в първата, по-ниска част, щяха да бъдат масичките — еднокраки и кръгли, с мраморна плоча отгоре, а на по-високото, преградено от общата зала с пармаклък, щеше да е мястото за по-изтънчени посетители. Тъкмо за тях Михаил поръча и широките ниски миндерлъци, подплатени под губера с двойно кебе. Възглавниците обаче щяха да са от винено кадифе — никоя друга материя не всяваше у турчина такова усещане за богатство и разкош. Имаше още подвижни медни мангали и тройни свещници по стените, малки, незаемащи място масички, които можеха да се местят край миндерлъците според желанието на госта, и десетки други дребни наглед неща, които, без да се натрапват, създаваха удобство, красота и ред и посвоему засилваха европейския уют на обстановката. Вече никой, даже и най-придирчивият посетител, не би могъл да допусне, че тоя приятен и лъхащ на чистота салон някога е бил обикновена, вмирисана на конски тор налбантница.

Но най-важното в цялата промяна беше новото лице на къщата отвън. На мястото на предишните мижави прозорчета Михаил нареди да се избият квадрати за широки джамлъци, а стария дувар, вместо да се събаря, което беше по-скъпо и щеше да забави поправката, той реши да прикрие с тънка нова стена.

Майсторите дълго не можеха да проумеят какво точно искаше младият сайбия от тях и защо тези добре изпечени алени тухли не бива да се замажат с хоросан, а да останат голи, като че стената е недовършена. Но независимо от всичко, когато беше готово, лицето на къщата се хареса дори и на самите тях. Червените редове, разграничени от тънките бели черти на спойката, блестяха срещу пролетното слънце като забрадка на невеста, привличаха погледа на вървящия по шосето и го мамеха насам. Такава зидария Михаил бе запомнил от Букурещ. А за горещите вечери, когато щеше да изнася миндери и навън, той застла двора под салкъмите с лескови плочи, спусна една от подивелите асми като жива преграда откъм шосето и изкастри старите чимшири на равни еднакви кубчета. Получи се прикътана зелена стая, открита само по посока на къщата, прохладна даже и след най-силния пек, стига да се плиснеха две-три ведра вода върху плочите.

Подир всички тия приготовления Михаил най-сетне отвори новото кафене и зачака. Колкото и да се преструваше на спокоен, напрежението му личеше, проявяваше се в несъзнателните движения, с които триеше невидими петънца по бакърения тезгях или доподреждаше възглавниците на миндерлъка. Сутрешните посетители-пътници не влизаха в сметката, той очакваше другите, ония, дето щяха да идват вечер от града и щяха да бъдат истинските гости на кафенето.

Първата половина на плана му успя: след няколко бегли надзъртания предишните тайфи престанаха да се мяркат насам. Точно както предполагаше Михаил, чистата необичайна обстановка ги отблъсна, не можеше тишината и редът да са място за скандали и шум, за плюене по пода и за заговори, които искаха сумрак, а не блясъка на лампи и огледала. Обаче и другите посетители се бавеха. Бяха дълги, мъчителни седмици. Достигнал върха на своя риск, Михаил безцелно сновеше из пустото кафене, нервен и готов да избухне, ако жена му каже нещо или го попита за каквото и да е. Но Малтица мълчеше, затваряше се в стаята отзад и предвидливо избягваше да се мярка пред очите му.

Чак в средата на пролетта една привечер откъм шосето неочаквано и някак колебливо се отби първият файтон. Това беше достатъчно. Навярно тъкмо с него отпътува и вестта за новото необикновено кафене, което месец по-късно в града вече наричаха

Европейското. Да се ходи дотам през горещите летни вечери скоро стана израз на себеуважение и вкус, да се пие кафе и ракия на удобните миндерлъци или на хлад под салкъмите — примамна отмора, за която конашките чиновници, забитите^[1] от казармата и градските аги почваха да се наговарят още от ранните часове на предобеда. Пътуването с файтон освежаваше, създаваше чувството, че се откъсваш от всичко, а и умно беше избрано мястото на Европейското кафене — достатъчно далече от праха и гълчавата на града и все пак достатъчно близко, за да могат посетителите, ако поискат, навреме да се приберат у дома.

Михаил си отдъхна. Случи се именно това, което желаше: не хората избираха кафенето му, а кафенето само пробираще своите гости. Идваха и неколцина втора ръка люде, като Чаушина и Халил Барутчи, но то беше повече за полезна пъстрота и цвят и най-вече да се подчертае стъпалото, защото миндерлъците зад кования пармаклък изведнъж добиваха смисъл и тежест, щом долу, на ниското, седнеше по-бедното и по-невзискателно простолудие.

До края на есента в кафенето вече съществуваша привички — знаеше се кой на кое място седи или, ако е вън, миндера до кой чимшир предпочита. Пръв съдията Нуреддин ага наложи такъв ред и за да не останат по-назад, другите последваха примера му.

Мъжете от махалата отбягваха да влизат в кафенето, денем и без друго се губеха на работа в града, а вечер турската навалица ги отблъскваше. Пък и самият Михаил не търсеше приятелства. Ако не се смятат беглите му пътувания за ракия до съседните села, животът на прогонения русчушки млекар се заключаваше в късата пътека до оджака и миндерите. Малтица скришом го наблюдаваше — подир оня разговор край дунавските стърнища ѝ се струваше невероятно човек като него да може дълго да живее така. Рано или късно промяната щеше да настъпи — каква щеше да е и кога щеше да дойде, тя не знаеше и това непрекъснато очакване още повече изостряше страховете ѝ.

Но за година и половина не се случи нищо тревожно, напротив — работата в кафенето се разрасна, Михаил някак натежа и се успокои, а под брадичката му се появи лека отпусната гънка. Беше станал само малко по-мълчалив отпреди, ала за новата му мълчаливост Малтица имаше свое обяснение. Някой път, срещнеше ли очите му

веднага, след като е гледал чирачето, тя успяваше да завари в тях мека и тъжна топлина. Нейното чувство към сирачето беше по-друго. Когато отиваше сутрин да го събуди, тя жадно поемаше тоя сладък дъх на спящо дете, понякога пъхваше ръката си под сгорещеното детско гръбче, за да усети с цяла длан нежната тежест на малкото откровено тяло, и би стояла така с часове, ако не се боеше, че Михаил ще я потърси. Пред него тя се държеше към момчето взискателно и строго, не искаше да показва слабостта си, а то не беше толкова и слабост, колкото болка, едничката болка, която е най-добре жената да преживее сама.

Първия път Знахарката я върна; не приемала да цери, една баба Совета имало в града, тя сега лекувала булките, дето нямат деца.

— Не ще при нея — с наведена глава каза Малтица. — Разпитвала съм и знам колко помага тя. И да ме гониш, всеки ден ще дохождам, да ми гледаш мъката, дордето склониш.

— Аз на мъка съм се нагледала — отвърна туркинята. — Хем всеки си мисли, че баш неговата е най-голяма.

Три дни подред, рано привечер, преди да се е усилила работата в кафенето, Малтица наистина дотичваше в тъмната приземна стаичка, не говореше и не молеше, само сядаше на миндера и гледаше старицата, без да откъсва погледа си от нея. Кадъната също мълчеше, от време на време изохкваше под избелелия яшмак и с досада избъбряше тихичко нещо на турски.

— Додея ми, булка — сърдито каза тя на четвъртата вечер. — И от тебе аман, и от мерака ти аман! Добре, джанъм, ще ти направя аз илач, ама най-първо искам едно да ти река: илачът саде помага. Кое то от аллах не е дадено, илачът не може да го даде.

Когато студените непознати ръце зашариха по тялото ѝ, Малтица не почувствува болка. Надеждата, тревогата и срамът бяха притъпили сетивата ѝ.

— Да си лежала нявгаш на голям студ, булка? — обади се старицата.

— Не знам — колебливо отвърна тя, — не помня.

— Майка си питай тогаз, тя барем ще знае.

— Нямам майка, бабо.

Туркинята подпъхна поли под пояса си и шалварите ѝ припряно зашумоляха из стаичката.

— Ще те изцерея аз, къзъм. Едно ми речни ти: илач за мъжко дете ли искаш или първо за женско, та да ти помага сетне, кога дойде мъжкото?

Шегата беше хубава и пълна с такава весела вяра, че Малтица се надигна на лакти и се засмя.

— Каквото бог реши, бабо. Името му ти ще избереш.

— Ами, ами — размята черните си ръкави кадъната, — туй ми е работата на мен. Я ставай сега и ме слушай! Мермерена плоча у дома имаш ли?

— Ще намеря.

— Ще намериш, зер. Ще я измиеш до три пъти, веднъж с вода, дважд с ракия. Ще вземеш подире чист нож, дето нищо не е клано с него, и по петляно време ще дълбаеш, дордето стане в мермера дупка колко разчупен орех. Свършиш ли туй, вземи плочата, ама никой да те не види, налей една паничка зехтин и ела при мене.

Седем пъти Малтица идва при туркинята. Бяха странни часове, пълни с тайнство, но и с открита надежда, която отхвърляше всякакви тайни; с болка, причиняваща радост; с вяра, която еднакво носеше утеха и скръб. Така ги запомни младата жена — безредно, в един объркан хаос, пропит с мириса на цвъртящия зехтин върху нажежената плоча и с целебната топлина, която нахлуваше в утробата ѝ и я събуждаше.

Старицата не прие пари.

— Подире ще ми платиш — каза тя, — кога се разбере дали има хаир, иначе стореното се разваля. И пари аз не ща, едни чехли ми донеси, туй ми стига.

До края на есента Малтица не стъпи повече в къщата на Знахарката, а срещнеше ли я някъде из махалата или сутрин до кладенеца, смутено отбягваше погледа ѝ. Макар да я гледаха кротко, очите в процепа на яшмака таяха и един въпрос, на който тя не можеше да отговори.

Една привечер, както седеше до прозорчето на тъмната си стая, туркинята видя в разградения двор да влиза човек. Взря се и позна кафеджийката. Малтица вървеше по разкаляната от дъжда пътека бавно, с една нова предпазливост, която накара старицата да плесне ръце и да скочи, повличайки трикракото столче с шалварите си. Тя

отвори вратата, преди още гостенката да е почукала, и заситни към нея, прегърбена от нетърпение.

Под синия шал на кафеджийката нещо пролъсна. Туркинята се спря за миг, после сърдито завъртя глава:

— Защо, джанъм, правиш тъй? Като съм рекла чехли, не съм рекла и сърмени да са. — Тя въздъхна, край ошарените ѝ със старчески петна клепащи замърдаха бръчици.

„Разсърдих я“ — помисли Малтица, но сгреши. Скрита под избелелия си яшмак, старата туркиня се усмихваше.

Михаил се зарадва по-малко, отколкото очакваше тя. Напоследък често пътуваше из околните села за ракия, връщаше се уморен и премръзнал, сядаше до огъня и мълчеше с часове, загледан пред себе си с отсъстващ поглед. В такъв един вечерен час му заговори Малтица. Бузите ѝ горяха, гласът ѝ заглъхваше. Мъжът продължаваше да седи неподвижен и чак когато млъкна, поруменяла от свян, тя с изненада и горчива почуда разбра, че той не е чул ни една от нейните думи.

— За какво говореше ти? — най-после вдигна глава Михаил.

И тя пак повтори всичко отначало, но то вече не беше същото, нито гласът ѝ беше същият.

Едва седмица по-късно, когато наваля първият сняг, Михаил ненадейно и по много смешен начин показва закъснялата си бащина радост. Беше си втълпил, че е възможно жена му да се подхлъзне, затова насипа с пепел всички пътеки по двора, достатъчно беше да паднат десетина снежинки и на заранта той тичаше да посипва пътеките отново.

А една вечер, като отвори тенекиената кутия, за да прибере поредния альш-вериш, Михаил неочаквано загреба цяла шепа пари и ги пусна в скута на жена си.

— За какво ми ги даваш? — учуди се Малтица.

— Палто си купи — бърчейки светлите си вежди, отвърна той. — Хубаво джубе, отвън да е сукнено, а отвътре — с кожички.

— Скъпо ще е... пък и къде ходя аз, че да го облека.

— И яката му искам да е кожена — добави той, — от черна лисица да е.

Такова палто с яка от черна лисица някога бе имала жената на маджарина в Белград.

На другия ден, когато влезе, сподирена от чирачето, в тясната улица на кожухарската чаршия, след първите няколко смутени крачки Малтица изпъна рамене и тръгна край дюкяните бавно, тъкмо тъй, както според нея би трябвало да върви една жена, в чиято пазва има пари за джубе с лисича яка. Майсторите забодоха игли в недовършените си тегели и внимателно я заследили през немитите джамлъци. Безпогрешният им усет не ги лъжеше: да купува бе дошла тая хубава невеста и покупката ѝ щеше да е голяма. Един дори изприпка чак до улицата да я прикани, но Малтица продължи нататък. Преди час, като я изпращаше, Михаил ѝ бе заръчал две неща: да иде в кожухарницата на братя Хроневи, щото най-добре се работело там, и да внимава да не се подхлъзне някъде по снега.

Табелата тя не можа да разчете, позна я по нарисуваното бяло овне, за което ѝ бе споменал Михаил.

На вратата пропя звънче. Ясният му ромол се изсипа пред жената, сякаш постла пътека за най-хубавите стъпки на нейния празник. Шумно смъркайки със замръзналия си нос, чирачето бързо се шмугна подире ѝ. Кафеджията му беше наредил да не се отделя от госпожата и ако дойде ред да слизат някъде по стълбище, да не забрави да ѝ подаде ръка.

Кожухарницата си братята бяха направили по европейски тертип — отпред, в широкото чисто преддверие, гореше мангал и край стените, с лице към огледалото отсреща, бяха подредени няколко нови виенски стола за мющериите. Друго нямаше. Истинската работилница беше отзад, зад дъсчената преграда, и горе, в стаята на втория кат.

Все още не идваше никакъв човек. Малтица се озърна и колебливо седна на крайния стол. Да се забавят малко, когато влезе мющерия, също беше една от европейските хитрости на братя Хроневи: нека да разбере мющерията от самото начало, че тук се работи много и непрекъснато, че няма кой да стои за празни приказки отвън и да примамва люде от улицата, както янлъш-майсторите, дето дебнат всеки минувач и го теглят за ръкава към дюкяните си, вместо името на стоката им да върши това.

Най-после вратичката на дъсчената преграда се отвори, появи се нисък мъж с телени очила и мушамен метър около шията. Още одеде, когато звънецът издрънка, двамата братя бяха огледали посетителката през една специално за тая цел поразширена дупчица от паднал чеп и

сега нарочно излезе по-старият от тях. Пред възрастен човек жените се държаха по-спокойно, не се свеняха толкова, ако се стигнеше до поръчка и трябваше метърът да опаше тук-там снагите им.

— Какво ще обича госпожата? — с лек поклон попита майсторът.

— Сукнено джубе отвътре с кожички — неуверено рече Малтица.

Старият Хронеv кимна. Тази неувереност му беше позната — жени, дето за пръв път в живота си, току преди самата зима и при това пешком, идваха да си шият джубе, винаги говореха така. С тях нямаше защо особено да се внимава, след първата си и единствена поръчка, спазарена колкото се може по-евтино, те никога повече не стъпваха в кожухарницата.

— Искam да е с лисича яка — вече по-уверено каза Малтица. — С черна лисича яка.

Работата ставаше сериозна. Майсторът любезно разтвори ръце, зад издрасканите очила тесните му очички ситно и неспокойно замигаха.

— Ще се намери, хем кожа със зимен косъм ще изберем. Да запомни госпожата: зимният косъм е траен и гъст, пролетният косъм опадва.

Мушаменият метър просвири във въздуха, майсторът пресегна и ловко го улови, без да докосне тялото на жената.

Уговориха се джубето да е готово след десет дни, можеше и по-рано, ала братя Хроневи умишлено удължаваха сроковете — да се знае, че в тяхната работилница напливът от поръчки е голям.

Малтица извади парите от пазвата си.

— Сега само половината цена — предупреди я майсторът, — другата половина, кога нашият чирак донесе поръчката у вас и останете доволни. На кого, прочие, беше невеста госпожата?

— На кафеджията Михаил от Ени махале.

— А-ха — усмихна се старият Хронеv, — знам го! — И макар че въобще не можа да си спомни лицето на този, види се, новозабогатял сайбия, той още по-любвеобилно се засмя. — Знам го аз Михаил от Ени махале. Чест и почитания за него и благодарност, задето уважи дюкяна ни.

От кожухарницата до калдъръма се слизаше по три стъпала, чирачето изтича напред и подаде на Малтица студената си малка ръка.

Вън беше почнало да вали. По рижата коса на момчето, едвам прикрита от умалелия фес, заблестяха снежинки.

— Я да взема аз да ти купя едно калпаче — неочаквано каза Малтица.

Детето я погледна стреснато и смръкна с все сила.

Влязоха в първата калпакчийница. Зашеметено от щастие, чирачето се остави тя да нахлупва една подир друга шапките на главата му, докато най-сетне избра къдрава сива гугличка с бяло петно отпред.

— Тая му вземи, госпожа — одобри търговецът. — Кротък син имаш, заслужава такъв дар.

Тя не поправи грешката му — това, че човекът я помисли за майка, добави и друга радост към днешния неин ден.

На излизане от кожухарската чаршия една позната топла миризма накара Малтица да скъси крачките си и да се огледа. Вляво зееше отвореният кепенк на хлебарница, върху дъсчения тезгях димяха току-що извадени от пещта гевреци.

— Колко искаш? — забелязал поспирването ѝ, подвижна отвътре фурнаджията.

Ония счупени и прегорели гевреци, които бе яла през детството си, за миг се мярнаха пред очите ѝ и с корав тропот се разпиляха встрани.

— Парят, парят! Колко искаш? — повтори фурнаджията.

— Три — тихо каза Малтица. — Да не са счупени и да не са прегорели. С много сусам да са.

Момчето не разбра, че гевреците са за него, навярно реши, че госпожата му ги дава само да ги носи и старателно заизтрива длани в полите на кожухчето си. Двамата дълго вървяха така: отпред чирачето с трите нанизани геврека на лакътя и на стъпка след него — замислената жена.

— Ти защо не ядеш? — учуди се тя, когато погледна към детето. — За тебе съм ги взела, яж!

Омаломощено от толкова чудеса наведнъж, то смаяно поднесе геврека към устата си и щръкналите му уши замърдаха под ръба на сивата гугличка.

И още нещо купи Малтица през тоя хубав ден — петнадесет аршина тънко бяло платно за пелени.

Точно подир десет дни един чирак от Хроневата работилница донесе готовото джубе. Братята наистина разбираха от занаята си, дрехата беше ушита добре, с равни тегели и изпъната, като излята в калъп за камбана. Агнешките кожички отвътре бяха подстригани умело, с такава мяра, че да топлят жената, но да не правят тялото ѝ тромаво и дебело, както често се случва това при изработено от янлъш-майстор джубе. Малтица го облече веднага, повъртя се из двете стаи, мислеше да иде и при Михаил, ала не посмя. Откъм кафенето се чуваха мъжки гласове, някой дрезгаво пееше на турски. До вечерта, в промеждутъците, когато на оджака нямаше джезве, тя още няколко пъти дотичва в стаята. Макар да висеше, заметнато с чиста бохча, палтото бе напоило въздуха с присъствието си. Жената ненаситно вдъхваше мириса на изгладеното с гореща ютия сукно, попипваше кожената подплата и отново побягваше навън. Струваше ѝ се, че тази вечер посетителите си тръгват прекалено бавно, че мухабетите им няма да имат край. Все пак вече никой не поръчваше кафе, тя приседна до гаснещия оджак и зачака. Топлината я унесе. През дрямката си Малтица чу как чирачето започна да мие филджаните в дълбоката тава и отвори очи. Големите лампи не светеха, кафенето беше празна. Отвън Михаил вече слагаше кепенците на замръзналия джамлък. Тя закопча вървешком елека си и забърза към откренатата врата. Капаците бяха тежки, ако не друго, поне щеше да му подава железните скоби в ръка. На прага се спря и колебливо отстъпи назад. През тъмния двор към къщата идваше човек.

— Кой е? — подвижна Михаил.

Човекът отговори нещо съвсем тихичко и тогава жената видя как Михаил хвърли кепенка върху снега, спусна се към непознатия и го прегърна с две ръце, удряйки едно след друго челото си в рамото му.

— Брате... — повтаряше той, — брате... От колко време ви чакам... Нали ви писах, че от Русчук в тоя град идвам да живея. Що не ме потърсихте, брате? Сам ходих да ви диря. Забравихте ме, отписахте ме.

— Не сме — шепнешком отвърна човекът.

— Къде сте сега? — задавено попита кафеджията.

— Тука сме вече.

Двамата замълчаха, допрели главите си.

— Да влизаме вътре — подкани го Михаил.

— Първо кепенците нареди. Не ща да се гледа от улицата. Толкова чаках, дордето се разотидат чалмосаните ти мющерии, мога още да почакам.

Малтица се дръпна назад и с безшумни крачки се върна при оджака. Дори оттук се виждаше как кепенците подскочат в разтрепераните ръце на Михаил и как процепът не може да улучи главата на ушатия пирон.

Двамата влязоха един подир друг — първо кафеджията, с побледняло и изведнъж удължено лице, и на стъпка след него — непознатият. Върху гладкото дъно на феса му белееше сняг, сняг имаше и по усукания около устата му шал.

— Нахрани този пътник с каквото дал господ — с променен глас каза Михаил.

Без да пита за нищо и да се противи, както друга нощ, когато бе трябвало да гощава закъснели гости, Малтица разпали огъня, сложи половин весмо мокра наденица в тигана и опря лакти на бакърения тезгях.

Пътникът се съблече. Без широкия ямурлук тялото му остана слабо, с една градска мекота, която старите селски дрехи, вместо да скрият, още повече подчертаваха. Свали и феса си. Черната права коса се изсипа край хлътналите му бузи и заблестя. Човекът вдигна ръце да я приглади и под разтворената му за секунда салтамарка се мярна седефената дръжка на револвер. Чиракът сновеше наоколо разсънен, загледан в пришелеца с немия възторг на момче, което расте и иска да прилича на някого.

— Ти върви горе да спиш! — строго каза Михаил.

Момчето тръгна покорно, ала в провлачените му стъпки Малтица за пръв път откри нежелание.

Надениците в тигана зацвъртяха. Сред тютюневата задуха на кафенето се разнесе лют, гъделичкащ ноздрите аромат. Тя искаше да отнесе вечерята сама, хем и да разгледа човека по-отблизо, но мъжът ѝ я изпревари и дръпна тигана от ръцете ѝ.

Непознатият ядеше мълчаливо, едрите залъци опъваха тънките му страни, а кафеджията седеше до него и непрекъснато шепнеше

нещо с блеснали очи. Какво точно — жената не можеше да чуе отдалеч.

— Лягай си — сети се по едно време за нея Михаил, — само чергите приготи в другата соба, пък леглото за тоз човек ще го постеля аз.

До полунощ Малтица не можа да заспи. Новото палто висеше на гвоздеа до главата ѝ, но тя вече не усещаше предишния му радостен дъх. Едно непознато безпокойство обтягаше нервите ѝ, сякаш и през дебелината стена продължаваше да долавя присъствието на късния гост, даже и да се опитваше да го забрави, мисълта ѝ още по-настойчиво се връщаше към него и тя пак го виждаше с пролъсващия револвер в пояса му, виждаше провлачените неохотни стъпки на чирачето и блесналите променени очи на мъжа си.

Когато няколко часа по-късно Михаил влезе на пръсти в стаята, Малтица спеше, облежната на високото възглаве и закрила с длани лицето си, като че и насън се бранеше от нещо, което знаеше само тя. Мъжът духна газеничето, доближи се до прозореца и предпазливо огледа двора. Нямаше никой, пепелните пътеки се разклоняваха през снега като жилки на кленово листо.

Събудиха я нечий стъпки в хаета. В първия миг — както винаги правеше напоследък, Малтица несъзнателно плъзна ръце по леко набъбналата си утроба и отвори очи. Леглото до нея беше празно.

В тъмното кафене, гологлав и наметнат с палтото си, Михаил разпалваше огъня.

— Що си станал толкоз рано? — учуди се тя.

— Пътника трябваше да проводя — сухо отвърна мъжът.

— Кой беше тоя човек? — попита Малтица.

— Нали ти рекох, пътник — сви рамене той.

Жената замлъкна, черните ѝ мигли обидено затрепкаха.

— Няма ли да идеш днеска в града? — обади се след малко Михаил.

Като се изключи поръчката при братя Хроневи, никога не бе я подканял сам за това, напротив — редките ѝ отивания до чаршията или при някоя от градските шивачки той обикновено посрещаше с неохота. Неговото неочаквано позволение сега още повече я обърка.

— Ще ходиш ли? — повтори той.

— Защо ме караш да ходя в града?

— Не съм те карал, питам само. Ако ще ходиш, да ти дам да занесеш нещо. Имам стари сметки за преглеждане, та се уговорихме с един учител да ми ги провери. Аз и самичък мога да ида, ама тук все работа, все мющерии. Затуй те питам, пък ти — карал съм те! А тия сметки са важни, трябва бързо да се платят.

— Борчове ли имаме? — уплашено каза жената.

Загледан в огъня, той не й отговори.

Борчове. Само това беше обяснението. Инак той не би я пратил по тоя хлъзгав сняг чак до града. Големи, стари борчове, направени кой знай кога и къде. И то сигурно снощният гост бе напомнил за тях, защото идва ли някой толкоз потайно и късно, не може да е дошъл за добро, както не може да е чисто и едно приятелство, щом трябва да се скрива от другите. И ето сега Михаил за пръв път търсеше помощ от нея, а тя за малко не му отказа от обида и женски инат. Малтица се приближи и докосна рамото му.

— От вчера си бях научила да ходя в града.

Вместо да се зарадва, мъжът изведнъж се намръщи, като че вече съжаляваше, задето тя се е съгласила. Очите му се уголемиха и неспокойно зашариха, отбягвайки да се спрат на лицето й.

— Не се плаши, Михаиле — посвоему разтълкува неговата нервност жената, — каквито и да са тия борчове, живи и здрави да сме, ще ги изплатим.

— Ще ги изплатим... — беззвучно повтори след нея той.

Никога и за нищо друго досега не бе й обяснявал толкова трескаво и с толкова много думи: откъде по-бързо да стигнела до улицата на учителя, как да намерела къщата му, без да разпитва никой минувач, какво да кажела, ако учителят я попитал защо е дошла...

Без да се поддава на неговото безпокойство, Малтица бавно се обличаше пред мътното огледалце. Нарочно не си сложи новото палто, не подхождаше такава скъпа дреха за жена, чийто мъж има неизплатен борч. Не си сложи и златните обеци. Малкия пакет, загърнат в чиста бяла кърпа, тя пхна в пазвата си.

Михаил я изпрати до пътя. Преди да тръгне назад, той се спря, по бледото му недоспало лице трепна насилена усмивка. Коленичило под навеса, чирачето събираше съчки и с любопитство гледаше към тях.

Снегът искреше от сутрешното слънце. Малтица повдигна полите си и внимателно нагази в отъпканата пъртина. Няколко врабчета с цвъркот се разлетяха от прясна купчинка конски тор, почакаха я да отмине и се върнаха пак. Тя се засмя на лакомията им и изведнъж си помисли дали сега онова голямо колкото гюлов цвят човече в утробата ѝ е усетило, че тя се смее, усеща ли вървежа ѝ и студа, разбира ли то, че заедно с жената, дете ще е негова майка, е тръгнало да върши нещо важно за живота на трима им.

С такива мисли в ясната зимна сутрин Малтица се приближаваше към града.

Тя се върна по-рано, отколкото очакваше Михаил.

Както носеше таблата с наредените филджани, той мярна навъсеното ѝ лице през джамлъка и спря, забравил накъде върви. Таблата подскочи в ръката му, каймакът на кафетата се разплиска.

— Ще те оставя за малко самичък — прошепна той на чирачето и забърза към ниската врата, през която направо от кафенето се влизаше в коридора на къщата.

Жената се събличаше права сред изстиналата стая. Не се обърна, макар че не можеше да не е чула стъпките му.

— Намери ли учителя? — задъхано попита той.

Тя кимна.

— А сметките предаде ли му?

— Да! — сухо каза жената и в същия миг рязко се извърна с цялото си тяло към него. В дъното на тъмните ѝ очи светеха синкави пламъчета. — Защо ме лъжеш, Михаиле?

Мъжът мълчеше.

— Не бяха сметки това — извика тя. — Писмо беше, аз видях.

— Вярно си видяла — тихо каза Михаил.

Тъй неочаквано беше признанието му, че Малтица политна напред, сякаш с все сила бе натискала врата, която погрешно бе смятала за заключена.

— Вярно си видяла — повтори той. — И друго има, само че него довечера ще ти обясня.

С едно почти недовършено движение той прекара пръсти по меката извивка на бузата ѝ и бързо излезе от стаята.

Три вечери подред тя напразно чака обещания разговор. Отидеха ли си последните посетители, Михаил нарочно се бавеше в кафенето, намираще си да върши там какво ли не, само и само да закъснее и да я завари заспала. Уморена от деня, жената наистина не издържаше, някъде след полунощ, ако все пак дочуеше в просъница леките му стъпки, тя вече нямаше сили да заговори, да пита и да прокъсва с думи жилавата стена на неговото мълчание.

Четвъртата вечер обаче Малтица устоя.

Мангалът отдавна беше изстинал, угасна и газеничето. Когато най-сетне Михаил безшумно се отпусна на коравия одър, тя намери ръката му под чергата и я стисна. Нищо не попита, лежеше неподвижно и чакаше. Дълго мълчаха така, уловени за ръце като пътници, чийто кораб пристига.

Вън, зад капациите на прозореца, свиреше вятър.

— Добре, ще ти кажа — ненадейно почна мъжът. — Дошло е време да го научиш... Оная заран, кога се уплаши ти, че имам борч, помниш ли, аз не отрекох. Права си, борч имам, жено. — Той се надигна на лакът, пръстите му се изтръгнаха от шепата ѝ. — И хиляди люде го имат, ама малцина ще го платят, затуй, който плаща, ще трябва да плати по много.

И още ѝ говори той. От време на време скачаше и тръгваше по скърцащия под, а очите му проблясваха в тъмното, после пак се връщаше в леглото и тогава жената усещаше студа, пропит в неговата риза. Тя разбираше думите му — и страшния им замайващ главата ѝ смисъл, и истината в тях. Не разбираше обаче друго — защо беше необходимо да се променя нейният малък свят, който току-що се бе подредил; какво повече би могла да донесе в простата му съществуваща яснота оная далечна и несъществуваща свобода, за която не спираше да говори Михаил. Свобода. Досега тя неведнъж през живота си беше чувала тази дума, но винаги за едно и също. Напролет, ако Дунав придойдеше от стопените снегове и разкъсаше старата каменна дига, в Русчук се казваше, че водата излязла на свобода. Заедно с другите момичета от улицата и тя бе ходила на няколко пъти да гледа дивата пролетна свобода на реката.

Разпенените струи влачеха клони и измъкнати с корен върби, измамни островчета от сплетен камъш, кални топки трева и задушени от размътването риби. Но те си бяха нейни светове, водата сама ги

беше създала и имаше право да ги убие и разруши. По-страшно беше, когато сред всичко това, загинало и мъртво, се мернеше нещо, сътворено от ръка на човек: врата с катинар или плет от къща, потънало до половина каченце, пълно бог знае с каква недоядена зимнина. После Малтица ноци наред сънуваше плуващите островърхи кошери, удавените телици, по чиито издути мокри кореми замислено дремеха сити гарвани. През една много дъждовна пролет тя видя по вълните на реката да се носи цял сламен покрив, а на билото му имаше щъркелово гнездо. Двете птици тревожно се виеха над плувналия си дом, сигурно вътре бяха яйцата им. Женската току се спускаше с прибрани криле към тях, сякаш искаше да ги стопли, ала в същото време покривът отминаваше надолу и дългите нозе на птицата безпомощно докосваха мътната вода. За нея си мислеше сега Малтица, докато слушаше гласа на мъжа си.

Това ли беше свободата? Така ли идваше тя — с разрушения и смърт, с отнесени гнезда и плувнали покриви, под които завинаги е угаснал отхлупеният човешки живот? Или може би свободата на реката беше там, отсреща, където ниският влашки бряг се превръщаше в безконечна синкава шир и нейната небесна далечност събуждаше в сърцето на момичето смътен копнеж за пътуване, за плясък на весла и вода, която се разпаря под острия нос на лодката.

— Чуваш ли ме? — попита Михаил.

— Чувам — отвърна тя, макар че още слушаше веслата.

— Голям огън се кладе, жено, и нашата къща може в него да изгори. Казвам ти, да го знаеш, куриери ще идват тук, опасни люде. И много писма ще трябва да се носят до даскала, и барут може да дойде ред да се носи, и пушки.

Плувнало беше вече гнездото, влачеше го мътната вода.

— Защо, Михаиле?

— Рекох ти защо.

— Лошо ли живеем, та друго да искаме?

Той отново се повдигна на лакът, очите му пак просветнаха в тъмното:

— Аз като съм бил роб и синът ми ли трябва да бъде?

За пръв път изричаше тая дума на глас. Синът ми. Всичко, за което бе говорил през цялата нощ, сякаш се събра само в нея — с

такава сила и яснота, че Малтица потрепери. Останала без последното си убежище, тя зарови лице в разпуснатата си плитка и замълча.

— Още в Русчук ти се открих какъв съм — обади се след малко мъжът. — Едни бащи трупат имане заради синовете си, други трупат барут. Майката е съвсем различно нещо, майката може да стои и настрана. Аз тебе не искам да меся, на, честен кръст, онуй писмо не давах да го носиш ти. Церовски ме накара да те пратя. По-добре било до града да иде ла жена. Няма ло турците да се усъмнят, пък и аз да не съм липсвал точно сега от кафенето. Опасна работа е то, да те залъгвам повече — не ща, пък и не бива. Като дойде ново писмо, само ако ти поискаш, тогава ще го отнесеш, откажеш ли, ще потърся друг човек. Хем няма да се сърдя, няма да река, че си плашлива.

Той докосна рамото ѝ и го погали.

— Не ми отвърщай начаса, помисли си, ако решиш, може и да не приемеш.

Жената напрегнато мълчеше. Вън вятърът беше утихнал и се чуваше как в дъсчените капаци на прозорците бръска сух замръзнал сняг.

— И още нещо ще ти кажа, да не се чудиш, когато го направя. Чирачето трябва скоро да махна. Церовски тъй нареди. Погрешно било у дома да има чуждо око.

— Къде ще върви самичко дете? — неспокойно попита тя.

— Добро място съм му намерил, при един мой познат бакърджия.

Измина почти седмица от този техен разговор, но без да признава дори и пред себе си, Малтица ден след ден отлагаше часа на своето решение. Макар и по различен начин, както отказът, така и съгласието с еднаква сила я плашеха, понякога и се струваше, че ако не е нероденото детенце под сърцето ѝ, съвсем лесно и просто би могла да каже „приемам“, а друг път тъкмо мисълта за него я връщаше от последната крачка до отказа. Но тъй или инак повече не биваше да мълчи. Снощи Церовски пак бе дошъл, бе преспал горе в току-що опразнената стая на чирачето и пак бе заминал в тъмни зори.

Сутринта, когато влезе в кафенето, тя все още не знаеше какво ще отговори.

Михаил трошеше кюмюр за първия оджак. Жената прихлопна вратичката и тихо се приближи.

Новото писмо сега беше тук, без да пита за това, тя го усещаше, беше в пазвата на мъжа ѝ или във вътрешния джоб на сетрето му. Късите неестествени махове, с които Михаил вдигаше теслата, го издаваха. Той не забелязваше присъствието ѝ. Жената спря на крачка от него и загледа русия му тил. Нощес, сама в тъмнината на стаята, тя напразно се бе опитвала спокойно и разумно да обмисли думите, които сега би трябвало да изрече. Не успя. Имаше мигове, когато дори осъждаше тоя човек за безразсъдството и наивността му, а после с внезапно овладяла я горест го оправдаваше за всичко.

Михаил се наведе. В гладката немъжка извивка на ухото му се очерта нещо толкова детско, че гърлото на жената се сви. Беше непозната нежност, родена от същите сокове, от които зрееше и малкият плод в утробата ѝ.

— Михаиле... — задавено каза тя.

Мъжът се обърна. Сивите му очи бяха потъмнели, рядката набола брадица правеше лицето му още по-дългообразно и тъжно. Изглежда я за секунда и пак се наведе над купчината кюмюр.

— Аз размислих — тихо каза тя. — Приемам.

Този път той не се извърна, само ударите на теслата станаха някак по остри и по-силни, отколкото трябва.

— Приемам... — след дълга пауза повтори жената.

Кюмюрът хрущеше все по-заглъхващо, а Михаил продължаваше да блъска със стиснати устни. Когато най-после остави теслата, върху плочата до оджака вместо равно натрошени буци лежеше черна смляна пепел.

Малтица въздъхна и бавно тръгна към вратата за стаите. Спря я звън на стъкло. С ръка върху гърдите си тя крадешком погледна назад. Михаил си наливаше ракия. Джамената чаша неравно подскачаше в прашните му пръсти, чу се как почукна и о зъбите му. Изпи я наведнъж, като ония каруцари, дето сутрин на излизане от града отбиваха конете си и дотичваха в кафенето да се сгреят с няколко глътки преди далечния си, пълен със студове и изненади път. Досега не беше виждала Михаил да пие. Мъжът улови погледа ѝ и помръдна рамена. Без да му каже дума или упрек, тя притвори вратата зад себе си.

Новото писмо Малтица отнесе същия ден, в първите часове на следобед. Михаил нарочно избра такова време, когато в кафенето нямаше много посетители, а улиците на града и без друго се изпълваха с тръгнали на пазар жени. Нареди ѝ да вземе кошница, да купи нещо от чаршията, каквото и да е, преди да поеме към къщата на учителя. Накара я да си сложи златните обеци и червената шамска забрадка, да облече и новото палто с черната лисича яка, а писмото да скрие в подплатата му. Побледняла и с трескаво горящи очи, Малтица правеше всичко. Тая толкова проточила се подготовка я измъчи, наля в сърцето ѝ нови страхове и още веднъж — и то в последния час преди тръгването — ѝ показва колко опасна и сложна бе работата, с която се заемаше. Отнасянето на първото писмо не беше нищо. Може би и по-нататък нямаше така да се бои, но днес току-що роденият ѝ страх беше без очертания и лице, приличаше на непознато ръмжене в тъмнина, сред която се приближават зелени дебнещи зеници, и сред която глухо и сякаш от много далече долитаха съветите на Михаил.

— Тръгвам — с пресъхнали устни каза тя и се прекръсти. Отляво на гърдите ѝ, през дебелото сукно, събраните ѝ пръсти за секунда доловиха коравия ъгъл на писмото.

Отсреща Киранката изтупваше черги на ниския пармаклък. Сукненото палто веднага привлече погледа ѝ. Въпреки че оцени хубостта му, старицата го отрече по кройка, както отричаше всяка чужда нова дреха. Не одобри и шамската забрадка заради яркия ѝ цвят. Едва като завърши поголовното си отрицание и се успокои, тя с почуда откри как бавно и с усилие пристъпяше по снега младата жена на кафеджията. „Сигур е болна — помисли тя. — Една булка, дете не роди година подир сватбата си, не ще да е в ред.“ Така реши файтонджийската майка и с удвоена сила затупа парцалените черги. Щото и никогаж да не е имала тя сукнен кожух, но затова пък си има син. И да пие той, ала го има, а други и такъв не могат да си родят. „Ама нека и тя да си роди бе, боже, к’во ти е сторила, че я наказваш?“ — внезапно се смили Киранката и, развълнувана от собственото си великодушие, за малко не се просълзи.

Малтица вървеше по снежния път и се мъчеше да не мисли за нищо.

Застигна я шейна. Тя не бе дочула приближаващия се звън, чак в последния миг се дръпна настрани и потният конски хълбок прелетя на

педя от рамото ѝ, заливайки я с къса жива топлина.

Стражницата в началото на града вече се виждаше. Досега тя стотици пъти бе минавала покрай нея, без нито веднъж да се замисли, че там живеят заптии, че на огъня, чийто дим се цедеше през каменния комин, вътре се греят мъже с пушки и че затова гори огънят, за да им е топло на тях и да могат те добре да вършат своята служба. Каква беше тяхната служба? — попита се изтръпналата жена и неволно скъси крачките си. Беше ги виждала да спират селски каруци и понякога да проверяват тескеретата на пътниците. Не беше възможно сега и нея да спрат. Често беше минавала, нищо чудно и да я помнеха, а и защо ще трябва да се проверява жена, тръгнала на пазар? Въпросите бяха безброй, носеха ѝ ту нова тревога, ту несигурно успокоение и, без сама да осъзнава, колкото повече доближаваше тухлената сграда на стражницата, Малтица избираше да си отговаря само на ония от тях, чиито отговори я утешаваха.

На осветения от зимното слънце пруст един нисък пълен заптия точеше бръснач. Каишът бе окачен прекалено високо, турчинът се надигаше на пръсти и при всеки замах бялата риза се опъваше до пръсване върху месестия му гръб. Личеше си, че е излязъл набързо, разпуснатите върви на крачолите се бяха проточили след нозете му на зигзаг върху нечистия под, сякаш — така се стори на Малтица — човекът беше настъпил две черни змийчета с петите на шарените си вълнени чорапи. Каишът плющеше, отсечените му удари цепеха въздуха и жената почувствува болка в ушите си.

— Какво си ме зяпнала, мари? — с досада се озъби турчинът. — Що не си вървиш?

Без да усети кога, тя наистина беше спряла. Усмихна се безсмислено и бавно отмина нататък.

Михаил бе избрал подходящ час за отиването ѝ в града. Из чаршийските улици сновяха жени, подтичваха поруменели от студа слугинчета. По ъглите пресипнало викаха продавачи на горещ салеп и отвореха ли гюмчето, за да отсипят на някой купувач — чашата, както и ръката на самия салепчия се обвиваха в облак сладка розова пара. Малко преди кожухарницата на братя Хроневи стар турчин с чиста бяла гъжва продаваше фъстъци. Седеше на ниско столче, почти изчезнало под диплите на шалварите му, и държеше тавата върху коленете си. Не бърбеше и не подканяше мющериите с викове, по

достолепното му лице бе изписано свенливото неудобство на човек, който дълго е живял по-иначе и по-добре и чак в края на дните си е бил принуден да стане продавач на фъстъци.

— Пресни ли са? — попита Малтица.

Имаше нужда да говори, да изрича обикновени, прости думи и да слуша човешки глас, отправен към нея. Погълната от леките си грижи за зехтин, стафиди и хляб, женската навалица я отхвърляше от себе си, отместваше я от своя път заедно с онова кораво писмо до гърдите ѝ. Само старецът беше по-различен от всички, чужд и някак самотен сред чаршийския шум.

— Пресни ли са фъстъците, ефенди? — вече на турски тихичко повтори тя.

Това неочаквано обръщение съживи угасналите безцветни очи под ръба на гъжвата. Старецът я погледна внимателно, като че искаше да се увери дали тук няма подигравка, и после кимна с едно отдавнашно, останало от други времена достойнство.

— На ден пека толкова, колкото мога да продам. Ако застои, фъстъкът губи.

Фъстъците действително бяха пресни. Когато продължи надолу, Малтица пхна ръка в джоба си — грапавите от сол зърна още попукуваха. Време беше вече да направи покупката, за която бе споменал Михаил, и да тръгва към къщата на учителя.

Влезе в първия дюкян, където свърнаха вървящите отпреде ѝ жени. Така щеше да е най-лесно, точно сега не би могла сама да избира и да търси, да решава какво да купи и откъде.

Дюкянчето се оказа праматарница. По-старата от двете жени порови из кутиите и отброи шепи седефени копчета, младата взе четири аршина дантела за фуста. Беше хубава дантела, широка около педя, сигурно виенска изработка. С нея можеше да се украси и шапката на дете — помисли Малтица.

— За теб какво, госпожа? — стресна я гласът на търговеца.

Двете купувачки си бяха отишли.

— Три аршина от същата дантела — каза тя. При всички случаи щеше да е достатъчно, можеше да остане дори и за една възглавничка.

На излизане праматаринът изтича да отвори вратата пред нея. Държеше дюкянчето отскоро и досега тук не бе влизала купувачка с лисича яка.

Вън краткото спокойствие, което я бе обхванало в праматарницата, се стопи, страхът я връхлетя отново, още по-остър, както по-остър се струва студът на човек, прекарал няколко минути в топла стая. Страхуваше се, че вече няма да намери пътя за къщата на учителя, че колкото и да се лута, никога няма да си спомни по кои улици се отиваше към нея.

Когато най-после се изкачи по витото стълбище и потропа на познатата врата, имаше чувството, че е бродила с часове и че ако учителят случайно не си бъдеше у дома, ще седне до прага на къщата му и ще чака.

Отвътре все още не се чуваха стъпки. Малтица чакаше, притиснала замръзналата си брадичка в кожената яка. Нямаше сили дори да почука пак, камо ли отново да пресече града със страшното писмо до гърдите си.

Вратата изскърца и предпазливо се откряна. Учителят беше със същото безръкаво кожухче, облечено върху черно френк-палто.

Тя се втурна навътре, почти затича. През толкова напрежение и страхове се бе стремила към тази студена, пропита с мирис на книги стая, че не можа да овладее крачките си. Учителят със сдържано любопитство я гледаше над телените очила.

— Нося писмо — задъхано каза жената.

Старецът пое дебелия плик по-спокойно, отколкото очакваше тя, и излезе навън. Забави се дълго, а когато се върна, заговори, без да гледа към нея.

— Добро писмо и дойде навреме. Тъй речи на Михаил.

Това беше всичко, което ѝ каза. То беше и похвала, и благодарност, но измъчената жена не можа да го разбере. Точно сега тя се нуждаеше от други думи — по-простички и по-ясни, така че благодарността да попиеше в сърцето ѝ веднага.

— Видя ли те някой, като влизаше у дома? — попита учителят.

Нищо не беше видяла.

— Трябва да се оглеждаш! — строго добави той. — Ще се спираш само ако по улицата няма човек. И тропай четири пъти подред, за да знам, че си ти. Пък вземи, че го махни и този шал. Червеният цвят се помни.

В съседната стая някой закашля сподавено и глухо, сигурно натискаше устата си с длан. Учителят неспокойно запристъпва от крак

на крак.

— Отивам си — каза Малтица.

Чистият въздух на улицата я замая. Едва подир стотина крачки главата ѝ постепенно се избистри и жената забърза. Всичко в облекченото ѝ тяло си отдъхваше, само в дълбочината на утробата ѝ едно хладно възелче продължаваше да се затяга и да трепти, сякаш малкият плод посвоему и със закъснение преживяваше напрежението ѝ от изминалите часове.

Това беше единственото, за което тя не разказа на Михаил.

Сутринта леката болка беше затихнала и Малтица я забрави. Премете пода с мокра метла, обърса масите и приготви казанчето до разпаления оджак. Тъй водата за кафетата щеше да е топла — преди обед обикновено се отбиваха пътници, а те не обичаха да чакат.

Зимата с нищо не промени установения живот на кафенето. Макар студът да отклони неколцина от посетителите му към по-близки кафенета в града, повечето от редовните мющерии не се отказаха от навика си и продължиха да идват дотук. Имаше даже такива, дето и през най-снежните вечери нито веднъж не оставиха мястото си на миндерлъка празно. Тяхната настойчивост обаче можеше да се обясни и с други, скрити причини — по-важни от едно кафе или от един приятелски мухабет пред анасонова мастика.

Военният хекимин Реджеп ага например идваше заради разходката. Отдавна, още през зелената си любознателна младост, когато учеше медицина в Истанбул и приятелите му го наричаха Реджи, бе прочел в една лошо преведена френска книга, че човешкото здраве най-вече се лекувало с чистия въздух и движенията. Мисълта му хареса и независимо че тогава я запомни и после често я препоръчваше на пациентите си, той години наред не успя да я приложи към себе си. Живя нередовно, с много тютюн и среднощни гуляи, на които по правило се напиваше, без в главата му да угасне тревогата, че по този начин се съсипва и организъмът му грозно и нахалост се руши. Беше тягостно просветление, което не променяше нищо, а само го лишаваше и от лъжовната веселост на пиянството.

Сега, в зала на своя мрачен самотен живот, когато всичко друго вече бе изгубило смисъл, Реджеп ага със закъсняла и абсолютно безполезна старателност най-сетне се бе заел да изпълни съвета от френската книга.

И още един човек горе-долу по същите здравословни съображения всеки подиробед идваше до Европейското кафене. Само че старият Халил Барутчи правеше разходката не за себе си, а за кучето си. То беше един огромен пес от нечиста порода, както, види се, нечисто бяха живели и десетките поколения кучки, участвували в образуването на кръвта му. Имаше тяло на вълкодав и сплеснатата змийска глава на хрътка, нервните крака на гонче и веселия общителен нрав на чаршийски палаш. Тази последна негова черта всяваше ужас в махалата, където живееше Халил Барутчи. Стига да се видеше на свобода, пощръкляло от натрупана нежност, кучето стремглаво връхлиташе към първия срещнат минувач, втурваше се между седналите на приказки жени или като хала събаряше играещите на улицата деца. Желанието му беше само едно — да се погали и да потърка о нещо човешко влажния си топчест нос, ала хората всякой път погрешно тълкуваха намеренията му, пък и невероятно беше да се чака приятелство от такава огромна космата напаст. Следваха ритници, викове или писък, в зависимост от самообладанието и възрастта на избраника.

За да си спести неприятности и разправии, старият Халил през деня държеше кучето на синджир, а следобеда, като заключеше малкото си дюкянче за барут и други авджийски потреби, повеждаше своя дружелюбен пес към далечното Европейско кафене.

Поръчваше си най-напред кафе, после два пъти подред — по едно юзче мастика, а между двете юзчета купуваше петдесетина грама пастърма за кучето. До това време то се наиграваше на воля около кладенеца и из двора и след пастърмата кротко се свиваше до стопанина си. Можеше с часове да дреме там, доволно че слуша гласове и че е заградено от човешки нозе.

Неведнъж бяха подкачали Барутчията за кучето му, бяха го съветвали да се отърве от него и да си вземе породиста хрътка, каквато подобава.

— Не искам. То е спасило живота ми — един-единствен път отговори старецът и никога не даде повече обяснения.

Друг редовен посетител, който и през най-лютия мраз идваше в кафенето, бе Чаушина. Малцина знаеха истинското му име, но това не пречеше всички да го познават. Сухата му бързохода фигурка, облечена с избеляла униформа, по някакви съкратени пътища сновеше из целия

град, можеше да се мерне по горния край на чаршията и след десетина минути най-неочаквано да се появи на говеждия пазар — място далечно и откъснато, до което нормален пешеходец обикновено би стигнал за час. Тая бързина повече, отколкото непохватният му ум, помагаше Чаушина да върши стражарската си работа безпогрешно и ловко, да улавя крадците на самото местопрестъпление или да спипва промушилите се без бач в града селяни точно в разгара на най-оживения пазарлък, когато уликите бяха толкова явни, че нямаше място за увъртания и спор. От неговата старателност обаче конакът не печелеше нищо, печелеше най-вече самият той. Никога не вземаше парите на ръка. Първо отвеждаше объркания злосторник в някой тъмен ъгъл или глух бурениясал двор и докато му крещеше и се заканваше, че пранги ще дрънчат, незабелязано се извърташе тъй, че увисналият джоб на куртката му недвусмислено да подсказва какво би трябвало да се прави за спасението. Своя дервишки танц Чаушина играеше дотогава, докато усетеше, че джобът му е натезал. После следваха два-три кротки мъдри съвета: защо, чоджум, подядаш ти държавата, дето толкоз се грижи за вас? Тоя път, дето си го избрал, не води на добро. И наказателната мисия приключваше. Виновникът можеше отново да нагази в греховния си живот, а Чаушина изчезваше към друго място, където може би се вършеше ново престъпление и незабавно трябваше да се намеси властта.

Такива удари не се случваха всеки ден. Имаше седмици — особено през късната есен и зимата, когато стражарят напусто обикаляше край ловните си гюмета и не откриваше нищо. Тогава започваше другият му лов, без същата сладост естествено, но не по-малко успешен и даже по-сигурен. Като прегладнял герак Чаушина стесняваше кръговете си над чаршията. Избираше да влиза в дюкяните точно по времето, когато биваха най-пълни с мющерии, кротваше се в някое къоше и изчакваше навалищата да се разотиде. Никога не успя да измисли друга заплаха, от години наред караше все с една и съща: че на, дочул чиновниците в конака да приказват — новите данъци щели според альш-вериша да се определят, и той, като око на властта, е принуден сега да наблюдава. Подир това прозрачно предисловие следваше искането на заема и тъй безсрамно очебийна беше връзката между двете, че дюкянджиите направо кипяха от обида и яд. Даваха му половината от сумата, която е поискал, с ясната мисъл, че и тези пари

отиват при другите, дето Чаушина им дължеше от предишните зими. Но мълчаха, даже с крива усмивка му поръчваха и кафе.

Само веднъж, преди десетина години, един млад дюкянджия-сарач се бе опитал да избегне зимния напад на Чаушина и късно напролет, когато вече никъде не се палеше мангал, една нощ дюкянът му изгоря, пламнал от четирите ъгъла едновременно. Стана на пепел, преди още човекът да дотича, запъхтян и гологлав, с ключа в ръка. Затова не се обаждаха мъжете от чаршията и не смееха да отпратят Чаушина с празен джоб.

Тъкмо поради тия заеми той отбягваше да влиза в кафенетата из града. Един кой знае как незакърнял свян му подсказваше, че ако другото е работа и в работата бива всякак, то поне в часовете на почивката си човек не трябва да се меша сред хора, към които е заборчал, и не е редно да пръска той пред тях пари за мезета и мастика, щом вчера или онзи ден им е рекъл, че иска тези пари за хляб на децата си. И от лятото, в което Михаил отвори кафенето си в далечната крайградска махала, Чаушина стана най-редовният му посетител. Идваше сам, а често водеше със себе си и по някое голобрадо новоназначено заптие. То го слушаше със зяпнала уста, попиваше думите му за законност и власт и драговошно плащаше сметката му.

Всеки следобед в кафенето идваше и Нуреддин ага. Пристигаше в различни часове, според това кога е свършило заседанието на градския съд. Сядаше далеч от всички, в най-тихия ъгъл, където двата крайстенни миндерлъка се пресичаха. То си беше негово място, дори да закъснееше, никой не смееше да седне там, а ако някой незапознат с порядъка посетител се наканеше да се разположи в ъгъла, все се намираше кой да му подвигне и да го възпре.

Скръстил под себе си обутите си винаги с чисти чорапи нозе, Нуреддин ага най-напред жадно изпиваше две-три кафета, без да разговаря с никого, мрачно вперил в една и съща точка своите тесни татарски очи. От време на време изхабената му броеница припряно зачаткваше, после заглъхваше, за да се обади след малко отново. Нуреддин ага премисляше току-що отминалия си съдийски ден. Случеше ли се броеницата весело да потропва в пръстите му, то значеше, че днешните дела са били лесни и прости — за дребно кокошкарство и чаршийски крамоли. Но имаше и вечери, когато гроздовете от нервно праметнати зърна означаваха нечия гибел,

присъда, от която бесилката в каменния двор на зандана скоро щеше да натежи. Хората наоколо не можеха да знаят това, разбира се, тайнствената умора на съдията инстинктивно ги държеше надалеч и той, колкото иска, можеше да седи в своя ъгъл, необезпокояван от никого и втренчен, сякаш неправдите и греховете, които бе съдил, все още течаха пред полузатворените му косо изтеглени очи.

Този покой търсеше Нуреддин ага и тъкмо заради него идваше в далечното кафене. Иначе, където и другаде да се спреше в града, непременно щеше да го открие просител: някоя старица, подута от резове за непрокопсания си син, някой селянин, бастисан от хаирсъзи, който с недодялания си тромав език щеше да пелтечи за правда.

Чак като изпиеше кафетата, без да усеща вкуса им, като си поръчаше първата чаша ракия и успокоеше угризенията на съвестта си, че правосъдието не е алахова везна, щом и греховете, и законите срещу тях са дело на човеците, Нуреддин ага махваше с ръка и подемаше тих разговор със стария хекимин или с някой от конашките чиновници, седнали наблизко върху удобния миндер.

В отделения със стъпало и пармаклък ъгъл разговорите винаги се водеха благовъзпитано и кротко, тук се разполагаха най-отбраните редовни посетители на кафенето, идваха още и неколцина забити от близката казарма, но дори и те снижаваха гръмките си кавалерийски гласове, щом подгънеха уморени нозе и филджаните задимяваха пред коленете им.

Гостите в ъгъла Михаил обслужваше самичък. Чирачето, докато беше тук, работеше около масите долу — за хора от рода на Чаушина, Халил Барутчи и другите втора ръка посетители беше все едно кой ще поднася поръчките им, но за малкото отбрано общество в ъгъла с миндерлъците всяка подробност, която означаваше почит, не беше без значение. Тия тънкости, както и подчертаната макар и с едно стъпало разлика във височината на пода, кафеджията също бе усвоил от гостилницата на оня маджарин в Белград. Пак от него бе научил и друго: за да процъфти и се наложи едно място, където хората идват да харчат парите си, нужно е там да се привлече за посетител и някой известен мъж, чието име вече само по себе си да стане нещо като втора фирма на гостилницата или кафенето. „Защото — твърдеше маджаринът, усуквайки на фитилчета хусарските си мустаци — за обикновения човек е много важно да знае, че като яде и пие, на метър-

два от него също тъй яде и пие прочут генерал, пашов син или граф, каквито графове има в Будапеща например.“

Такъв посетител в Европейското кафене може би щеше да стане Хамид ага.

Турчинът бе пристигнал в града отскоро, знаеше се, че е пратен за специален съветник на мютесарифина — но съветник за какво и защо — колкото и да се стараеше, градското любопитство не успя да установи. И както става в подобни случаи, мълвата допълни липсващата истина с тайнственост и свои обяснения, които, ако стигнеха до ушите му, Хамид ага изслушваше с лека, нищо неизразяваща усмивка.

Говореше се, че е султански пратеник, който под прикритието на съветник ще обследва безбройните грехове на конака и на самия окръжен управител; че е пристигнал да разнищи данъчната архива, затлачена от недобори, подкупи и липси; че е завършил в Немско инженер, нарочно проведен да разбере какво е станало с парите, отпуснати преди осем години за прокарването на новия водопровод и пропаднали неизвестно къде. Такива все благородни и отдавна необходими мисии стоварваше градската мълва върху широкия изправен гръб на пришелеца и с надежда чакаше резултата от присъствието му.

Истината обаче беше друга — единствен и пръв от всички до нея се добра Михаил. Не можеше да е иначе, не можеше бурята, дето потайно набираше сили по цялата българска земя, да останеше неусетена от властта. Колкото стара и умираща да беше тя, никога от само себе си не би секнала жаждата ѝ да съществува. Тъкмо затова над пороците и над разрухата си тя пазеше решителни трезви мъже, които в труден час да я спасят. И навярно сега навред из българските градове се беше появил по някой мълчалив пришелец-съветник, чиито внимателни зорки очи не пропускаха нищо.

В началото, когато направи откритието си, Михаил се уплаши, после думите на Церовски го успокоиха: нямаше по-сигурна защита от това в една къща, където щяха да идват комитетски пратеници и куриери, да идва да пие кафето си и човек като Хамид ага.

Тоя следобед Хамид ага отново дойде пръв.

Михаил го видя през джамлъка: турчинът яздеше твърдо изправен, с неподвижни рамене, и когато конят му се изравни със салкъмите, без каквото и да е опъване на юздата, навярно само с натиска на колената си, той го възви по пъртината към кафенето. От седлото скочи пъргаво, както винаги, с един-единствен замах на крака, при което черните му високи ботуши матово блеснаха под разтворения шинел. По това, как старателно загърна гърба на коня си с дебелия чул, беше ясно, че и тази вечер турчинът се готвеше да стои до късно. Михаил се намръщи — независимо от думите на Церовски, тия дълги и напоследък все по-чести посещения не му харесваха. На няколко пъти беше улавял как в моменти, когато мисли, че не го наблюдава никой, съветникът на мютесарифина втренчено и тежко задържа погледа си върху лицето на Малтица. В тревожната и без друго душа на кафеджията тези погледи всяваха нов смут, който, именно защото не можеше да бъде споделен с никого, растеше от само себе си и несъзнателно търсеше потвърждения дори и в най-незначителната дреболия от поведението на турчина. Така стана и днес.

Хамид ага поздрави от прага и с едри крачки се отправи към миндерлъка. Коприненият пискюл на прясно начукания му фес се полюшваше, от широките рамене до тънкия му кръст по синьото сукно на дрехата му плуваха бързи меки гънки. Михаил с насилена усмивка вървеше след него — да го проводи до мястото му и да вземе поръчката. Беше само на стъпка зад турчина и затова така ясно видя всичко: щом Хамид ага доближи оджака, до който стоеше Малтица, пискюлът изведнъж замря върху острия ръб на феса му, а гънките по гърба му се изопнаха, сякаш турчинът дълбоко и сладостно бе въздъхнал. Тая въздишка, разбира се, кафеджията не чу, но я усети, усети и това как по-нататък, докато стигнаха миндерлъка, мъжът пред него вече не бързаше, като човек, отминал своята цел.

Съветникът седна на любимото си място и нервно забарабани с пръсти върху силното си квадратно коляно. Синкавата вена по средата на челото му пулсираше, мургавите му бузи, побледнели от студа, бавно поруменияха от топлия въздух в кафенето.

— Какво ще обичаш, ефендим? — попита Михаил.

Хамид ага с почуда вдигна очи, като че едва сега забеляза изправения срещу му кафеджия.

— Същото!

Тази дума турчинът винаги казваше по еднакъв начин — отсечено и тихо, с левия ъгъл на плътните си устни, оградени от тънката черна подковка на мустаците.

Същото. Звучеше не като поръчка, а повече като заповед или пълен с досада упрек, защото отдавна този навъсен кафеджия би трябвало да познава привычките му и да ги помни, а не всяка вечер да стърчи пред него и да пита, вместо направо да донесе джезвето с двойното, но приготвено с водата за един филджан кафе и чашата с неизстудена мастика. Такава беше ежедневната му поръчка и гяуринът най-сетне трябваше да я запомни. Това искаше да наложи Хамид ага, ала кафеджията или не разбра, или нямаше усет как се ласкае самолюбието на мющерия.

Но и в двата си отговора съветникът грешеше. Да спира до него като пред най-обикновен посетител, чиито навици не знае, нито пък е длъжен да запомни — беше малкото и мълчаливо отмъщение на Михаил.

— Ти не знаеш ли какво пия аз? — със свити устни каза Хамид ага, без да откъсва поглед от сивите очи на кафеджията.

— Зная, ефендим — призна Михаил.

— Тогава защо всяка вечер ме питаш?

— Редът в европейските кафенета е такъв — след късо мълчание отвърна Михаил.

Съветникът го изглежда, навел глава към дясното си рамо, после каза:

— Аз не обичам европейския ред. Тука е Турция.

„С Хамид ага внимавай!“ — беше повтарял Церовски.

— Добре, ефендим — побърза да се съгласи кафеджията, — то, което си е право, европейските наредби не ги обичам много-много и аз, ама животът върви натам.

— Аз съм в Турция и искам да живея по турски — сухо рече съветникът и още по-грубо добави: — Бягай!

От последната господарска дума нямаше нужда, но той я каза нарочно: дебнеше да види какво ще предизвика тя по лицето на гяурина.

Михаил овладя израза си навреме, направи лек поклон и се отдалечи.

Когато спря до оджака, стиснатите възли на скулите му бяха побелели.

— Какво ти е? — тревожно зашепна Малтица.

Без да отговори, той я отстрани с ръка и грабна от рафта първото попаднало му джезве. Двойно кафе с вода за един филджан. Докато разбъркваше гъстата течност, пръстите му, изстинали от обида, на два пъти изтърваха лъжичката.

— Какво си приказвахте? — отново се обади жената.

— Нищо.

— Приказвахте, аз ви гледах.

— Най-хубаво да беше гледала работата си — с остър шепот рече Михаил.

Грапавият каймак се показва над бакърения ръб на джезвето, в средата му се изду готова да се разтвори пукнатина. Из чистия, все още ненапоен с тютюнев дим въздух се разнесе миризма на кафе. В последната секунда, преди пукнатината да разцъфне докрай, Михаил дръпна джезвето от жаравата и се изправи. Сега предстоеше най-трудното: да се усмихне и още веднъж да се поклони, когато оставя подноса до квадратното сукнено коляно на съветника. Дордето подреждаше масичката пред него, въвн изтрополяха звънци на шейна. Михаил отстъпи заднешком към стъпалото и с края на същия поклон, предназначен за съветника, посрещна току-що влезлия Нуреддин ага и двамата чиновници от конака.

Както всеки следобед, съдията се отдели в своя далечен ъгъл, изсърба кафето си и дълго мълча, потропвайки разсеяно с броеницата. Навярно денят му беше преминал спокойно — зърната се сипеха леко и без чаткане, понякога дори затихваха съвсем и старият съдия сякаш заспиваше, притворил татарските си очи.

Забитите от близката казарма пак дойдоха накуп, ала през откrehнатата врата влязоха един подир друг, изчаквайки се в строг ред, какъвто налагаха чиновете им. Така се отправиха и към оградения миндерлък, а при всяка крачка от дрехите им се пръскаше дъх на замръзнал кър и на конски хамути с пиринчени токи.

Малко подир тях в кафенето безшумно и крадешком се мушна Чаушина. Не водеше никого, тази вечер щеше да плаща сметката си самичък, обстоятелство, което отсега разваляше настроението му и го караше неспокойно да се върти около кръглата масичка.

Дойде и хекиминът Реджеп ага, посипан със скреж и порумениял от целебната си разходка. Поръча си кафе и търпеливо зачака съдията да се пробуди.

Джезветата върху жарта ставаха все повече и повече, въздухът натежаваше от тютюневи облаци и приглушени мъжки гласове. Малтица обичаше този час, когато топлият зимен живот на кафенето започваше с пълна сила. Всеки подиробед — винаги еднакъв и безметежен — той се подреждаше пред очите ѝ с такава повтаряща се сигурност и здравина, сякаш нямаше да съществува само броени часове, а тия мъже завинаги щяха да останат тук, откъснати от света, от грижите и домовете си, които ги очакваха в града.

Вън, зад изведнъж притъмнелия джамлък, се разнесе лай. Идваше Халил Барутчи с кучето си.

— Какво става с моето кафе? — раздразнено се обади хекиминът иззад кования пармаклък.

Михаил се обърна — масичката пред доктора наистина беше празна. Тази вечер, след разговора с Хамид ага, той работеше невнимателно, закъсня да запали лампите и се наложи един от забитите да му подвигне, на няколко пъти обърка поръчките, а ето — за отдавна направената поръчка на хекимина дори беше забравил.

— Чирак ти трябва на тебе, не може то без чирак — намусено отбеляза старецът, поемайки горещия филджан. — Що го прогони онуй добро момче, аз тъй и не разбрах.

— Друго ще наема, Реджеп ефенди — усмихна се извинително Михаил.

Често му задаваха този въпрос и той все отговаряше по един и същи начин:

— Друго ще доведе, хем да отбира от сметки, хем и по-голямо да е, щото онова диване не знаеше пред образовани хора как трябва да се държи.

Хекиминът кимна. Обяснението го ласкаеше. Михаил ненапразно бе обмислил своя отговор и старателно бе подбрал думите си.

Разсънелият се съдия слушаше разговора им, после поръча първата си чаша ракия и направи знак на Реджеп ага да се приближи. Така, почти допрели фесовите си, те щяха да шепнат дълго, часове наред. Иззад високия тезгях Малтица не чуваше ясно гласовете им,

само някоя откъслечна, случайно доловена турска дума ѝ подсказваше, че двамата старци си разправят за жени, по-точно — спомени за жени.

Вляво от тях, седнали кръстом на широкия миндер, забитите най-често приказваха ту за коне, ту за някакъв свиреп миралай, дошъл отскоро и подлудил цялата казарма с новите си наредби и правила. Каквото било, било. Стига са яли даром султанския хляб. Оттук нататък без талим^[2] ден да не минава. И да се научи тоя разпасан аскер да стреля по нишан, щото хавата го налага. Понякога и забитите говореха за жени, но далече по-рядко от хекимина и Нуреддин ага. Тогава под тънките млади мустаци устните им мазно лъщяха, като че ли току-що бяха яли овнешко и все още държаха късовете в ръцете си. Учила турски по слух, първо в къщата на кираджията Рифат Сейда, а после — от русчушките ханъми и бърбивите слугинчета, дето носеха печиво във фурната, Малтица знаеше хиляди думи — от нечистата пяна до мраморното дъно на турския език, и сега разбираше всичко, а не разбереше ли докрай някоя хлъзгава, по-тихо изречена дума, хихикането на мъжете ѝ дообясняваше нейния смисъл.

Тая вечер, за разлика от друг път, най-бърбив от всички в кафенето беше Халил Барутчи. Тъй като в по-ниското отделение още нямаше други посетители освен Чаушина, а през границата на стъпалото старецът не се решаваше да прескочи, той повика стражарина, поръча му юзче мастика, поръча и за себе си, а после, колкото по-често Михаил носеше нови шишенца на масата им, толкова по-високо говореше Барутчията. Дочу го даже и Малтица. Старият турчин черпеше за някаква успешна сделка, извършена днес, шляпаше със сухата си длан по плочата и не се уморяваше да повтаря как, точно когато затварял, довтасали двама селяни и купили наведнъж цял чувал барут.

— Такова нещо не е бивало, откак съм дюкянджия! — с радостна възбуда рошеше бялата си брада той. — Цял чувал наведнъж, кога ни е време за толкоз авджилък, ни е време за нищо. Хайде, пий, аркадаш!

Чаушина пиеше, цъкаше учудено, за да достави удоволствие на благодетеля си, и пак облягаше удобно лакти върху масичката, готов отново и отново да слуша разказа на немлъкващия Барутчия.

Слушаше го и Михаил. Всеки път, щом старецът подновеше приказката си, той гледаше да е някъде наблизко, да не пропусне нито една от тия думи, чиито неясен за другите смисъл го караше да

обърква крачките си, да се задъхва и да разплисква филджаните върху кръглия поднос.

Започваше ли се вече? Наистина ли приближаваше онзи час, за който говореше Церовски, големият час, когато барутът щеше да се търси повече от хляба!

И още един човек в кафенето не по-малко внимателно слушаше стареца. От височината на миндерлъка, застинал неподвижно с филджана пред плътно стиснатите си устни, Хамид ага втренчено гледаше насам.

Вън пролая куче.

— Аз забравих хайванчето си, бре! — сепна се Барутчията. — Я иди го въведи!

Обикновено той отваряше на кучето си сам, но сега мастиката бе събудила в гласа му господарска твърдост — смешна и още подразнеща, защото беше пьянска и случайна. Въпреки това Михаил трябваше да ѝ се подчини, и то минута, след като душата му току-що беше ликувала. Той стисна зъби и бавно тръгна към вратата. Песът влетя като снежна вихрушка, късата козина по змийската му глава блещукаше от скреж.

— Сто драма пастърма му донеси! — все със същия господарски глас заповяда турчинът.

За тия кучешки пирове Михаил държеше под тезгяха един ръждясал очукан сахан. Както друга вечер, той отмери пастърмата и я донесе в него.

— Я чакай! — навъсено го спря старецът. — Моето куче от такава мръсна вехтория не яде. Ти калайдисан сахан нямаш ли бре, гяурино?

Михаил сви рамена и пресилено се усмихна. Опита се да превърне пьянската прищявка в шега, ала Барутчията тропна с крак и несигурно се изправи, поощрен от бабаитските погледи на Чаушина.

Малтица остави филджаните, които миеше, надигна се на пръсти зад тезгяха и притихна. Това, дето ставаше край масичката до стъпалото, вече не беше от познатия живот на кафенето.

— Калайдисан сахан нямаш ли? — заядливо повтори турчинът, забол палци в гънките на вълнения си пояс.

Михаил не отговори. Беше гърбом и жената не можеше да вижда лицето му, но забеляза как сплетените му отзад на кръста ръце се

размърдаха, пръстите му нервно се изпънаха и пак се вкопчиха един в друг на многогълесто кълбо.

Забитите бяха прекъснали разговора си и с любопитство гледаха към двамата. Подире им замлъкнаха и останалите мъже от миндерлъка, съдията даже се наведе напред и в косите му очи светнаха авджийски пламъчета. Само Хамид ага продължаваше да седи безучастен, замислено тупайки угасналия костен чибук върху дланта си.

Халил Барутчи пристъпи напред, вирна брада към лицето на много по-високия от него кафеджия и засумтя. Над нечистата яка слабият му жилест врат бързо се наливаше с кръв, гърдите му под синята риза с пътечка от седефени копчета се издуваха. От предишния кротък и добродушен старец не бе останало и помен. Мастиката кипеше в главата му, но не беше само тя. Кипеше и насъбраната му обида от стъпалото, от глупавата мутра на Чаушина, с когото по принуда бе трябвало да сподели най-хубавата радост от дюкянджийския си живот.

— Искам да ми донесеш от калайдисаните сахани, дето ти ядеш в тях! — мрачно изръмжа турчинът.

Пръстите зад гърба на Михаил отново се разплетоха и Малтица почувствува как в тях зрее удар. Не сахан за кучето си искаше Барутчията.

Горещият въздух трептеше под варосания потон, чуваше се само пропукването на газените лампи. Дясната ръка на Михаил се сви в юмрук и бавно се плъзна напред.

Малтица блъсна вратичката на тезгяха и изтича.

— Сахан ли искаш, Халил ефенди? — извика тя на български, мушна се в тясното пространство между двамата и се засмя. — Що не питаш мен, че то нали жената знае къде стоят саханите в една къща.

Турчинът отстъпи и с недобра усмивка се тръшна на стола си. Измамения от неочаквания миролюбив завършек, мъжете наоколо зашумяха, съдията щракна недоволно с пръсти и пак се наведе към хекимина. Хамид ага все така разсеяно тупаше празния чибук по дланта си, но в погледа му, спрял се върху пламналите очи на Малтица, имаше почуда и възхищение. Може би единствен от всички само той бе разбрал какво точно беше извършила младата кафеджийка. Разбра го и Михаил, но после. Когато жена му притича край него с новия сахан в ръце, той не погледна към нея, не се извърна и когато, наведени

един до друг, редяха нови джезвета върху жарта. Чак подир час и повече, както поемаше пълните филджани, той крадешком и с благодарност докосна пръстите й.

Забитите си тръгнаха първи.

Пристигна и шейната, пазарена от Нуреддин ага и конашките чиновници.

Кучето на Халил Барутчи вече дремеше. Димът се пластеше край газените лампи, давеше ги и пламъчетата зад сините стъкла измъчено се кривяха. След малко, като си отидеше последният мющерия и отвореха джамлъка, за да се проветри, гъстите кълба щяха да потекат навън, раздърпани от течението и тежки — сякаш целият долен кат на къщата гореше.

Без никой да го е побутнал с крак, песът на Барутчията изведнъж напери уши, вдигна остроносата си муцуна към вратата и заскимтя. С един бърз, опипващ всичко поглед, Малтица тутакси откри причината за неговото пробуждане. Зад джамлъка се мярна сянка. Тя я позна. Подир минута едни леки стъпки щяха да пресекат коридора и да заглъхнат по стълбата към горния кат.

Песът изръмжа отново.

— Още ли ти е гладно кучето, Халил ефенди? — игриво подвижна кафеджийката.

Чу я само Хамид ага и черните вежди недоволно помръднаха над леко гърбавия му нос. Хитрото умение, с което тази жена беше предотвратила скорошната свада, не позволяваше такова излишно престараване и нейният безпричинен смях го ядоса.

Но смехът на Малтица не беше без причина. За пръв път мисълта, че Церовски е горе, в стаичката над кафенето, не я плашеше, не изменяше гласа й от напрежение. Имаше някакво безмерно и целебно тържество в това да знае, че над пианата глава на Барутчията и грозния му пес, над задрямалия дебел хекимин и всичко виждащия Хамид ага, над калайдисания сахан, който бе подложила на кучето, сега оня човек сваля ямурлука си и на пояса му като месечина зад облаци просветва седефеният пищов.

— Той дойде! — прошепна тя, щом Михаил се приближи до гаснещия оджак. — Видях го, дойде. — Под бледата светлина на последните въглени лицето й изглеждаше по-хубаво и по-живо от всякога. Ъгълчетата на меките й устни потрепваха. Беше родов белег

— така някога в мигове на тревожна възбуда или на силни радости бяха трепкали устните на Георги Акрана и после устните на майка ѝ, но тя нямаше откъде да знае това.

Хекиминът си тръгна последен. Плати точно, винаги плащаше до сантим, без да оставя бакшиш, ала и без да търси вересия, и се сбогува по европейски — поне той си въобразяваше, че е тъй, защото кимаше не само към кафеджията, а и към изправената зад тезгяха жена.

Михаил не усети тежестта на кепенците, не усети кога е изблъскал масите встрани, за да може утре заран подът да се премете. Впрочем, то беше и всичко, което направи. Да опъва кебето по измачкания миндерлък, да нарежда измитите чаши и джезвета по рафтовете, му се струваше глупаво и ненужно сега, когато Церовски горе го чакаше. Малтица разбираше нетърпението му.

— Аз ще довърша. Отивай — каза тя.

Чак вън, като пресичаше тичешком коридора, той си спомни, че пак бе забравил да ѝ каже да внимава със стълбата. Газените лампи бяха на високо, палеха ги и ги гасяха със стълба.

Жената въздъхна, пристегна мократа престилка около кръста си и натопи ръце в препълнения леген. Купчината мръсни съдове нямаше свършек.

Изскърцването беше тихо, почти мигновено, ала тя дебнеше всички шумове и го долови. Звукът идваше отгоре, откъм тавана. Макар стаичката да лежеше само с единия си ъгъл върху потона на кафенето, някоя разсъхната гредка сигурно беше поела стъпките на двамата. След малко скърцането се повтори — този път още по-силно отпреди. „Трябва да кажа на Михаил“ — тревожно помисли жената.

Голямата лампа тя угаси последна. Обичаше този миг, когато изпъната на стълбата, духваше под синьото кълбо и долу, в рязко настъпилия мрак, кафенето се изгубваше отведнъж, стапаше се и изчезваше, като че никога повече нямаше да съществува.

В собата отзад беше топло. Без да пали свещ, под червеното сияние на разгорения мангал, жената бързо и с облекчение се съблече. Смени всичките си дрехи — така правеше всяка нощ, струваше ѝ се, че даже и долната ѝ риза е пропита с мириса на оджак и тютюн.

Отново пропука гредка, тук звукът се чуваше още по-остър и близък. Кънтяха стъпки, някой нервно крачеше по дъсчения под. „Сигурно е Церовски — помисли жената. — Михаил стъпва по-леко.“

Както бе коленичила за молитвата си, тя вдигна глава. Продължаваше да шепне, но вече не гледаше към иконата и сякаш се молеше не на нея, а на ниския проскърцващ таван. „Пази ги, господи“ — тихо каза тя.

Не можа да заспи веднага. Кухата стена провеждаше гласовете на двамата мъже и, без да иска, Малтица долавяше разговора им. Най-често Церовски споменаваха непознатата дума „комитет“.

Комитет... Тя не беше чувала до днес такава дума, не разбра смисъла ѝ, но разбра друго — пак трябваше да се носи писмо... Не почувствува страх, само някъде навътре в утробата ѝ мина бърз трепет. Отделно от нея малкият плод със свои сетива и своя тревога бранеше зеленото си крехко съществуване. „Пази ги, господи!“ — прошепна жената.

Новото писмо тя отнесе в студеното мразовито утро на празника свети Василий.

Времето беше удобно за влизане в града — по улиците сновяха сурвакарчета, бързаха богомолци, а турците предпочитаха да не се мяркат много навън. След султанския ферман от осми зилхидже мютесарифинът държеше на новия ред, макар че късата лъжовна свобода на раята около големите християнски празници, които, прочие, зиме нямаха свършек, не се харесваше и на самия него.

Малтица ускори крачките си. Най-добре щеше да е, ако стигнеше заедно с навалищата до църквата „Свети Георги“ и оттам незабелязано кривнеше към къщата на даскала Данчов.

Учителят отвори веднага, сякаш я бе чакал зад резбяната врата или бе следил през опушеното стъкло приближаването ѝ по снежната уличка. Пак не прочете писмото пред нея, грабна го и изчезна в съседната стая, а когато се върна след малко, носеше очилата си в ръка и по избръснатите му бузи беше избила тънка старческа руменина.

— Хубаво писмо ми донесе ти, булка, и в хубав ден.

За пръв път ѝ говореше тъй.

— Лесно ли дойде?

И преди я беше питал за това, но то бе суровият и строг въпрос на пазещ се човек. Сега в гласа му имаше приятелство и мекота, жажда за разговор, в който да изтече възбудата му от току-що прочетената вест.

— Лесно дойдох — каза жената. — До църквата вървах с другия народ, сетне, като стигнах църковната порта, прекръстих се и кривнах за насам.

Старецът се засмя.

— Редно е на такъв празник да те почерпя, пък нямам с какво. Поседни барем.

Малтица смутено поклати глава, гостоприемството на учителя я объркваше, пък и какво би могла да говори тя пред него и пред струпаните наоколо книги, чийто странен дъх я изпълваше с нерешителност и боязън.

— Трябва да си тръгвам — каза тя.

Все още с очилата в ръка той я изпрати до външната врата. На прага спря и се усмихна отново.

— Много здраве носи на Михаил. И честит му празник. Тъй му речи — даскалът Данчов, речи, заръча да ти кажа: честит ни празник.

Те дойдоха в студената привечер срещу Богоявление. Церовски нарочно бе определил такъв ден и час — преди празник хората мислеха повече за себе си, едва ли някой би се спрял да разпознае и запомни лицата им, а беше и достатъчно рано, за да събуди приближаването им към кафенето каквото и да е подозрение. Само тях двамата беше извикал с писмото си, опасно беше да се събира много народ в куриерската къща, дето трябваше да остане чиста и ненабелязана, пък и по-разумно щеше да бъде, ако най-напред само с двамата обсъдеха кого да вземат в новия комитет и кого не. Даскалът познаваше хората в града, даскалът нямаше да сбърка, на него Церовски бе предоставил сам да избере и другаря си за тази първа и толкова важна среща. И още нещо бе наредил в писмото си той: доближат ли кафенето, да се огледат — ако пред страничната врата на къщата мете жена, значи е спокойно и да влизат, тя ще им покаже накъде, а няма ли по двора жена, да вървят нататък и да не спират.

Първия път Михаил сгреши. Сгреши от напрежение и от страх, че ще пропусне часа и двамата ще отминат. Направи уговорения знак много по-рано, отколкото трябваше, и Малтица излезе.

Още не беше се мръкнало съвсем. През изпотения джамлък той видя как с една ръка тя натиска летящата си пола, а с другата бръска метлата по замръзалия сняг. Дълго мете така — красива и тънка, с

пламнали бузи и обтегната срещу вятъра като птица. Накрая му дожаля и я повика.

Втория път вече я прати точно навреме. Нямаше поръчки, малцината посетители бяха потънали в разговорите си и никой не забеляза, че кафеджийката пак размита пъртината в притъмнелия двор.

Малтица ги видя отдалеч. И други мъже бяха минали наскоро по снежния път, но двамата тя позна по високата фигура на учителя. Приближаваха се, идеха..., а с тях сякаш идваше и нещо тревожно, кънтящо и тъмно, чиито сенки и звукове долавяше само тя. Ако изтичаше сега и се скриеше зад откrehнатата врата, те нямаше да влязат в къщата ѝ, щяха да отминат. Дъхът ѝ пресекна. Ледената кора на снега наоколо пропукваше. Миг след това тя размаха метлата отново — широко и отчаяно, като че гребеше с весло на каяк, но от тия махове зависеше целият ѝ живот.

— Добър вечер — тихо каза учителят.

Тя не можа да отвърне на поздрава му, устните ѝ бяха сковани от напрежение и студ. Поведе ги към отворената врата и с ръка им посочи стълбата, по която трябваше да се изкачат.

Когато най-сетне се върна в кафенето и скрито кимна на Михаил, тя изведнъж усети, че тялото ѝ се отпуска и остава без сили, а една непоносима гореща тежест разпъва утробата ѝ. Плъзна длан по мокрия тезгях и бавно се свлече на столчето до оджака. Мъжът не видя това, наливаше юзчета от ракиения бинлик и си мислеше за двамата, които вече бяха горе, за хубавата случайност, че тази вечер Хамид ага с ония негови всевиждащи очи не беше в кафенето, а, слава богу, не бе дошъл и онзи смахнат старец с кучето си. Дано сега и другите да си тръгнаха по-рано.

— Едно кафе за Реджеп ага — през рамо подвижна той.

Жената притисна с ръце утробата си и се надигна. Близкият зной на жаравата я задави. Лошо ѝ беше, искаше ѝ се да си легне.

— Кафето чакам! — нетърпеливо повтори Михаил.

Едва след час, когато и последният посетител си отиде, когато изми филджаните и угаси лампата, Малтица най-последно можа да тръгне към стаята си.

— Спиш ли? — сепна я подир малко шепотът на Михаил.

Не беше го чула кога е влязъл. Лежеше неподвижно, със сгънати колене — вече бе открила, че болката преминава по-бързо, ако се свие

така и не мисли за нищо.

— Церовски рече, по-добре било да си будна, че да пазиш... — виновно каза мъжът.

То беше студено и дълго будване.

Стига да допреше чело до стъклото на предния прозорец, веднага започваше да ѝ се струва, че с часове е гледала към улицата, а в същото време някой може да се прокрадва през глухия двор зад къщата. Трескава, прегърбена от ужас, тя се втурваше към ниското прозорче. В сянката на всяко снежно дърво ѝ се привиждаха дебнещи заптии, различаваше дори облачетата от дишането им и проблясващите пушки. После внезапно ѝ се счуваше звън на спираща шейна и тя отново се мяташе към предния прозорец, без да разбере кога е пресякла тъмния коридор.

Откъм стаичката, където бяха четиримата, не идваше никакъв шум, не пропукваше и гредата. Познатият звук навярно би успокоил измъчената жена или напротив — би удвоил страховете ѝ, напомняйки и непрекъснато това, което тя знаеше: че тия мъже горе сега са предоставили живота си в нейните ръце, че от нея зависи всичко, от нея и от бързината, с която ще притичва от прозорец до прозорец.

На улицата се чуха гласове. Малтица се сниши до замръзналото стъкло и спря да диша. Не грешеше, наистина бяха човешки гласове, и то не един, и то наблизо. Първата ѝ мисъл беше да изтича горе, да предупреди тримата да бягат, докато все още имаше време. Точно в този миг тя разпозна пискливия гневен гласец на Киранката. Отсреща пияният файтонджия бе изхвъркнал на двора и тичаше по снега, а майката ситнеше подире му и тревожно го викаше да се прибере.

Обратът беше толкова неочакван, че Малтица, без да иска, се засмя. Късият облекчителен смях я успокои. Тя пак сновеше от прозорец до прозорец, но то вече не бе предишното безпаметно мятане. Сенките в задния двор не ѝ приличаха на дебнещи заптии, а гласовете на закъснелите случайни минувачи не я тласкаха с такъв подранил и женски ужас към стълбата. И чак сега, когато беше способна оценяващо и трезво да възприема всеки шум, тя долови сподадения шепот, който от време на време долиташе през квадратния отвор на тавана. Мъжете говореха тихо, само понякога Церовски възвисяваше глас и тогава жената чуваше: свобода и България, или

първо България и след туй свобода — като че тия две думи бяха свързани и не можеше да бъдат изречени откъснато една от друга.

Вън из дворищата закукуригаха петли. Ясните им челичени гласове разцепиха нощта, вклиниха се в мрака и сякаш го напукаха. Малтица се заслуша.

Тъй я намери Михаил, сгушена в тъмния си шал до прозореца и заглеждана навън.

— Можеш да си лягаш — каза ѝ той.

Отидоха си. Стъпките им предпазливо минаха по коридора и заглъхнаха. Бяха само двама, Церовски сигурно пак бе останал да ношува горе в стаичката.

Това беше последният шум, който чу. Минута по-късно жената спеше — дълбоко, с отменати над чергата ръце, като човек, свършил работата си докрай и добре.

Събуди се късно сутринта. Михаил бе станал отдавна. През цепките на прозоречния капак струеше дрезгава студена светлина, а вън под стряхата зиморничаво писукаха врабци. Малтица сладостно разкърши олекналата си от съня снага и се изправи. Изми се, като сама си поливаше с ибрика над бакърения леген, после бавно сплете косата си пред огледалцето, сложи обещите си и смъкна чаршафа от дрешника. Избра една кафява рокля и тъмнозелен кадифен елек, тях обличаше в празничен ден, макар че нямаше къде да ходи, а и едва ли някой забелязваше промяната ѝ.

В кафенето беше полутъмно — на голям християнски празник Михаил не сваляше кепенците, само повдигаше най-крайния с един железен прът и махваше капациите от вратата — да се знае, че днес кафенето не работи, но че сайбията е тук и ако все пак някой премръзнал или жаден пътник се отбие да потърси зиме топлинка, а лете — вода, той няма да бъде върнат, а ще е повече гост, отколкото мющерия. Не можеше иначе, близостта на голямото оживено шосе налагаше свои закони и кафеджията трябваше да ги спазва.

Оджакът гореше, миришеше на препечен хляб.

Малтица се приближи, гънките на дългата рокля стигаха до връхчетата на обувките ѝ, караха я да пристъпва по-ситно и меко шумоляха при всяка нейна крачка.

Мъжът не се обърна. Иззад широкото му рамо тя видя филиите върху бялата кърпа: бяха тънки, изкорубени като лодчици, имаше и

буца сирене до тях.

— Идеш ли? — все тъй, без да се обърне, сухо попита Михаил.

— Че то гладен човек и да не го канят, пак иде — усмихна се тя.

Наистина беше гладна, снощи не бе й останало време да вечеря и сега миризмата на препечения хляб още по-остро събуждаше глада ѝ.

— Ние с тебе сетне ще ядем — прекъсна шегата ѝ той. — Да си нахраним първо госта, че тогаз, щото път го чака, а и да говоря имам с него.

Малтица смутено замлъкна. Мислеше, че Церовски си е отишъл в тъмни зори, както правеше винаги, а излизаше, че е още тук. И навярно от това идваше подранилото раздражение на Михаил. Беше искал да се качи горе при него, а не смееше да остави отвореното кафене, където би могъл да влезе всеки, не се решаваше и да заключи, беше чакал нея и се бе ядосвал от дългия ѝ сън.

— Върви — тихо каза жената.

Той мушна бялото вързопче под мишницата си и излезе. Ниската врата припряно хлопна подире му.

Тая сутрин оджакът не топлеше, широкото гърло на комина му бучеше от вятъра и ту връщаше дима назад, ту го всмукваше отведнъж заедно с цялата топлина и с облак от най-ситната пепел. Останали без нея, оголените въглени потъмняваха, жената напусто се мъчеше да ги подреди и да съживи пламъчето под тях. Откакто живееха тук, не помнеше друго толкова студено утро — по джамлъците лъскаше скреж, мраморните плочи на масичките бяха посивели и изгубили блясъка си, а върху измитите снощи филджани, преди да се стекат, капките бяха замръзнали по пътя си на едри бели зърна. Въпреки че се бе навела над жарта, Малтица зъзнеше под тънката си рокля и се питаше как нощес в коридора не бе усетила този страшен богоявленски мраз.

Духаше и откъм пода, едно ниско, бръснещо над самото дюшеме течение вкоравяваше обувките ѝ и пронизваше празничните ѝ чорапи. Помисли си да иде набързо до стаята отзад и да се преоблече, но щеше да е лошо, ако Михаил се върнеше точно когато я няма. Все пак жената не издържа, изтича и грабна новото си палто. Кожената подплата я стопли, нозете ѝ обаче продължаваха да мръзнат, като че бе нагазила до колене в гъста ледена вода.

Михаил все още не идваше. В кафенето отдавна бе станало по-светло, изпод вдигнатия кепенк на прозореца се промуши бледичък слънчев лъч.

Малтица се изправи, в голямото огледало над тезгяха отражението ѝ тръгна срещу нея и учудено спря. Досега тя не беше се виждала в цял ръст с новото си джубе. Стоеше ѝ хубаво, по-хубаво, отколкото би си позволила да предположи, приличаше с него на ония русчушки кокони, дето някога в празник минаваха по улицата край фурната и пълнеха сърцето ѝ с мъка и възторг. Кожената яка опасваше раменете ѝ безплътно и меко, дори и отдалеч се разбираше, че е скъпа, купена не толкова да топли, а да разкрасява женската шия, около която лежи. Малтица кривна глава и бавно тръгна край огледалото. Редом с нея — черноока, млада и хубава — тръгна и другата, опряла рамо в рамото ѝ като сестра или приятелка, каквато тя никога не беше имала.

Вън, по коравия сняг, изскриптяха подкови. Жената не дочу пръхтенето на коня, не чу кога вратата се отвори и в кафенето влезе човек. Чак когато до нейното отражение се появи тъмна мъжка глава с фес, тя извика и уплашено се обърна назад. Не можа да познае Хамид ага веднага. Не можа да види и откритото възхищение в очите му.

Турчинът развърза дебелия шал, който наполовина скриваше устата му, и се засмя.

— Изплаших ли те? — говореше на български чисто, без да заваля и променя думите. — Не чакаше ли толкоз рано гости?

— Не... — объркано призна жената.

— Че аз да си вървя, щом е тъй — отново се засмя турчинът, — ама първо ще изпия едно кафе, че замръзнах.

Той смъкна черните си ръкавици вървешком и, като се оглеждаше къде по-близо до оджака да си избере място, вече без смях добави:

— Повикай сайбията!

— Не е тук... — откъсна се от побледнелите устни на жената.

В уплахата и смущението си тя не прецени докрай какво отговаря, мислеше си, че точно с тоя отказ ще покаже на турчина неподходящия час, в който е дошъл, и ще го накара да си върви.

И наистина Хамид ага спря до стола, сякаш се поколеба, после хвърли ръкавиците си върху масичката и седна.

В същия миг тя разбра, че е сгрешила, че непростима и лоша ще е грешката ѝ, ако сега, подир нейните думи, Михаил се появеше на прага на вътрешната врата с кърпата от хляба в ръка, гологлав и по терлици, както сутринта бе изтичал за нагоре. А още по-страшно щеше да е, ако Церовски решише да си тръгне. Сред тишината на пустото кафене Хамид ага не можеше да не дочуе стъпките му, не можеше да не усети, че зад дъсчената стена минава човек.

Жената размърда рамене, вдигна глава и златните ѝ обеци звъннаха. Вече знаеше какво да прави, току-що осъзнатата грешка я беше окопитила.

— Нищо че го няма сайбията — каза тя, — аз нали съм тук. Празник е днеска, все едно че си на къщата ни гост, Хамид ефенди. Ще ти сваря от другото кафе, дето за свои гости го пазим.

Турчинът я погледна внимателно. Нейната внезапна промяна не го учуди, неведнъж бе срещал такива жени по ханищата и кафенетата и ги познаваше. Колкото и да се преструваха, колкото и да се правеха на благочестиви, в края на краищата нравът на всичките беше еднакъв, както еднакъв бе и животът им, притиснат между оджака и мъжките очи. Макар да беше по-умна и по-хубава от тях, още в първата минута, когато нямаше от кого да се пази, тая жена също откриваше невярната си душа, защото не можеше да бъде друга, щом и тя живееше между двата огъня.

— Само че моето кафе е в собата отзад, там го държа на скришно — с пресъхнало гърло добави Малтица. — Ще те оставя малко самичък, да прощаваш. Ей сега ще се върна и ще ти го направя двойно, ефенди, двойно, а с водата за един филджан.

И другите казваха тъй. Всички те не пропускаха да запомнят вкуса му, не пропускаха и да му покажат, че са го запомнили, повтаряйки поръчката му с еднакви греховни усмивки. Жената пред него също искаше да се усмихне, ала ъгълчетата на устните ѝ само потрепваха, сякаш току-що бе изпила нещо горчиво или подир секунда ѝ предстоеше да го изпие. Хамид ага наклони глава към рамото си и спря тежкия си поглед върху лицето ѝ. Какво криеше тя? Кога го лъжеше? До тоя ден ли го бе лъгала, като се правеше на чиста, или тъкмо днес го лъжеше, като се правеше на това, което не е.

Малтица замлъкна. Беше видяла опасните тъмни сенки в очите му и повече не можеше да мисли какво ще изгуби, не можеше да

избира, щом пътеката пред нея беше една. Като в непознато хоро, чиито стъпки тепърва щеше да учи, тя вдигна ръце и се засмя иззад седефената дъга на китките си.

— Що ме гледаш тъй, Хамид ефенди? Ще ме урочасаш и кой сетне ще ти свари кафе?

— Моите очи са добри, не бой се — тихо каза турчинът.

Тогава, пребледняла от дързостта на това, което се готвеше да изрече, тя прошепна:

— Прав си, мъжки очи не сторват лошо на жена.

След тия думи, чието неловко лукавство погълна всичкия въздух в гърдите ѝ, Малтица натисна вратичката и излезе.

Първата ѝ мисъл — трескаво ясна като всичко, което вършеше в тази открадната минута — беше да улови в шепи обещанията си, за да не звънкат, и да се събуе. Изкачи стълбата на пръсти, с безшумни нестинарски скокове, а когато двамата мъже сепнато прекъснаха разговора си и вдигнаха глави от разтворената географическа карта, тя им имаше време, колкото да им каже задъхано: „Не слизайте долу!“, и отново се втурна навън.

Сега оставаше последният ѝ страх: дано някъде из долапите да намереше кафе. Влетя в собата с развято палто, ръцете ѝ трепереха, докато премияташе гаванки и сахани. Преди да купи от магазата стока на едро, Михаил обичаше най-напред да донесе по шепа от избраните зърна, понякога и сам търговецът-грък му изпращаше по чирака си мостри от току-що полученото кафе. Бяха зелени кутийки. Зелени, зелени — кънтеше в тупкащите слепоочия на жената. Зад купчината сгънати месали нещо прольсна. Тя грабна кутийката и лудо я затръска до ухото си. Пълна беше! Зърната биеха вътре с тъп костен звук.

Турчинът пушеше. Щом я видя, откъсна чибук от устата си и се взря към нея през облачето дим. Малтица още не можеше да говори, подрусна вместо обяснение кутийката отдалеч и с отмалели нозе изви към оджака. Огънят не беше угаснал, но тя се наведе и духа над въглените, докато най-сетне дишането ѝ се успокои. Тогава каза:

— Ще почакаш и да смеля кафето, ефенди. Много те карах днеска да ме чакаш.

— Такова чакане не дотяга — отвърна турчинът, поглаждайки мустаците си с кехлибареното зърно на чибук.

Щом играта бе почнала, нищо не му струваше да я продължи, макар че плодовете от нисък клон не услаждаха душата му и от върха на своите тридесет и пет мъжки години той все по-рядко и по-придирчиво се навеждаше да огледа най-хубавите от тях. Иначе — да протегне ръка и да ги откъсне — не пожелаваше. Нито санът, нито самолюбието, а най-вече характерът му не позволяваше това. Играта беше друго, тя приятно стопляше кръвта му и винаги можеше да я прекрати, ако почувствуваше досада или ако пък — както често ставаше напоследък — изведнъж усетеше отврата и неприязън към тъй лесно отстъпилата жена. Но сега-засега все още му беше интересно да наблюдава как ту руменее, ту се покрива с бледнина младото лице на кафеджийката.

— Хубави дрехи си облякла — обади се той. — До днес не съм ги виждал на тебе.

Малтица не отговори. Любезността на турчина не ѝ трябваше повече, плашеше я. Неопитна в тънкостите на женската хитрост, тя не можеше да разбере, че независимо заради какво е направено, подето ли е веднъж, отстъплението ѝ няма как да се спре.

— Та кога, викаш, ще се прибере мъжът ти? — Хамид ага нарочно попита за това. Внезапно подновилата се студенина на кафеджийката го подразни и с наглата откровеност на своя въпрос той искаше да смъкне преструвката ѝ като дреха, да ѝ припомни, че твърде далеч бе отишла с приказките си, за да може тъй лесно и бързо да се отметне назад.

Но неговите думи напомниха на Малтица друго. Тя пристъпи към турчина и се засмя:

— Че знам ли кога ще се прибере мъж ми, ефенди. Празник е, може някъде да празнува.

— Направи тогаз едно кафе и за себе си — каза той, — заедно ще пием, щом е празник.

Виеше ѝ се свят. Докато пристъпваше с подноса, неведнъж ѝ се стори, че полита, че разлива филджаните и пада, но една дива необяснима сила всеки път навреме задържаше снагата ѝ.

Обърнат към нея, Хамид ага чакаше, говореше нещо и повече по приканващото движение на ръката му тя отгатна, че я викаше да седне по-близо.

Засега едничкото ѝ оръжие оставаше смехът. С него, като с пръски вода, жената отблъскваше турчина от себе си, откланяше шепата му от пръстите си и спираше настойчивия му лакът. Забрадката се бе смъкнала от косата ѝ, ала тя нямаше време да я повдигне. В началото от все сърце се молеше дано да влезе някой, дори най-случайният циганин-каруцар, после с ужас бе искала тъкмо обратното — никой да не дойде и никой да не я види как пие кафе до турчина в пустото полуздрачно кафене. Сега се молеше само за едно: дано да издържеше душата ѝ. Повтаряше своята къса молитва безкрай и без да се обръща към бога, защото се свенеше да изрече името му.

И изведнъж, като в страшна поличба, която смрази смеха по устните ѝ, тя видя иззад рамото на Хамид ага да се подава суха ръка, стиснала кръст. Сребърното сияние я заслепи. Малтица скочи и преди да закрие с шепа лицето си, чу един мъжки глас да пита къде е стопанинът.

Бяха трима. През играещите отблясъци на кръста тя разпозна прегърбената фигурка на отец Нистор и, без да си дава сметка какво точно върши, с подскачащи пръсти заоправя забрадката си. Чак после каза:

— Няма го.

Тримата я изгледаха мълчаливо. До края на живота си тя щеше да помни очите им. Свещеникът се взираше в нея замислено и тъжно, като че гледаше съборена църква, под присвитите клепахи на клисаря лъскаше похотливо презрение, а в сините прозрачни очи на момчето имаше само любопитство. Нямаше къде да се скрие, нямаше къде да побегне. Тя боязливо пристъпи напред и, помислил навярно, че се готви да целува ръката му, старият свещеник отскочи и дръпна кръста колкото се можеше по-далече от нея. После замахна с вледенената китка — сурово и рязко, сякаш биеше въздуха наоколо, и излезе.

Замаяна от чистия дъх на босилека, Малтица тръгна подире му, ала докато ръсеше из двете стаи, старецът замахваше все така, че нито една капка да не падне върху ѝ.

В коридора той неочаквано спря. Беше стигнал второто стъпало, когато тя проумя какво е решил свещеникът и къде отива. С един-единствен скок, който за малко не изтръгна бакърчето от ръцете на клисаря, Малтица се промуши край смаяния отец и застана отпреде му.

— Не ходете горе, отче. Никой не живее там.

— Ами чирачето?

Тя не разбра кой беше попитал. Трите различни мъжки лица се люлееха пред нея, като че стълбата падаше.

— Нямаме вече чирак — задъхано каза тя.

Стана тихо. От босилековата китка се откърши лед и звънна по дъсченото стъпало.

— Какво криеш горе, жено? — вирна бялата си брада старецът.

Беше пръв и Малтица съвсем отблизо видя грозното съмнение в погледа му. Не му отвърна. Не можеше. Имаше друг отговор, друго оръжие — току-що изпитано и погубващо само нея.

Смехът не заклокочи веднага такъв, какъвто го искаше. Първият му изблик приличаше повече на хлипане. Тогава, като отметна глава и заби ръце в хълбоците си, както навярно правеха и ония жени, тя пое въздух и се засмя отново. Този път сполучи. Отец Нистор притисна кръста към гърдите си и заотстъпва заднишком. Над бялата брада ошарените му с петънца устни шепнеха нещо. Тя го чу — старецът я бе проклетел, — но продължаваше да се смее и да го тласка надолу с ударите на нечистия си кикот.

Отидоха си. Преди да затвори вратата, момчето още веднъж погледна към нея с изплашени детски очи.

Малтица обърса с ъгъла на забрадката изпотеното си чело и бавно тръгна към кафенето.

Изправен до тезгяха, Хамид ага закопчаваше шинела си. Непредвиденото посещение на тримата беше пресякло ищаха му за и без друго тъй дълго проточилата се закачка. Той порови с пръсти в кесията си, избра една меджидия и я пусна до празния филджан.

— Много пари ми даваш — обади се жената.

Той небрежно махна с ръка, нека запомнеше кафеджийката, че е показала скритите си рогца пред човек, дето плаща за всяко забавление, и че не бива оттук нататък докрай да се заключва порта, на която е потропано с паря.

— Няма да ги взема — каза Малтица.

Беше прочела мисълта му и да отхвърли срамната меджидия сега беше последната ѝ отчаяна съпротива.

Турчинът се намръщи. Винаги бяха грабвали бакшиша му с поклон и упорството на жената го ядоса.

— Мръсни ли са моите пари, че ги не щеш?

— Ти ми беше гост, ефендим, пък аз от гости пари не приемам — бързо отвърна тя и мушна меджидията в джоба му.

Хамид ага се поколеба, но не извади парата отново. Не му се искаше да влиза в повече разговори с тая жена, чиито безконечни превратности го бяха изморили. Стигаше му за днес, а и полученото беше предостатъчно. Когато, премръзнал от дългия път, бе възвил коня си към кафенето, даже и не подозираше каква неочаквана и сладка добавка ще получи към мечтания филджан кафе.

Той кимна и като попляскваше дебелите ръкавици по бедрото си, пъргаво тръгна към вратата.

Малтица се строполи върху стола. В началото на тласъци, а после все по-непрекъсващо и по-замайващо масичките и миндерлъкът се завъртяха пред очите ѝ, сливайки се в тъмен свирещ кръг. Тя се полюшваше, отпуснала тежките си ръце, струваше ѝ се, че от часове седи така и плаче. Най-сетне намери опипом студения ръб на тезгяха и се изправи.

Не беше плакала — разбра го от огледалото. Под накриво вързаната си забрадка жената отсреща я гледаше със сухи непознати очи. Имаше в тях умора и болка, омраза и страдание. Но нямаше грях.

Горе, в пълната с тютюнев дим стаичка, двамата я чакаха. Церовски бе облякъл ямурлука си, а седефеният револвер лежеше на масата пред него. Това видя най-напред Малтица, когато отвори ниската вратичка, видя и мигновено то движение, с което ръката на Церовски се плъзна към оръжието, а после се дръпна назад.

— Долу вече няма никой — каза тя.

— Кой беше? — нетърпеливо попита Михаил.

— Хамид ага.

Той трепна и с цялото си тяло се обърна към нея.

— Подире пък дойде отец Нистор с клисаря и едно момче — продължи да изрежда тя.

След първото име мъжът не слушаше повече думите ѝ. Една синя жила туптеше сред челото му — къса и права като зараснал под кожата куршум.

— Оня сам ли беше?

Жената притискаше гръб до варосаната стена и мълчеше. След грозните и страшни въпроси, на които бе трябвало да отвръща днес, тя

не бе очаквала, че ще има и още един, последен, но по-грозен и помъчителен от всички.

— Аз си тръгвам — обади се Церовски. — Ела да ме проводиш, Михаиле!

В гласа му за пръв път така ясно личеше заповед, при това изречена раздразнено и остро.

Докато слизаше подире му по стълбата, а и после, когато седна самичък в празното кафене, Михаил не спираше да се пита случайно ли бе станало тъй или с този свой заповеден глас Церовски бе искал да го опомни, да му каже, че законите в куриерската къща са други и че няма сред тях ни един, който да осъжда току-що спасилата ги жена. И тя не беше грешница. Не беше... — повтаряше си той, но от това болката в сърцето му не намаляваше.

Горе, в тъгла на студената димна стаичка, Малтица продължаваше да стои, притиснала рамене до стената. Не се помръдваше, не виждаше нищо. Нямаше сили дори да заплаче.

[1] Забити — офицери (на турски). ↑

[2] Талим — военно обучение (на турски). ↑

5.

Тази вечер Михаил седна до нея.

Както се бе навела да реже коравия хляб, Малтица го усети, но не се извърна към него и не каза нищо. Три дни поред мъжът беше избирал все най-далечното място край дъсчената паралия и бе избягвал да среща очите ѝ. Говореше ѝ само в кафенето, с по няколко думи, колкото да подвигне поръчките или да ѝ поиска огънче за нечий чибук.

Тя отрязва една тънка неравна филия и му я подаде. Мъжът посегна. А през тия три дни нито веднъж не беше поел хляб от ръката ѝ, не я чакаше сутрин да му полива, не бе изрекъл името ѝ и подир новия сняг не бе насипал пътеките с пепел. Бяха прости неща, незабележими, когато съществуват, ала без тях в часовете на живота ѝ изведнъж оставаха студени екливи кухни.

— Дай ми още хляб, Малтице — помоли той.

Нямаше нужда от повече думи. Тя го разбра. Беше стигнала първа до оная река, дето влачеше отнесени снопи и покриви, а сега до същия бряг беше достигнал и той.

Фитилът на догарящата свещ запука, полюшна се и заплува сред стопената паричка на последния восък.

— Да постилам ли? — тихо попита жената.

— Аз няма да спя тук — след колебливо мълчание отвърна Михаил. — Тази нощ отивам в града. При даскала и при другите. Обещал съм.

Отдавна избираше момента, в който да ѝ го каже. Това го забави, а мисълта, че закъснява, още повече увеличаваше напрежението му.

— Обещал съм, Малтице — отново повтори той.

Говореше задъхано и бързо, сякаш се боеше да ѝ остави пролука за въпрос. С една ръка търсеше револвера под сгънатите дрехи в долапа, а с другата навиваше шала около ушите си.

Тази нощ Малтица за втори път чу думата „комитет“.

Прав сред стаята, мъжът припряно обличаше черното си палто. От резките му движения пламъчето на свещта се огъна и за малко не

угасна съвсем.

— Ти не се притеснявай — сети се да каже той. — Ти си лягай.

Вдигна ръце да оправи феса върху русата си глава и голямата му сянка политна към стената, сякаш се опитваше да я събори.

След минута, когато той вече не беше в стаята, Малтица все още продължаваше да го вижда пред себе си — изопнат и тънък, с обтегнати нагоре ръце, а в пазвата му като едър плод тежеше револверът.

Свещта догоря. Без да пали нова, тя се съблече и отгърна чергата на широкото празно легло. За пръв път щеше да спи в къщата самичка, но не изпитваше страх, мислеше за друго. Не бе ли ѝ проговорил днес Михаил тъкмо затова, защото трябваше да излиза? Догадката я жегна, ала после — спокойно и трезво, както се бе мъчила да преценява всичко, случило се през тия три дни, тя успя да си отговори сама. Оттук нататък тъй щеше да тече животът им, преплетен и двоен, само радостите щяха да идват поотделно, а горчивините от единия щяха да се преливат в часовете на другия и невъзможно беше вече тези два живота да се разделят, да се търси граница между тях или равновесие. Това беше важно. Трябваше да го каже утре и на Михаил, стига да намереше думи, с които да му го обясни точно така, както го беше разбрала сега през дългата зимна нощ.

Притиснала длани до коравата си утроба, Малтица най-сетне заспа.

Събуди я едно леко и нежно потрепване, сякаш под ръката ѝ се беше разпукнало цвете. Тя отвори очи и зачака. Дишаше рядко, с беззвучни напрегнати глътки.

Потрепването се повтори. Плодът под сърцето ѝ беше оживял.

„Добре дошъл, синко — каза му полугласно жената. — В лошо време идеш, ама пак да си добре дошъл. Пък може и хубаво време да е, отгдето да знам. Сигурно ще е хубаво, щом така рече и тейко ти. Оная заран, когато пихме кафе с Хамид ага, ти измъчи ли се, сине? Забравѝ каквото е било, аз ще помня, ама ти забравѝ, не е редно човек да започва живота си с грях. А и то не беше грях. Слушай какво ще ти река. Най-лесно е да кажа, че съм го сторила заради тебе. Някои майки и бащи и грехове да направят, и хубаво да направят, все тъй викат — че са го направили заради децата си. Не е право да се говори тъй. Човекът каквото върши, най-напред го прави за себе си, щото само той ако е

повярвал, тогава приема да го стори, не е ли така? И що да те товаря аз с това, дето самичка съм решила? Що да ти казвам, че заради тебе съм носила писмата и не съм се опазила пред очите на Хамид ага? Че то е голям товар, сине, и мъка е, и страх. Една жена, ако е само заради детето й, не може да го понесе. И заради друго трябва да е, инак ще се изплаши, няма да издържи. Че то колко сили има у жената? Кога отраснеш, ще го разбереш.

Умен искам да бъдеш и добър, ала не към всичките люде поравно добър, щото такава добрина е сляпа. Не ща да станеш кафеджия, то не е занаят. Виж, ковачлъкът е друго, и дърводелството е хубаво. Пък може и за даскал да се изучиш, че като се освободи България, от много даскали ще има нужда. Занаята си ти сам ще избереш, според както те тегли сърцето, подире и невеста ще си избереш. Унуки ще ми родиш.

Само да отмине веднъж бурята, синко, че голяма буря се е задала, да отмине и да свърши.

Ще мълчим сега с тебе и ще търпим. Рекох ти вече — повярвала съм, затуй го върша.

Хайде, обади ми се още един път, да те усетя, че да спим...”

Михаил се върна призори. Не влезе в стаята, отби се направо в кафенето, но тя долови стъпките му и облекчено въздъхна. След малко прозвънна тесла — мъжът трошеше кюмюра за сутрешния оджак. Денят започваше еднакъв като всички. Малтица за пръв път така ясно усещаше крехкостта на неговото начало и на неговото повторение. Защото вместо с познатите удари на теслата същият този ден би могъл да започне и с други, като ония, дето бяха разтърсили тогава вратата на русчушката млекарница. И можеше да са преброени вече спокойните утрини, които оставаха в живота на голямата къща. Тя отметна чергата и скочи.

Мисълта за преброените утрини не я напусна, нито се притъпи. Напротив, изостряше се от само себе си, както челиченият нож се изостря от рязане. Достатъчно беше да докосне нещо или да захване каквото и да е, и тя се връщаше в главата й. Ето, може би сега за последен път оправяше леглото, за последен път прибираще в долапа ризата на Михаил. Спаси я детето. Новото му потрепване беше още по-силно от снощи, сякаш измъчено от тревогите й, малкото същество роптаеше за сигурност и покой. Тя тъкмо влизаше през страничната

врата в кафенето, спря се и изчака безредите тласъци в тялото ѝ да утихнат.

Още нямаше посетители. Михаил триеше с влажна кърпа мраморните плочи на масичките и щом видя изправената на прага жена, нетърпеливо ѝ махна да се приближи.

Заговори ѝ, както си беше намислил: внимателно и отдалеч, не искаше да я сепне и още с първите си думи да стовари върху ѝ снощната заповед на Церовски. Чуеше ли я отведнъж, тя сигурно щеше да се уплаши и да откаже. Нощес и той самият в началото беше отказал, даже бе ударил по масата с юмрук. Трябваше да я подготви най-напред, да ѝ загатне, а сетне по-лесно щеше да се пребори с колебанието ѝ, отколкото с нейния отказ.

— Работата в кафенето расте — с насилена усмивка редеше той и мачкаше кърпата в шепата си, — та си викам, самички ли да се оправяме, чирак ли да вземем, що ли?

Жената кимна, но личеше, че не слуша. Гледаше с унесени, затворени в собствения си блясък очи. Михаил наведе лице до побледнялата ѝ страна и съвсем тихо попита:

— Какво ти е?

Този път тя го чу.

Мъжът овладя напирашщото раздразнение в гласа си и заговори отново. Почваше пак отначало и пак отдалеч, както беше намислил.

Първата вечер от смущение и от глухите удари, с които кръвта блъскаше в слепите ѝ очи, Малтица не успя да долови почти нищо от разговорите на насядалите мъже. Появата ѝ с подноса край дългия миндер не предизвика особена изненада. Върху лявата ръка на кафеджията се белееше дебела превръзка с пропило кафяво петно от мехлем, така че не стана нужда от повече обяснения. Единствено старият хекимин полюбопитствува каква е раната и даде няколко колебливи съвета с какво се лекува набрало.

Добре че нямаше много посетители и че тази вечер Хамид ага пак не дойде. От Богоявление не беше стъпил в кафенето. Инак Малтица не можеше да си представи как щеше да минава на сантиметри от коляното му и как щеше да се навежда с филджаните над него. Сега най-важното от всичко оставаше да не забравя

стъпалото и да помни, че не бива да се обръща, ако я повикат на турски. Така беше наредил Церовски. Показахте ли им, че знае техния език, агите никога нямаше да се разбърбят пред нея. Това затрудняваше поръчките, в началото изнервеният съдия дори се поразсърди, но досега беше виждал кафеджийката все наполовина скрита зад високите тезгях и нейната мургава, току-що забелязана хубост скоро го укроти.

Михаил не изпускаше жена си от очи. Ту му се струваше, че тя оставя филджаните троснато и по-бързо, отколкото е редно, ту пък че прекалено дълго и безразсъдно се бави под кръстосаните погледи на мъжете. Стоеше нащрек, готов да изтича и да се намеси. Не се случи обаче нищо лошо. След първата едва доловима възбуда животът в кафенето потръгна обичаен и кротък както винаги. Все пак имаше една промяна и Михаил я откри: тази вечер се пиеше повече ракия от друг път. Ракия си поръча даже и старият хекимин. Присъствието на хубавата кафеджийка бе възвърнало спомените му за неговата истанбулска младост и с ракията Реджеп ага напразно се мъчеше да ги угаси.

Най-много пиха забитите. Останаха последни и поискаха още ракия. Михаил отпрати жената да се прибере и им занесе юзчетата сам.

Още на следващата сутрин новата мъква вече обикаляше градските улици. Хората я изслушваха с любопитство, ала тя не смайваше и не пресекваше дъха като първата, не караше жените да се кръстят и нетърпеливо да отдръпват шала от ухото си, за да не пропуснат нито дума. Подир богоявленската случка, която с настървение и с все различни подробности клисарят дни наред бе разказвал из града, това, че кафеджийката бе започнала да се вре с поднос край коленете на турците, вече не можеше да учуди никого.

Първият разговор, който Малтица успя да улови докрай, беше кратък и незначителен. Един от конашките чиновници шепнеше нещо на Реджеп ага с толкова тайнствен израз на лицето си, че тя събра кураж, забави се около тях и се вслуша. Чиновникът просеше заем.

Още на няколко пъти тя повтори същата грешка. Току й се струваше, че нечий шепот е по-особен и важен, а приближеше ли се, излизаше, че е било най-обикновен разговор за сделки, коне или за

чужди страни, които тя не познаваше. Никога не говореха за друго. Жената се луташе край миндерлъка и масичките, преструваше се, че събира нечистите филджани, и напусто се вслушваше в тихите спокойни гласове.

Промяната започна от онази вечер, когато дойде селянинът.

Беше се спрял на прага, не се сецаше да притвори вратата зад себе си и леденият вятър, дето се втурна, сякаш пресече и обърка топлия въздух в кафенето.

Малтица го видя първа. Селянинът смъкна своя охлузен калпак и запремигва от силната светлина, без да знае към кого да се обърне и накъде да върви. Беше нисичък и дребен старец с дълъг до пода каруцарски кожух. Така си и помисли най-напред жената — че е каруцар, чието конче е паднало вънка на пътя и затова е изтичал той дотук да дири хора и помощ. Не можеше да е друго, пътници като него вечер не смееха да влизат в кафенето.

— Я затвори портата, бре! — грубо подвижна Чаушина. Моментът беше удобен да покаже малката си власт.

Старецът смутено натисна вратата с лакът и после, като че изведнъж открил този, когото търсеше, тръгна по пътеката между масите. Вървеше уморено, с отпуснати рамена, отмина тезгяха и продължи нататък. Малтица го следеше с очи. Не идваше да пие този човек, не идваше за мухабет, някаква мъка тежеше на побелялата му глава, по-голяма и по-тревожна, отколкото можеше да е мъката по едно загинало конче.

Селянинът тромаво изкачи стъпалото, спря се пред Нуреддин ага и поздрави с късо, неловко темане. Съдията или не го видя, или пък се направи, че не го е видял, прехвърли докрай зърната на броеницата си и чак тогава погледна към него.

Нямаше поръчки за отнасяне, наскоро беше събрала и нечистите филджани. Малтица грабна лопатката, с която оправяше жарта, и, нехайно мушнала едната си ръка под зелената престилка, приближи до първия мангал край миндерлъка. Неотдавна беше открила изгодата от това укритие: като си даваше вид, че подрежда въглените и чисти пепелта, можеше да изслуша и най-дългия разговор, без да бърза и без да събуди подозрение.

Все пак малко закъсня. Селянинът сигурно вече бе задал въпроса си, защото Нуреддин ага отегчено и сухо му обясняваше, че за тия

работи се приказва в махкемето^[1], а не в кафене, дето човек е дошъл да си отдъхне.

— Не ме пускат мен в махкемето, челеби. Кога съм те потърсил там, гавазите все ме пропъждат — отвърна старецът. Говореше турски неумело, с плахи замлъквания, в които навярно диреше подходящата дума.

— Ще те пропъждат, ами — сопна се Нуреддин ага, — да те не срещат с локум, задето си отгледал един капасъзин.

— Не е капасъз момчето ми, челеби — предпазливо възропта селянинът. — Пък за една детиша игра да изгние по занданите бива ли?

— Бе ти акъл ли си дошъл да ми даваш? — намръщи се турчинът и броеницата зачатка в ръката му. — Пари ми дай, аз акъл си имам.

Непроумял поговорката му добре, селянинът с надежда пристъпи напред:

— И пари ще ти дам, челеби.

Малтица разбра грешката му веднага. Такива думи не се изричаха на глас, и то пред толкоз хора наоколо.

— Ти мене ли искаш да купиш бре, пезевенк! — подрипна съдията. Цепките на татарските му очи се стесниха съвсем, прошарената му брада заподскача. — А сапунено въже не щеш ли?

Човекът нито отвърна, нито отстъпи назад, само замачка калпака пред гърдите си.

— Не щеш ли, питам, или да го държим за сина ти? — с рязък глас повтори съдията. — Аджамийска игра било, тъй ли! — Във възбудата си той протегна ръка и раздруса рамото на дремещия хекимин: — Чуй го и ти бе! Аджамийска игра било пушката на пъдарин да се краде!

Пушка... Малтица така бързо вдигна глава, че златните обеци прозвъннаха.

— Разиграхте се вие нещо напоследък, ама де да видим — каза съдията. — Хайде, върви си сега! Върви си, дордето не съм рекъл стой!

Селянинът не помръдваше. Нуреддин ага замахна и лекичко, сякаш на шега, плесна с броеницата в лицето му. Ударът сигурно беше силен, старецът се олюля и повлече мокрите си цървули към вратата. Беше още по-прегърбен и смален. През трепкация въздух над мангала

Малтица го гледаше как се мъчи да отвори и търси бравата опипом, като слепец.

— Една мастика ми донеси! — вече на български подвижна към нея съдията.

Тя не чу гласа му. Мислеше за пушката, за онова непознато момче, дето толкова беше искало да я има, че бе изгоряло, преди да е почнал истинският огън.

— Една мастика, джанъм! — повтори съдията, бършейки гнусливо броеницата си в покривката на миндера.

Същата вечер дойде и Хамид ага.

Жената го видя да отупва ботушите си на прага и инстинктивно се дръпна зад високите тезгях. Мисълта за тази първа среща я плашеше. Турчинът не можеше да е забравил богоявленската сутрин, а речеше ли да ѝ я припомни с очи или ръка, Малтица не знаеше какво би трябвало да направи.

Страховете ѝ се оказаха напразни. Докато минаваше край тезгяха, Хамид ага поръча кафето си направо на Михаил, а когато смутената жена застана с подноса пред него, той дори не погледна към нея.

Така беше — всичко започна от появата на селянина.

Предишните кротки вечери в кафенето секнаха отведнъж.

От близката казарма идваха все повече и все непознати забити, говореха шумно и викаха за поръчките, чукайки с върха на сабите си по пода. В града беше пристигнал нов алай, защо и докога щеше да остане тук, Малтица не можеше да подразбере. Установените места по миндерлъка се разбъркаха, но никой вече не държеше на навици и ред. Само Нуреддин ага запази своя тъмен ъгъл. Броеницата нервно трещеше в ръката му, зърната отскачаха по пет по шест наведнъж.

Неспокойно беше и долу край масичките. Не минаваше вечер Халил Барутчи да не се напие от радост за някоя голяма печалба през деня, а Чаушина да не доведе новопостъпило заптие. Дълбока и страшна беше връзката между техните две пиянства — Малтица я усещаше и тук, докато носеше пълните юзчета, и после, когато през нощта разказваше всичко на Михаил.

Една вечер Барутчията влезе в кафенето, залитайки и без кучето си. Беше се напил някъде навън, на друго място, сигурно бе паднал по пътя и напразно се бе опитвал да избърше калта от брадата си. Още от

първите му несвързани приказки Малтица научи причината за окаения му вид. Старецът идваше да изприкаже мъката си: подир обед неочаквано и без обяснения бяха запечатали дюкяна му.

— Кажи ми ти защо! — плачливо нареждаше той. — Аз, дете всички даждиета и царски данъци съм си платил, дете цял живот все евзи и барут съм продавал, какво да правя сега? Ти си власт, кажи ми! Где да диря правдата и при кого?

Чаушина въртеше избелялото си фесче. Приятно му беше да слуша, че е власт, ала на такъв въпрос той не можеше да отговори. Каза това, което знаеше:

— Гяурите гаче мътят нещо, аркадаш. Погрешно е да им се дава барут, щото може и града да подпалят.

— Мене подпалихте вие, мене — отчаяно застана старецът, като чоплеше с нокти изсъхналата кал от брадата си.

Малтица предпазливо отмина нататък. Нямаше какво повече да слуша, а и от крайната масичка нетърпеливо тропача за поръчка. Тя се озърна — викаше я пак високият мъж със синьото алафранга палто.

Тоя човек бе започнал да идва в кафенето отскоро, впрочем напоследък идваха и неколцина други българи, но докато техният тежък чорбаджилък личеше отдалеч, то в мършавата фигура на високия и особено в облеклото му нямаше нищо, което да обясни или поне да загатне по-определено за неговия живот. Еднакво можеше да мине за учител, черковен псалт или писар, но същевременно пък в отсечените движения и в цялото му голобrado лице се долавяше нещо, което веднага отричаше всяко едно от тези кротки занятия.

Малтица го запомни още от първия път, ала така и не успя да разбере кой го е довел. Само подир няколко вечери високият свойски сновеше из цялото кафене, стъпалото не съществуваше за него, сядаше ту на миндера, ту край нечия маса и с такава лекота се включваше във всеки разговор, че хората го приемаха, преди да са осъзнали наглостта му, а не след дълго започнаха и да го наричат по име — Иван Пощов.

Кафеджийката се приближи. Пощов подстана от мястото си и седна отново. Винаги правеше тъй — нещо подобно на полупоклон или полупреместване, сякаш европейското възпитание кипеше в кръвта му и не го оставяше спокоен, когато към него идва жена.

— Едно кафенце искам, госпожа — каза той.

Върху гъстата му ситно къдрава коса фесът лежеше несигурно, като върху пружина, полюшна се и за малко не падна встрани.

Усмивката му беше широка, някак несъразмерна за голото му птиче лице, и нагъна жълтеникавата му кожа с безброй ситни бръчици. Обаче въпреки смеха очите му останаха мрачни. Малтица не беше виждала досега такива очи — съвсем наблизко едно до друго, едва разделени от прозрачното хрущялесто гребенче на носа, те можеха да не премигват с часове.

Писмата ставаха все по-чести и тежки. Донасяха ги вече други куриери. В началото няколко пъти дойде един млад селянин от Виница. Пристигаше все в пазарен ден, а зад гърба му, върху настланото със сено дъно на каруцата, лежеше ракиено буренце. Самият той не се държеше по-различно от най-обикновен продавач, решил случайно и на късмет да предложи стоката си в крайпътното кафене. После селянинът от Виница изчезна и вместо него започна да идва едно момче. Малтица никога не научи името му. Беше на не повече от осемнадесет години, нисичко и тънко, по гладките му бузи първият мъх се виеше на нежни светли глухарчета. Промъкваше се най-често около полунощ, преспиваше час-два горе в стаичката и преди да се зазори, Михаил го будеше да си отива. Ако свареше, жената пхваше набързо в джоба на кюрка му някой крайшник с парче сирене, а още неизлязло напълно от дълбокия си детски сън, момчето търкаше зачервените си очи и забравяше да й благодари.

Ставаше вече опасно толкова често да се минава покрай стражницата. Напоследък заптиите усърдно шетаха навън, заглеждаха се подозрително в пътниците и току спираха някой да проверят тескерето му. Трябваше да се търси друг път за града — и Малтица го откри. Хрумна ѝ за него една сутрин, докато вадеше вода от кладенеца и гледаше как файтонджийската майка с димяща кадилница в ръка възвива по страничната пъртина, дето напреки през бахчите водеше към старото гробище. Тъй щеше да направи и тя. Най-важното беше да стигне веднъж до гробището, щеше да запали там по една свещ на Михайловите родители и сетне, ако имаше пътека, щеше да пресече през снежния кър към града, а нямаше ли, щеше да свърне по гробищния път и отново да излезе на шосето. Завоят беше наистина голям, но затова пък заобикаляше стражницата отдалеч.

Малтица откъсна няколко клонки от замръзналите чимшири, намери една прашна гледжосана кана и я изми. Михаил беше в кафенето при подранили мющерии и не можа да види нейните странни приготовления.

Щом кривна по пъртината през бахчите, Малтица дръпна още по-ниско забрадката над челото си и се приведе. Опита се и да върви по-бавно, както подобаваше на тръгнала към гробището жена, но не успя. В каната, под вощениците и чимшира, увито в кърпа за хляб, лежеше писмото.

На метър след гробищния плет пъртината неочаквано се разшири, разпреде се на десетина тънки пътечки и свърши. Малтица спря. Няколко пъти беше идвала тук, но все през лятото, и сега бялата пустота я обърка. Помнеше само, че до гробовете на двамата старци има дива смокиня. Търси я безкрайно дълго сред плетеницата на оголелите дървета, докато най-после разпозна сивите ѝ клони и видя под тях двете килнати едно към друго каменни кръстчета.

Не запали свещ, от бързане беше пропуснала да вземе огън. Раздели им чимширените клонки по равно и каза наум една къса молитва, която знаеше от детските си години в Русчук. Наоколо беше безлюдно и тихо. Под тежкия сняг, пронизан тук-там от сухите стръкове на тревата, гробовете приличаха на големи бели хлябове, забравени и непотребни на живите.

През къра все пак имаше пъртина, беше стара, почти засипана, навярно отдавна никой не бе изпитвал нужда да дойде и да навести своите мъртви.

Малтица влезе в града откъм житния пазар. Оттук до къщата на учителя вървя все по непознати улици. На два пъти ѝ се стори, че се е изгубила, но не се осмели да попита никого. Не чувствуваше нозете си от студ, стискаше каната с вкочанените си пръсти и продължаваше да бърза нататък.

Днес почука на голямата врата. Бяха се уговорили с учителя да минава ту през нея, ту през страничната портичка на двора, а спре ли я някой, ако е с новото си джубе, тя да обясни, че е дошла да прибере проверените сметки на кафенето, а ако е със старото си палто, да отвърне, че идва да вземе ризите на даскала за пране.

Добър беше новият път, но Малтица само още веднъж успя да мине по него. Наскоро, подир една необичайно топла нощ, снегът

започна да се топи, беше вече невъзможно да се изгази през разкаляния кър и пак трябваше да се минава покрай стражницата.

Първата сутрин заптиетата не я спряха. Тя си беше приготвила лъжата предварително: щеше да им каже, че отива в града при шивачка, даже носеше и парче ново кадифе.

Наистина отиде. Реши го самичка на излизане от къщата на учителя. Така причината за честите ѝ идвания в града щеше да бъде удобна и най-вече — вярна.

Тя си бешешила само две рокли при нея, но дебелата гъркиня я позна. Позна и друго. Когато опасваше метъра около кръста ѝ, шивачката лукаво завъртя глава и отпусна добавка за набор.

— И за още една пола плат ще ти донеса — каза Малтица, — пък и рокли съм наумила да си шия.

— Що не почакаш да родиш, че тогава — учуди се гъркинята.

— Сега имам време, сега съм дошла — отвърна ѝ тя. — После край пълна люлка празен час няма.

— Права си. Ама дрехите бързо ли ще ги искаш?

— Не.

— То отначало, додето склоня, всички викате тъй, а пък сетне.

— Аз и сетне няма да бързам — усмихна се Малтица.

Гъркинята я изгледа недоверчиво и пое сгънатото кадифе. Ръцете ѝ бяха розови и чисти, с лъскав напръстник на дясната. Личеше си обаче, че пръстът ѝ не е навикнал да го търпи и както първия път, Малтица пак си помисли, че сигурно някъде в стаите отзад други жени шиеха поръчаните дрехи.

Най-трудно беше пренасянето на двата револвера. Михаил настояваше да отиде самичък, но тя не се съгласи. Сега пътят край стражницата беше чист, онбашията вече я познаваше, а и тя не бе пропуснала в първия удобен момент да му обясни къде ходи толкова често. Заговори го весело и нехайно, през дума-две току споменаваха името на шивачката, показва му дори и новия плат, който носеше в бохчичката си. Турчинът помачка кафявото сукно и се ухили. Приятно му беше подир непрекъснатите крясъци и псувни да слуша лекомисленото дърдорене на хубавата кафеджийка.

— Чул съм, че добра мастика продавате, вярно ли е? — подхвърли накрая той.

— Ами ела да я опиташ — дръзко отвърна жената. — Да не би да искаш чак тук да ти донеса!

— Ако дойда, ти ли ще ми я налееш? — с премрежени очи попита онбашията.

— Може и аз.

Най-напред тя реши да завърже двата револвера под ризата си, но усетило сякаш опасната им студенина, детето неспокойно помръдна в утробата ѝ. „Не даваш ли? — попита го Малтица наум. — Няма да те мъча, щом не даваш.“

Пред малкото огледалце в собата тя опита всичко, ала където и да скриеше револверите — в пазвата си или в джобовете на новото палто, острите им ръбове се открояваха и разкривяваха тясната дреха. Не можеше да ги пренесе и в бохчичката — с каквото и да ги усукваше, дългите цеви личаха, пък и самото вързопче ставаше грубо, обтегнато надолу от тежестта.

Тази сутрин тя тръгна по-късно от друг път, искаше да е сигурна, че пред стражницата ще завари именно онбашията, а не някое непознато заптие.

Снегът по шосето се топеше, тук-там най-високите места на калдъръма вече просъхваха. Из олекналия въздух се носеше подранила предпролетна тръпка и макар че бахчите наоколо все още бяха бели, отдалеч се долавяше как изтънелите преспички умират, проядени от земния топлик.

До стражницата имаше спрял файтон. Жената ускори крачките си. По-добре щеше да е, ако минеше оттам, докато онбашията се занимаваше с тескеретата на пътниците. Не успя да стигне навреме. Файтонът потегли по-скоро, отколкото очакваше тя, а ядосан за нещо от току-що приключилия разговор, турчинът търсеше върху кого да излее своя неизразходван гняв.

— Къде си тръгнала пак, мари? — навъсено каза той.

В гласа му нямаше приятелство, нито пък обичайната готовност за закачка.

— Нали знаеш къде ходя аз, ефенди — спокойно отвърна Малтица.

— Не ти ли омръзна да пръскаш парите на мъжа си?

— Че защо да са негови? Моите пари аз сама си ги печеля!

— Печелиш, зер.

Тя нарочно бе оставила кошницата по-встрани, за да не се набива в очите на турчина, но сприхавият му поглед я забеляза.

— Е, и какво си понесла днеска?

— Добре че ме сети, ефенди!

Малтица плесна ръце, огледа се и зашепна:

— НеЙде на скришничко да идем, не ща никой от твоите хора да вижда.

Онбашията се наведе — това беше най-страшният миг от всички тия напрегнати минути, — взе кошницата и я понесе към близката тараба. Жената вървеше подире му отмаляла, без да чува какво ѝ говореше той, без да вижда нищо друго освен дебелиите му космати пръсти, които здраво стискаха дръжката. Когато коленичи върху нечистия сняг и пхна ръка под капака на кошницата, тя едва намери сили да погледне към очакващия турчин и да му се усмихне.

— Обещаното ти нося. Аз каквото обещах, го помня, ама ти каквото обещаеш, забравяш. Хем си млад човек още, а и хубав... — предизвикателно добави тя. Един вътрешен усет ѝ подсказваше, че тъкмо днес не трябва да бъде по-сдържана от друг път.

— Какво съм ти обещал? — попита турчинът, зъбите му проблеснаха сред черната брада.

— Рече ми, че ще дойдеш от моята мастика да опиташ, ама щом не идваш... — Тя плъзна хладната плоска в шепата му. — Чакай, аз и друго нося, хем и ти да видиш, и ти да кажеш дали съм права. Онуй, мойто сукно, кафявото, дето ти го показах веднъж, нали го помниш? — Както бърбеше непрекъснато, Малтица отметна капака докрай и задърпа с два пръста сгънатата рокля: — Гледай! Изхаби ми го гъркинята, ръцете ѝ да изсъхнат! Дреха ли е това или чул! Бива ли баш на мене тъй да шие, кажи ми! За такава дрипа ли съм аз, хайде, и ти отсъди!

Тя разгърна кожената яка около шията си и бавно се завъртя пред лъскавите очи на онбашията.

Видя ги ненадейно, точно когато довършваше своя безсрамен кръг. Двете старици стояха една до друга сред мокрия калдъръм, гледаха я изумено и не помръдваха, като че бяха забравили накъде вървят.

— Гит, мари, сеирджии! — грубо им подвижна турчинът. — Омитайте се!

По-нисичката беше майката на файтонджията, Малтица я позна. Наведе глава и с подскачащи пръсти затвори яката на гърдите си.

Двете старици отминаха. Отиваха за града.

Тя нарочно се забави още пред стражницата, не искаше да ги настигне, не искаше да ги приближи. Тръгна чак тогава, когато черните им шамии се скриха зад крайпътните кавази. Онбашията я изпрати до шосето. Вече бе успял да премери с длан големината на плоската в джоба си.

— Да ти е сладка мастиката — каза му тя и се усмихна, все едно че нищо не беше се случило.

Напразно се мъчеше да върви колкото се може по-бавно и по-далече от тях. Двете стари жени навярно също задържаха крачките си и я изчакваха. Не казваха нито дума, само я поглеждаха през рамо и всеки път Малтица все по-отблизо виждаше тъмното презрение в очите им. Идваше ѝ да изтича, да хвърли кошницата с револверите в нозете им и да закрепци. Какво щеше да закрепци? Какво щеше да промени с вика си? „Господи — зашепна тя, — господи, ти, дете си справедлив към хората и ги обичаш по равно, защо си наредил в най-трудния час мъжът да плаща само с живота си, а жената да плаща и с друго, по-драгоценно от самия живот, щото без него той остава скверен и пуст?“

Още преди да стигне до къщата на учителя Данчов, тя усети, че започна да я тресе. Пиеше ѝ се вода, искаше ѝ се да хапе някакъв кисел плод.

Едвам се върна до кафенето и, без да се обажда на Михаил, влезе направо в стаята си. Строполи се върху одъра и уморено затвори очи. Колкото и да се опитваше да забрави всичко, с една жестока яснота пак виждаше черната космата ръка на онбашията, която носеше кошницата с револверите, а изчезнеше ли тя, тутакси се появяваха двете старици. Жената припълзя до ъгъла и скри лицето си в струпаните възглавници.

Отново я спаси детето. Резкият му удар стигна чак до сърцето ѝ, Малтица изохка и се изправи на колене. Блъсъците не спираха, ту я поваляха и тя лежеше, прегърнала с ръце утробата си, ту я повдигаха от измачканата черга. После изведнъж в тялото ѝ стана тихо, на своя

безсловесен език детето бе казало всичко, което имаше да й каже, и замлъкна.

Подир малко се потропа. Михаил я викаше, питаше я уплашено защо се е заключила и натискаше вратата отвън.

Тя не помнеше кога бе спуснала резето. Отвърна му:

— Сега ще дойда. Спях. — И стана да смени омачканите си дрехи.

Кафенето тази вечер беше по-пусто от друг път. Не бе дошъл дори хекиминът, а на любимото място на Нуреддин ага самотно седеше млад турчин с широка, подстригана на полумесец брада. От забитите нямаше никой, нямаше го и Хамид ага. Напоследък той идваше все по-рядко и късно, изпиваше своето кафе и си тръгваше веднага. Но даже през толкова краткия му престой, често се случваше да го потърсят и тук. Бяха двама непознати, по дрехите им Малтица не можеше да прецени българи ли са или турци, зашепваха бързо в ухото на мютесарифския съветник, почакваха го да им кимне или да махне с ръка и после също тъй бързо си отиваха.

— Нещо е станало — каза Михаил, когато тя дойде зад тезгяха при него. — Не е било до туй време миндерлъкът да не се напълни.

Фитилът на едната лампа затрепка. Мекият пукот, друга вечер незабележим всред гълчавата и шума, сега се чу из цялото кафене. Подир него тишината още повече се сгъсти и вместо покой откъм празните миндери лъхна тревога.

— Станало е нещо — повтори Михаил.

Те дойдоха едновременно, като че се бяха уговорили да вървят заедно или пък причината за закъснението им беше обща. Първи нахълтаха един юзбашия^[2] и трима мюлязими^[3] и от вратата си поръчаха мастика. След тях влезе Поцов с изкалян до коленете панталон и придържайки пружиниращия фес върху главата си. Малко подир това дойде и Чаушина. Двете заптиета, които щяха да плащат сметката му, плахо се оглеждаха наоколо и чакаха той да им посочи къде да седнат. Чаушина не спря долу до масичките, прекрачи стъпалото и бабаитски се разположи по средата на празния миндер. Кафеджията и жена му се спогледаха — наистина нещо беше станало. Час по-късно, тъкмо от приказките на пияния вече Чаушин, Малтица разбра какво беше то. Тази нощ три махали щяха да замръкнат опасани с двоен обръч — вътрешният от заптии, външният — от редовен

низам, а всички пътища за влизане и излизане от града щяха да бъдат завардени. Търсели някакъв ранен комита, още от обед бил ударен, когато опитал да се измъкне през поста, без да покаже тескере. Зад един дувар даже видели кървава следа, където спирал да превърже раната си. И Чаушина със собствените си очи я видял, малко преди да дойде заповедта, двата обръча да се сменят за през нощта от нови низами и заптии.

„И мекерета като Поцов“ — добави Михаил, когато, приведена над огъня, жената с бърз шепот му предаде всичко, което беше дочула.

След всяко следващо юзче Чаушина приказваше все по-разпалено, тупаше двамата си спътници по раменете и обещавахе да ги научи на най-важната тънкость в заптийството: да разпознават човека от пръв поглед, а с втория вече да четат мислите му, щото тоя свят не върви на добро, а щом не искат добро, гяурите трябва да бъдат стреснати с лошо и да не си мислят да правят тук разни Босни и Херцеговини. С вдигнат пръст той важно произнесе:

— Халк дедиин ьойле ашаа бир миллеттир ки зорладън мъ гьот веръ, гемини гевшеттин ми гьот истер.^[4]

Мюлязиминът, който седеше най-близо, чу думите му и се засмя. Двете млади заптиета обаче останаха сериозни, види се, урокът на Чаушина до дъно вълнуваше простите им, обречени на султана души.

Късно след полунощ, когато дишането на жената стана равно и дълбоко, Михаил отметна чергата и предпазливо затърси обувките си по студения под. Отиваше да премести пушките. Още от вечерта бе намислил това, даже бе избрал и къде да ги скрие. Можеше претърсването да не стигне дотук, но каквото и да се случеше, по-добре щеше да е, ако шестте пушки не осъмнеха в къщата. Нарочно изчака Малтица да заспи, нямаше смисъл да увеличава грижите и страховете ѝ, които и без друго напоследък бяха твърде много.

Макар да не я разпитваше, защото не искаше тя повторно да преживява всичко, мъжът със свито сърце следеше трудните дни на нейния живот. Подир време, ако бог го опазеше в бурята, дето скоро щеше да загърми, той може би щеше да ѝ разкаже какво бе изпитвал, когато ѝ подаваше всяко ново писмо, и после, докато я чакаше да се завърне от града. Щеше да ѝ признае и какво му бе струвала онази

проклета богоявленска сутрин. Щеше да я помоли да му прости, задето веднъж бе отнесъл всичкия препечен хляб горе на Церовски, а беше забравил да остави поне една порязаница за нея.

Жената тихичко простена насън. Той взе палтото си и безшумно излезе от стаята.

Не запали свещ, намери ги опипом — пушките лежаха една до друга в тесния процеп под стълбището — корави и хладни, по намастеното платно, с което бяха увити, имаше полепнали сламки. Тогава селянинът ги беше докарал заровени в сламата до ракиеното буренце и в първия момент той не можа да се досети защо вместо да спре каруцата в двора, селянинът се огледа наоколо и възви конете чак под навеса. Сега пак там беше решил да скрие пушките — в купчината дърва, струпана в дъното на навеса.

Работата се оказа по-бавна, отколкото предполагаше. Стараеше се да не шуми, ала тежките мешета току се събаряха и изтрополяваха в тъмното. Забави го и друго. На два пъти му се стори, че от задния двор към кафенето се прокрадват стъпки. Спираше да се послуша, настръхнал от напрежение и студ, после още по-внимателно почваше да разчиства леглото за пушките. Но третия път вече не можеше да се е излъгал — някой наистина бродеше зад къщата. Михаил се сниши до току-що подредената камара и притихна. Иззад ъгъла се появи залитащ човек, плъзна се по дувара и падна върху разкаляния сняг. Не можеше да е пиян, тая вечер от малкото посетители в кафенето никой не бе се напил дотолкоз, че да обърка посоката за дома си. Навреме си отиде дори и Чаушина, увиснал върху лактите на двете заптиета. Човекът не помръдваше, нищо чудно, ако спеше и останеше тук до сутринта. Като разпусна пояса си, така че да има съвсем невинно обяснение за полунощното си шетане из двора, Михаил спокойно и нарочно с повече шум тръгна към него. Позна го веднага — беше Церовски.

От дълбочината на съня си Малтица чу тежкото и провлачено скърцане на стълбата, но не можа да се събуди докрай. Събуди я след малко отварянето на долапа. Със свещ в едната си ръка Михаил ровеше из полиците.

— Какво търсиш? — сънено попита тя.

Мъжът се извърна, от люшнатото пламъче по лицето му заиграха тревожни ъглести сенки. Не й отговори, беше решил пред нея да мълчи, реши го още одеде, докато влачеше ранения Церовски нагоре

по стълбата и след всяко изминато стъпало отново и отново бе осъзнавал каква неизмерима и смъртна опасност идва заедно с тоя окървавен човек в къщата му.

— Револвера ли търсиш? — уплашено се обади жената.

Не успя да измисли лъжа. Целият осветен от свещта, Михаил пристъпваше пред зейналия долап и от всички мисли в главата му най-ясна и жива беше само една:

— Търся чисто платно или кърпи.

Жената се надигна, черната плитка се плъзна по гърдите ѝ.

— Не се плаши — опита се да ѝ се усмихне той, — нищо страшно няма. Церовски дойде, ударил се е малко, че да взема да го превържа.

— Що не ми каза веднага! — Малтица скочи от одъра и притича боса до ъгловия долап. — Ей сегичка ще ти дам платно, че и благ мехлем ще ти дам, ама ти по-напред му измий удареното с ракия. Да дойда ли и аз? — неочаквано предложи тя.

— Недей, раната е малка.

Не беше малка и той не искаше Малтица да гледа кръв.

— Михаиле... — В широко отворените ѝ очи се мятеше отразеното пламъче на свещта. — Него ли са дирили днеска в града?

— Не знам. Може и друг да е бил.

— А дълго ли ще остане у дома?

— Рече ми, че до сутринта щял да си иде... — неуверено отвърна мъжът.

Нищо не бе му рекъл Церовски. Лежеше в несвяст върху дървеното легло, а от двата куршумени отвора под мишницата му не спираше да блика кръв.

Малтица не заспа повече. От време на време глухото пыскане на ранения достигаше до стаята, гредата пропукваше от стъпките на Михаил. На няколко пъти издрънча изпуснат върху пода сахан.

Сутринта Церовски не замина.

По стъпалата тъмнееха капки засъхнала кръв. Малтица дълго ги бърса, ала петната все личаха и тогава, за да ги скрие, а и за да изглежда стълбището още по-неизползвано и запуснато, Михаил пръсна отгоре му три свесла царевични кочани.

През целия ден двамата почти не си проговориха. Присъствието на ранения човек над главите им ги сковаваше, за една нощ то бе

втвърдило сякаш и самия въздух на старата къща, без да остави пролука за думи и смях.

Кафенето се изпълни отрано. Допрели фесовете си, турците шепнеха по-възбудено от друга вечер. Малтица сновеше с подноса между тях и още преди да е дошъл Чаушина, тя научи това, което ѝ трябваше: заптиетата не открили ударения комита и обръчът край трите махали бил вече вдигнат.

— А къде се е скрил оня хаирсът? — попита хекиминът.

— И то ще се разбере — отвърна му един от мюлязимите. — Раненото куче далеч не отива, а дето мине, оставя следа.

Както подаваше филджана на Нуреддин ага, тя едва можа да овладее ръката си и да запази израза на лицето си непроменен. Следа... Капки кръв сигурно имаше и по двора. Те бяха забравили да проверят. Грабна опразнения поднос и забърза към тезгяха, шумолейки с дългата си пола. Вълнението прекъсваше несвързания ѝ шепот, но Михаил я разбра.

— Аз още отзарана проверих — тихо каза той, после гръмко и без връзка добави: — Ти таз мастика кога ще я отнесеш?

Малтица се обърна — към тях идваше Пощов.

— Какво ще обичаш, господине? — посрещна го Михаил.

Пощов не отговори, изчака жената да се отдалечи и тогава опря ръце върху бакърения тезгях.

— Питаш ме какво ще обичам ли. Омръзна ми да слушам турски брътвеж, та искам да си поприказваме с тебе на български.

Черните немигащи очи гледаха право в лицето му, Михаил неволно отстъпи назад, ала все пак успя да се усмихне навреме.

— Добре си го намислил, господине, ама сега съм зает, мющерии имам.

— Виждам, че си зает. — Пощов се наведе и вече по-ниско добави: — Аз ще говоря, ти само слушай. Утре заран вашата махала може да я завардят.

— Защо го казваш на мен? — Въпроса си Михаил изрече нехайно и отпуснато, точно тъй, както подобаваше на един безучастен кафеджия.

— Аз и на други го казах, не само на тебе. Да се помни, че съм помогнал на една българска махала.

Това беше всичко и Михаил го разбра. Този път конашкото мекере не шпионираше и не търчеше с навирен куйрук по следа, този път то работеше за себе си. Идваха опасни времена, Пощов безпогрешно ги беше предусетил и искаше да си осигури здрава плоча, на която да стъпи, ако земята под нозете му запареше. Сега, когато нямаше място за повече опасения и страхове, Михаил изведнъж бе обхванат от весела трескава лекота. Осмели се дори да попита:

— А защо баш нашата махала са решили да завардят?

— За това не говоря — размаха пръст пред устните си Пощов. — Достатъчно е каквото съм казал.

Наистина беше достатъчно.

— Ще пийнеш ли нещо? — любезно предложи кафеджията.

— Една ракия ми дай.

Така ги видя Малтица отдалеч: двамата мъже се гледаха през широкия тезгях и разговаряха като стари приятели. „За какво ли толкоз приказват?“ — помисли тя и в същия миг долови неясното стенание, което се носеше откъм варосания потон. Чу го единствено тя, може би защото през цялата вечер несъзнателно го беше очаквала. Никой друг не вдигна глава. Стенанието заглъхна, но следващото можеше да бъде по-силно... Изтръпналата жена се побоя да завърши мисълта си. Пресече кафенето бавно, все едно че въобще не се канеше да излиза, и чак когато стигна до малката вратичка, огледа се предпазливо и с един скок се намери в тъмния коридор.

Царевичните кочани със сух пукот се затъркаляха под нозете ѝ, плъзгаха се и я връщаха назад. Тя за малко не падна от върха на стълбата, но свари да вкопчи пръстите си в края на таванския отвор.

Раненият Церовски бълнуваше.

Жената затресе раменете му. Викаше го, молеше го да се събуди, защото стене насън, а долу е пълно с народ. Повтаряше му да отвори очи и да я чуе. Подпухналите клепахи на човека помръднаха, ала мина много време, додето погледът му се избистри и той най-сетне кимна, че е разбрал думите ѝ.

Малтица се втурна навън, беше се забавила повече, отколкото трябваше, и навярно в кафенето вече я търсеха. Царевичните кочани изтрополяха, отметнаха се измамно встрани и, преди да напипа с крак следващото стъпало, жената политна. Падаше по гръб, с едната си ръка напразно търсеше къде да се задържи, а с другата криеше утробата си.

Не почувствува болка, дори веднага можа да се изправи и да отупа с длан полата си. Първият блъсък на детето беше лек. „И ти ли се изплаши? — попита го Малтица. — Не се ударихме много, успокой се.“

Никой не бе забелязал отсъствието ѝ, Михаил беше разнасял поръчките самичък.

— Къде се губиш? — недоволно я посрещна той.

— Ще ти кажа — зашепна Малтица, ала вторият удар с такава сила разтърси тялото ѝ, че тя се прегъна и коленичи зад високите тезгях.

Другите удари последваха почти без промеждутък, сливайки се накрая в една непрекъсната режеща болка. Мъжът се обърка, засуети се наоколо, ту се навеждаше и слагаше мократа си ръка върху челото ѝ, ту се изправяше и тревожният му поглед безпомощно шареше из кафенето. После внезапно се досети какво трябва да прави.

Само Хамид ага и Поцов видяха как, стиснал лакътя на пребледнялата си жена, кафеджията бавно я изведе навън.

Хладният допир на оцетната кърпа я окопоти, Малтица отвори очи. Болката се бе разнесла из тялото ѝ и се беше попристъпила.

— Отивай там, Михаиле — тихо каза тя. — По-добре ми е. Ще полежа още малко и ще дойда.

— Няма да идваш! — Мъжът намери ръката ѝ и я похлупи с голямата си длан. — Няма да идваш! — В гласа му имаше обич, кротка заповед и вина.

Щом вратата се прихлопна подире му, изчакало сякаш момента, в който ще бъдат сами, детето отново подрипна и отчаяно се замята, като че искаше да се скрие някъде нагоре под сърцето ѝ или да изскочи навън заедно с накъсания ѝ дъх.

— Мамо — простена жената.

Не помнеше кога е изричала тая дума, но сега я каза безброй много пъти, изтръгваше се с нея от страданието си и пак с нея политаше в тъмната пукнатина на припадъка. А когато захвапа оцетната кърпа и не можеше да шепне повече, тя продължи да повтаря наум своята спасителна еднословна молитва.

След два последни удара — еднакви и къси като превъртане на ключ, болката свърши. Остана само тежестта — малка, успокоена... И мъртва...

На сутринта тя не чувствуваше вече и нея.

Михаил не ѝ разреши да му помогне с нищо, пренесе Церовски сам, преди да се е разсъмнало, и сам му нареди постеля зад преградката в изоставения яхър. От Малтица той щеше да иска друго. Не се осмеляваше да ѝ го каже веднага, освен мъката един горчив мъжки срам сковаваше гърлото му всеки път, щом се наканеше да заговори. Същия срам бе изпитал и снощи, когато неочакваната мисъл изведнъж просветна в главата му. Отхвърли я начаса. Бранеше се от нея с цялата си душа и не желаше да си я спомня, но така или иначе пак го причакваше в края на всичките му безполезни лутания — като трънлива и единствена просека в тъмната гора, която го ограждаше. Най-послед, смазан и отвратен от себе си, той я прие. Щеше да скрие ранения Церовски в изоставения яхър, където понякога Малтица се къпеше, щеше да приготви два котела с топла вода и да помоли жена си... Тук дъхът му пресекваше. И ако въпреки всичко заптиетата тръгнаха към яхъра...

Тръгнаха.

Щом чу стъпките им, като в безпаметна треска, Малтица смъкна последната тънка риза от раменете си. Така беше казал той. Нагреба вода и я плисна по пръстения под, за да се вдигне много пара, както беше поискал той. Разпусна черната си плитка и се обърна с белия си гладък гръб към вратата.

— Не ходете там, онбаши ефенди, не ходете там! — с искрен ужас молеше отвън гласът на Михаил.

— Я гитти бре, гяур! — изруга го някой.

Резето изщрака. Жената вдигна ръце към гърдите си и изкрещя. Той ѝ беше разрешил да изкрещи, но дори и да бе забранил, тя пак не би могла да задържи този вик, дето идеше от самото начало на кръвта ѝ.

— Вай! — сепнато рече непознат мъжки глас иззад парата. — Що не каза бре, маскара?

Вратата се затвори.

— Що не каза бре, маскара? — повтори същият глас. — Гебе^[5] жена се къпе, той мълчи, серсеминат му със серсемин.

— Рекох ви, ефенди, вие не чухте — отвърна Михаил.

В началото на нощта, като хапеше едната си ръка, а с другата мачкаше студените пръсти на Знахарката, Малтица роди своя подранил и страшен плод.

— Не гледай, къзъм! — извика старата кадъна, ала в късия миг, преди тя да покрие с полата на фереджето си лицето ѝ, Малтица го видя.

От всичко, отредено за човешкото същество, белезникавата разлата топка имаше само едно-единствено око и в неговата мъртва зеница, като в кандило от тъмно стъкло, блещукаше отражението на свещта.

Така го сънуваше после тя през дните и нощите на своето дълго боледуване. Понякога се опомняше и виждаше приведения над одъра Михаил, мярваше дребната сянка на кадъната, друг път чуваше тихи стъпки да се изкачват или да слизат по проклетото стълбище, а във да кукуригат петли. Бяха мъчителни, редки просветления и тя стремглаво побягваше от тях, за да се върне отново в своя малък свят, където мъждукаше кандилото от тъмно стъкло.

Но тази сутрин слънцето попречи на бягството ѝ. Грееше право в отворения прозорец и колкото да стискаше очи, през тънките си клепачи Малтица продължаваше да вижда неговата весела жълта ябълка. Извърна се гърбом, ала тогава топлината му заля раменете ѝ и се събра в трапчинката на оголената ѝ шия.

Жената се надигна. Стените на стаята светеха като току-що боядисани, зад прозоречния перваз надничаха напъпилите клони на люляка. „Трябва да се среща“ — помисли тя. Каза си го по навик, защото хиляди нейни сутрини бяха започвали с това, но сега желанието да се среше я изпълни с нетърпение и не ѝ даваше повече мира.

От първите стъпки ѝ се зави свят. Тя постоя миг-два със затворени очи и бавно тръгна към долапа.

Костеният гребен си стоеше там, където го бе оставила — на средната полица, в бакъреното тасче с отчупения ръб. Испита странна кротка радост, когато го взе в ръката си и прокара пръст по гъвкавите му зъби. Реса се дълго, уморяваше се и спираше да си почине, после пак упорито и с настървение теглеше гребена през обърканата си коса. Ставаше ѝ все по-леко, имаше чувството, че с всеки оправен кичур в самата нея нещо се подрежда и най-сетне идва на мястото си.

На втория ден след своето оздравяване Малтица реши отново да се върне в кафенето. Тишината и оцетният дъх на безлюдната стая я потискаха, не можеше да погледне към одъра, без да си спомни страшните часове, които бе преживяла на него. Искаше ѝ се да бъде по-далеч от всичко това, да го забрави, да се изморява от движение.

Отначало Михаил не разбра молбата ѝ, отказа уклончиво и меко, както се отказва на неоздравяло докрай дете.

— А тогава какво да правя аз? — внезапно го попита жената.

Под ярката слънчева светлина той за пръв път откри колко отслабнало е лицето ѝ, колко потъмнели и тъжни са станали нейните очи.

— Добре, ела — тихо каза мъжът.

Тя забеляза промяната веднага, още първата вечер, когато отвори вратичката и тръгна към тезгяха. Макар лампите да светеха, в кафенето беше по-здрачно отпреди. През тридесетината дни на нейното боледуване огледалото сякаш бе изгубило блясъка си, дори и бакъреният тезгях сега ѝ изглеждаше по-нисък, отколкото го помнеше. Миндерлъкът пак беше пълен, но никой не пиеше кафето си сам, турците седяха на плътни шумни групички, които ту се смесваха, ту се разделяха, тласкани от невидимо вътрешно напрежение.

Михаил не я пусна да тръгне с подноса, ала агите викаха толкова възбудено и гръмко, че макар да остана до оджака, Малтица ясно чуваше какво се приказва и в най-отдалечения ъгъл. Това бяха нови разговори, още по-тревожни от ония, дето бе слушала преди месец. Турците разправяха за уловена нощес каруца с пушки и барут, за убит вчера на моста побягнал човек без тескере, за нечия смъртна присъда, която Нуреддин ага не бе пожелал да отмени.

— Чуваш ли ги? — прошепна тя. — Всяка вечер ли е тъй?

Михаил я изгледа продължително, ала не отвърна нищо. На този въпрос той ѝ отговори няколко часа по-късно, когато прав сред стаята обличаше дебелото си черно палто:

— Всяка вечер е тъй, ама скоро ще се свърши, запомни го от мен. Преброени дни му остават на турския агалък, а и на този мой каяфет — пошегува се той, докато гласеше коравия фес на главата си.

— Къде ще вървиш? — обади се Малтица.

— У даскала Данчов. Пак за същото...

— Защо сега? — извика жената. — Защо не утре по светло? Нали ги чу какво си говореха.

— Чух. — Той се извърна и закопча издутата си от револвера пазва. — Не може по светло, денем вардят още повече, пък и не бива да затварям кафенето.

Щом остана сама, Малтица духна свещта и се сгуши до гаснещия мангал. Ту ѝ се струваше, че откъм града се носят изстрели и диво лаят кучетата от крайните махали, ту че около къщата бродят стъпки и някой се опитва да отключи резето на външната врата. Накрая не издържа, пресече тъмната стая и откряна прозореца. След минута зъзнеше от влажния студ, но сега ѝ беше по-добре — чувствуваше се по-близо до нощта и по-ясно разгадаваше шумовете ѝ.

Михаил се върна чак призори, изкалян и мокър, като че бе прегазвал река. Тя го видя на прага на отворената врата, но нямаше сили да стане и да изтича към него. Само много тихо каза:

— Не давам да ходиш повече ти. Аз ще ходя.

Мъжът пристъпи към нея.

— Никой няма да ходи вече! Свърши се! Да се даде само знакът и почваме.

Наведен над главата ѝ, той не спираше да говори, заканваше се някому и цепеше полумрака с длан. От палтото му остро миришеше на влага, на тиня, в която са изгнивали върбови корени. „Господи, той наистина е минал по реката“ — помисли Малтица и се изправи.

— Къде отиваш? — учуди се мъжът.

— Да ти извадя сухи дрехи — отвърна тя.

Същия ден, преди обета, в кафенето пристигна старият помак от Гормеж. Беше докарал пазарения кюмюр още есенес, но сега пак водеше два натоварени катъра. Михаил го видя през джамлъка и изненадан изскочи навън. Такава поръчка не беше уговаряна, нищо чудно старецът да беше забравил или пък подир дългата зима просто да бе закъсал за пари.

— За кого е този кюмюр, аркадаш? — посрещна го той. Вече бе готов да изслуша оправданията му, да се засмее и да отстъпи, ала помакът побутна грубия си плетен фес и неопределено махна с ръка:

— Който го поиска, за него ще е.

Чак вътре, като изпи едно кафе и се поотпусна, старецът нашироко и с подробности обясни причината за своето необичайно

посещение. Пристигнал днес в града да купува сол, пък щом тъй и тъй трябвало да идва, за да не вървят хайванчетата празни, метнал отгоре им по два чувала кюмюр.

— И рекох първом да питам тебе, че си ми дост. Вземи стоката, няма да сбъркаш. — Макар че кафенето беше празно, помакът се огледа и сниши глас: — Мътно време иде, аркадаш, болно време иде. То и аз затуй съм слязъл да търся сол. Тука може и да не личи, ама при нас се усята. Гледам ги, около джамията все настръхнали се събират. И друго ще ти река. Ела насам! Демирджията в нашето село са го затрупали с ятагани за острене.

— Що ми го казваш това? — отдръпна се изпод ръката му Михаил.

Старецът замълча, изгледа го с откритите си очи, после бавно поклати побелялата си брада:

— Ако искаш вярвай, ако не искаш, недей. Пък аз ти го казвам, щото си ми дост. И щото да се пазите... Лошо време иде, послушай ме. Цялата гора е зелена, а и то не е на добро, толкоз рано шумата да се развие. Ще вземеш ли кюмюра или да го карам на чаршията? — неочаквано сухо попита той и се изправи.

— Ще го взема — кимна кафеджията.

— Хайде, а наесен пак.

Есен... Звучеше невероятно тази дума сега, когато зад зелената планина ковачът на Гормеж точеше ятагани.

— За далечно време говориш, аркадаш — тихо каза Михаил.

Старецът изсипа набързо чувалите под навеса и си тръгна. Не се изми на коритото, както друг път, не преброи парите и не ги потърка о брадата си. Дори и в гръб от приведената му отдалечаваща се фигурка продължаваше да лъха тревогата, която току-що беше донесъл.

Малтица все още стоеше до джамлъка и гледаше към пустия двор.

— Какво се умълча? — попита Михаил.

— За ятаганите мисля.

Мъжът стисна с две ръце раменете й, обърна я към себе си. И тя видя неговите проблясващи, изпълнени с нова непозната светлина очи.

— Голямо време иде, жено, най-голямото време на България — зашепна той до лицето й.

На следващата сутрин със същите очи я погледна и момчето. Дойде рано призори, отвори му Малтица. То пристъпваше пред нея, задъхано и поруменяло, нежните глухарчета по страните му се рошеха от вятъра. Щом срещна светналите му очи, тя разбра — момчето носеше последното писмо. Носеше знака.

[1] Махкеме — съдилище (на турски). ↑

[2] Юзбашия — капитан (на турски). ↑

[3] Мюлязим — поручик (на турски). ↑

[4] Народът е паплач, натиснеш ли го — дупе дава, отпуснеш ли го — дупе иска (на турски). ↑

[5] Гебе — бременна (на турски). ↑

6.

Отзад изтрополя каруца. Жената отстъпи, изчака я да отmine и пак тръгна под рехавата сянка на каваците. С тревога и страх беше носила всяко писмо, но сега за пръв път в душата ѝ имаше и някакво тръпно предчувствие. Нарочно облече новото си джубе и сложи златните обеци, искаше да е хубава и богата в часа, когато отнасяше големия знак — никой да не се усъмни в нея, никой да не я спре.

Тя видя навалищата отдалеч. В утрото на пазарния ден пред стражницата се трупаше народ и в дълга редица чакаха натоварени селски талиги. Малтица дори и не помисли да се върне назад. Точно сега, заедно с шумната тълпа, можеше най-безопасно и бързо да мине пред лъскавите очи на онбашията. Тя се мушна между няколко непознати селянки и зачака.

Редицата пристъпваше бавно, едва-що запищели с шините си, колите отминаваха метър-два и спираха пак. Никога не беше се случвало тъй и никоя друга сутрин наоколо не бе имало толкова много заптии. Нещо ставаше там, пред стражницата. Носеха се турски ругатни и викове, по едно време изцвили ударен кон и се чу да плаче жена.

Слънцето напичаше все по-силно, от нагрятия калдъръм лъхаше топлина. Малтица не посмя да разкопчее коженото джубе, поотпусна само забрадката си, за да се виждат златните ѝ обеци, и като се преструваше, че търси някого с поглед, измъкна се от навалищата и тръгна самичка напред.

Гредата беше жълта, от прясно обелен чам. Бяха я спуснали напреки през шосето и пред нея, стъпил върху накапалата смола, с ръце на силаха си, стоеше намръщен онбашия. Не беше предишният, Малтица го виждаше за първи път. Лицето му беше широко и бяло, изопнато не от вродена, а от по-късно натрупана злина.

Заптиетата проверяваха всичко. Иззад раменете на чакащите хора тя с ужас ги гледаше как опипват джобове и торби, как ровят с цевите на пушките си сламата по дъното на първата каруца и обръщат

катраника й. Едно възрастно запитие прекарваше длан даже и върху пазвите на жените. Малтица се дръпна назад, искаше й се да побегне, но сдържа крачките си и пак така, сякаш търсеше с поглед някого, се отдалечи. Беше решила да стигне края на редицата и без да спира, все едно че идваше откъм града, да продължи нататък по пътя за кафенето. Зад последната талига обаче проблясваха пушки. Онбашията като че ли беше предвидил всичко, дори и тихото бягство на една жена. Точно в часа на най-голямата навалица хитрият капан пред стражницата беше изцпракал.

Малтица се спря между колите, дишаше тежко, с полуотворена уста, кожената яка я задушаваше. Може би най-добре щеше да е, ако мушнеше опасното писмо някъде из високата трева покрай шосето и утре се върнеше да го потърси. Тя се озърна — до талигите непрестанно шареха запитиета. И една крачка да излезеше встрани, веднага биха я забелязали. А ако накъсаше писмото в пазвата си? Къде после щеше да скрие парченцата! Не биваше да прави това. Не биваше да погубва знака. Вече не знаеше накъде да върви, от кого да дири помощ и как. Изведнъж усети, че някой я гледа. Обърна се и сред калпаците и конските уши мярна белобрадото лице на отец Нистор. „Отче“ — за малко не изплака тя. Свещеникът долови движението на устните й, очите на жената му се сториха трескави, еднакви по блясък със златните обеци на ушите й. „Сигурно е болна, ама пак се е накичила“ — помисли той и отклони погледа си.

В този момент редицата се раздвижи. Замаяна от писъка на шините, жената тръгна напред и макар да направи само няколко крачки, имаше чувството, че върви с часове и че вече съвсем отблизо усеща смолистия дъх на обеления чам.

Покрай талигите профуча файтон, вряза се в навалицата и спря до самата преграда. Види се, чалмалията-кочияш отлично знаеше кого вози. На кожената седалка се беше разположил млад турчин със синя униформена дреха, медните копчета и ботушите му тъмнееха от прах. Онбашията направи дълбоко темане, сетне се завъртя на пета и се развика на запитиите да вдигнат гредата веднага. Униформеният турчин се наведе над капрата и Малтица чак сега видя лицето му.

— Хамид ефенди — извика тя. — Почакай, Хамид ефенди!

Тичаше с увиснала забрадка, блъскаше гърбовете пред себе си и с две ръце си проправяше път към тръгващия файтон. Турчинът се

обърна, по измореното му лице мина неловка крива усмивка.

— Да ме откараш в града, Хамид ефенди, че бързам — с последния си дъх каза Малтица и, без да чака покана, раздипли полите на сукненото си палто върху седалката.

Смутен от наглостта ѝ, мютесарифският съветник зашепна нещо, но тя не разбираше думите му и само се усмихваше.

Файтонът потегли. С цялото си сърце тя улови мига, в който колелетата подскочиха и се завъртяха.

Навалицата възбудено зашушука. Един старец прехвърли вързаните кокошки в лявата си ръка и се прекръсти.

Отец Нистор гледаше като замаян. Или беше луда тази блудница, или от плътски грехове бе убила всичкия човешки срам у себе си.

— Проклета да си, жено — тихичко, както в богоявленското утро, изрече той.

Хората край него замлъкнаха и тогава, защото знаеше, че думите му ще ги облекчат — отецът вдигна треперещата си десница към небето и още по-високо каза:

— Хаир да не види тая жена нито от хората, нито от бога!

Файтонът вече навлизаше в града. Със смъкнат гюрук, целият открит и заблестял с пиринчените си главини, той изпълни калдъръмената уличка и още в очите на първия стъписан минувач Малтица от край до край видя страшната цена на това свое пътуване. Пердетата на околните прозорци замърдаха, иззад тарабите надничаха лица. Тя почувствува десетките погледи, но нямаше къде да се скрие. Наведе глава и се сви в прашния ъгъл на седалката. Не биваше да слиза веднага. Добре че го бе решила в началото, докато все още можеше да размисли. Останеше ли ѝ да решава сега, в същия миг би скочила от файтона и би побягнала колкото се можеше по-надалеч от преградената с погледи улица.

Наоколо пролъснаха джамлъци, започваше чаршията. Турчинът повече не би могъл да се усъмни, че се бе качила във файтона му само за да заобиколи стражницата.

— Аз съм дотук, Хамид ефенди — измъчено се усмихна тя. — Благодаря ти за доброто, дете ми стори.

— Добро ли го наричаш? — замислено попита турчинът, защото и той беше пътувал в същия файтон, и той беше видял презрението на чаршията.

Но подир всичко, което бе преживяла тая сутрин, тя нямаше сили нито да разгадава въпроса му, нито да го превърне на смях, или да се изплаши.

Файтонът отмина.

Жената продължи надолу сама, без да се оглежда и без да чува думите, които изскачаха подире ѝ от зейналата паст на вратите.

След малко, когато излезе от къщата на учителя, Малтица не посмя отново да тръгне през града. Вместо да почувствува облекчение както друг път, сега опасното писмо сякаш ѝ липсваше. Беше го носила до гърдите си, беше го пазила и спасявала, но и то я бе пазило и спасявало през същите тия тежки часове. Без него тя изведнъж се усети незащитена и самотна, боеше се, че ако мине по чаршията, ще обърка крачките си и шепотът ще я настигне. Сви към най-крайните махали, където никога не беше ходила. Тесните криви улички току я извеждаха на някое кално мегданче с чешма или черница по средата, току изчезваха между дворищата и я оставяха без посока пред ниските огради, иззад които идеше мирис на стоплена земя и цъфнал зюмбюл. Наблизо прозвъннаха котли, изблея агне, чуха се женски гласове и пак стана тихо, като че махалата се беше разсънила за миг и отново бе потънала в сладостната си слънчева дрямка.

Спеше ли наистина, господи, градът в този пролетен ден? Само чаршията ли беше едничкият негов живот? Щеше ли да има сили едно писмо да подпали покоя му, да разтресе джамлъците му и да го пробуди?

Малтица вървеше все по-бързо край затворените врати. До преди минута радостен и чист, сега дъхът на зюмбюлите я давеше. И тя ги виждаше тук-там през пролуките — подобно на сити дворни кучета, сините лежи се таяха зад плетовите и дъсчените огради, готови сякаш не с лай, а с гъстата си миризма да бранят тихото спокойствие на своя дом, да прогонят надалеч от кротките къщи всичко, което би могло да обърка живота в тях или да го промени.

Щеше ли да има сили едно писмо, господи?

Малтица вдигна глава и точно тогава видя пред себе си църквата. Беше стара и малка, потънала до рамо в пръстта, като че ли самичка търсеше земята, за да опре върху нея тежестта на зеленясалия си покрив.

Жената се прекръсти и нагази в тревясалия двор. Отключено беше, ала вътре нямаше никой. Не гореше нито кандило, нито свещ, светлината идеше само откъм откrehнатата врата и в първия момент Малтица не можа да разбере защо иконите са такива и защо всеки от изписаните светци я гледа с толкова много очи. Влагата беше направила това. Навярно столетия наред при дъждове плочестият покрив беше протичал, а зографите сетне бяха замазвали повредените стени и върху предишните образи бяха рисували все нови и нови — с други очи и по-инак протегната десница. И защото там бяха слагали най-силните си бои, на подкожушената мазилка бяха останали само ръце и очи, очи и ръце и цялата църква сега се вирише в току-що влязлата жена, сякаш отдавна я беше чакала. Не искаше молитва от нея, не искаше свещ и многооките светци не я благославяха, а сякаш я заклинаха за нещо голямо и важно с избелелите си от дъждове и столетия пръсти. Малтица притисна ръце към гърдите си — точно там, където преди малко беше носила писмото, поклони се на олющените стени и с безшумни стъпки излезе навън.

Посрещна я тихичка песен. Идеше съвсем отблизо, неясна и приглушена от цвъркота на врабчетата в разлистения чинар. Пееха деца. Жената се озърна и забеляза варосаната къщица в ъгъла на църковния двор. Приблужи се на пръсти, спря зад високия бърз и се заслуша. Напразно се мъчеше да долови думите на песента. Всеки път, щом детските гласове се възвемеа нагоре, един сипкав мъжки глас се връзваше между тях и предпазливо и бързо ги снишаваше. Веднъж обаче не успя да ги усмири навреме, песента изхвъркна през откrehнатия прозорец и Малтица разбра няколко от нейните думи. „... Доста робство и тиранство, всички на оръжие!“ Децата го пееха. Децата! Сладките и страшни слова я пронизаха, дръпнаха я с все сила към себе си и, забравила да се крие, жената излезе от зелената сянка на бърза. Песента неочаквано секна, навярно учителят я беше препречил с разтворени ръце и тя пак се бе върнала в школската стая като шепот, който Малтица вече не можеше да разбере. Дълго чака, притихнала до бялата стена, искаше и се поне още един път да чуе същите думи, но песента не се повтори повече.

В дълбочината на тъмния пруст изскърца врата. Някой излизаше. Жената спусна забрадката си и нагази напреки през топлатата трева. Спря се до каменния дувар обърна се и преди да тръгне към

вратичката, бързо и на два пъти се прекръсти — веднъж към старата църква и веднъж към школото.

За всичко това тя разказа после на Михаил. Разправи му как я бе посрещнал учителят и как се бе лутала из крайните махали, разказа му за зюмбюлите и за църквичката с многооките светци, повтори му и думите на песента. Само за своето пътуване с Хамид ага не каза нищо. Не от страх премълча и не от вина. Не искаше точно сега да отрови радостта на Михаил и да размъти душата му. Остави да му го каже вечерта, но веднага след като си отиде и последният мющерия, пристигна селянинът от Виница.

Те тъкмо затягаха кепенците отвън, когато чуха шума на приближаващата каруца. Като се изравни с кафенето, тропотът намалня, нечий глас подвикна на коня да спре.

— Кой ли ще е? — изплашено попита жената.

— Турци. Друг сега нощем не пътува — със стиснати зъби отвърна Михаил.

В тъмнината той не можа да различи лицето на каруцаря, но щом видя белия кон да възвива направо под навеса, вече знаеше кой е дошъл. Пусна кепенка и изтича нататък.

— Ти ли си, брате? Никой няма в кафенето, слизай! Ела барем един път да те посрещна и аз, както се посреща човек.

— Не съм за гости — с шепот го прекъсна селянинът, — за пушките идвам. Нощеска трябва да ги откараме. Церовски тъй нареди.

— Дойде ли най-сетне тоя честит час, брате! — задавено рече Михаил и затърси ръката му в тъмното, но докосна само студената влажна климия.

— Дойде... — селянинът смъкна калпака си и пак повтори: — Дойде.

Не си продумаха нищо повече, докато товареха пушките. И през ум не им мина да подредят отново съборената купчина дърва и да покрият с чула гърба на изпотения кон. Бяха земни грижи това, смешни и незначителни сега, когато часът на пушките беше настъпил. Пушките подредиха те, тях загърнаха със сено върху дъното на каруцата, после търкулнаха отгоре им три празни ракиени буренца и селянинът каза:

— Да тръгваме, ако е рекъл бог, щото онез момчета ще ни чакат, па и няма по царския път да вървим.

— Къде ще вървите?

Двамата сепнато подскочиха. Не бяха усетили кога жената е спряла до тях. Упоението от хладната тежест на пушките ги беше откъснало от тъмния двор, от навеса и от света, и още ги държеше — като ракия, изпита подир дълъг глад.

— Къде ще вървите? — неспокойно повтори Малтица.

Пръв се опомни селянинът.

— По-кратко де — смъмри я той. — Къде ще вървим, за ракия, бурета товарим, не видиш ли?

— Недей! — Михаил намери рамото му и го блъсна. — Недей и нея...

За други беше измислена тази лъжа, други щяха да мамят така, ако се наложеше някъде по пътя. Но изречена сега, към неясната сгушена фигурка на жената, тя изведнъж прозвуча жестоко и безчестно и не беше вече укритие, а кражба.

— Пушките трябва да откараме — бързо каза Михаил. — Церовски тъй заръчал. Трябвало да ида и аз.

Той не виждаше лицето ѝ, чу я как въздъхна и замачка копринената си престилка в тъмнината.

— Да ти сложа ли хляб? — Гласът ѝ потреперваше.

— Няма нужда, ние до обед ще се върнем.

— Ще ти сложа — сякаш недочула отказа му, повтори тя и малката ѝ сянка се плъзна към къщата.

Не знаеше, че за последен път реже порязаница за него, не знаеше, че за последен път докосна ръката му, когато му подаде бялата кърпа с хляба.

— Хайде вече — обади се селянинът. — Дълъг път ни чака.

Нямаше да е дълъг пътят им.

Каруцата безшумно се измъкна от навеса. Жената пак изтича подире ѝ и заситни редом с нея.

— Пред стражницата вардят заптии — едвам успя да каже тя.

Каруцата отмина. Не отиваше към града. Още минута-две глухият ромол на колелетата достигаше до двора, после изчезна отведнъж и тогава, също както в нощта, когато загина детето ѝ, Малтица усети в сърцето си онова болезнено и пресекващо дъха превъртане на студения ключ.

Михаил не се върна до обед. Не дойде и вечерта.

Кепенците на кафенето останаха спуснати. Неколцина мющерии потропаха по заключената врата, Малтица чуваше стъпките и гласовете им, ала не отвори на никого. Други стъпки чакаше тя. Щеше да ги разпознае веднага, щеше да скочи и да се втурне навън, забравила тревогата и страховете си. От ослушване ушите ѝ кънтяха, през нощта на няколко пъти помисли, че Михаил си идва, но то бяха тихите попуквания на гредите, сякаш и старата къща не можеше да се успокои и будуваше като нея.

Призори жената не се стърпя, награби чергите от одъра и пренесе леглото си в стаичката на горния етаж.

Оттук се откриваше целият път, зададеше ли се каруцата, тя щеше да я види отдалеч.

Вън утрото вече настъпваше. Слети и тъмни доскоро, короните на трите салкъма постепенно се откъснаха една от друга и позеленяха.

Малтица чакаше.

По безлюдното шосе рядко профучаваше военен файтон със спуснат гюрук или в луд галоп преминаваше конник, уловил с една ръка дизгините, а с другата — натиснал дъното на феса си. Все към града отиваха, никой не идеше оттам. Нямаше селски талиги, нямаше пътници, само някъде около обед необичайно рано се прибра синът на Киранката, разпрегна конете си и ги залости в кирпичения обор. След него пътят задълго остана пуст, сетне пак прелетя свит на стремената ездач и ехото от копитата тревожно се блъсна в затворените кепенци на кафенето. Ставаше нещо в този горещ и слънчев ден... Дори покоят и тишината му бяха някак изопнати и трептящи като въздуха в току-що ударила камбана.

Малтица чакаше.

Привечер, когато сенките на трите салкъма отново започнаха да се сливат, в притъмнялото небе над недалечната планина се появи разлято червено сияние. До него залезът избледня и се стопи.

През нощта сиянието се открояваше още по-ясно. В късите минути, когато задрямваше, Малтица продължаваше да го вижда насън и, замаяна от напрежение и умора, вече не можеше да разбере кога е в леглото си и кога наистина седи будна до прозореца.

Откъм града на няколко пъти се разнесоха изстрели, около полунощ профуча файтон със запалени фенери и малко след това наблизко засвири низамска тръба.

Едва-що беше започнало да се развиделява, когато навън закънтяха стъпки, чува се мъжки гласове и проскърцаха шини. Малтица скочи и залепи чело до стъклото.

По шосето вървеше войска. Аскерите крачеха в гъсти редове, с плоски раници на гръб, а над червения калдъръм на фесовете им пушките се полюшваха като сива желязна трева. Тук-там веригата неочаквано се прекъсваше и тогава се мярваше теглен от чифт коне топ. Все към планината отиваха, все към планината, където още димеше оня пожар, където Михаил и селянинът бяха откарали своите шест пушчици.

Бяха горчиви и тежки дни. Само очите на ония мъже й дадоха сили да ги преживее.

Край нямаха бежанските каруци — пристигаха от тъмно до тъмно, натоварени с обгоряла покъщнина и деца. Щом ги видеше да приближават, Малтица отскачаше от прозореца, за да не гледа. И тя ли беше виновна за огъня, дето ги беше прогонил? Затова ли беше пренасяла писма и револвери край стражницата, затова ли беше вдигала ръце пред онбашията и бе изтърпяла срама в Хамидаговия файтон? Затова ли беше всичко, господи? — не спираше да се пита Малтица, но нямаше кой да й отговори, а не можеше да си отговори и тя.

Само очите на ония мъже я спасиха.

Като царе вървяха те между наведените пушки на заптиите, като български боляри и царе с багреници, червени от кръв, и не бяха сякаш пленници, а достолепни гости, които бавно отиваха към града. И не робство и позор, а сила имаше в окованите им ръце, сила и новородена чест, дето правеше и най-нисичкия от тях да изглежда по-висок от най-високото заптие. То беше смисълът. То беше отговорът. Затова я бяха заклинали многооките икони в старата църква.

Забравила своята мъка, Малтица трескаво се взираше в отминаващите мъже: искаше да ги запомни, да попие всяка чертица от светлите им одимени лица, за да се брани после със спомена за тях от прииждащите бежански каруци, от ледената пустош на нощите и от самата себе си.

Една сутрин, като изчака жените край кладенеца да се разотидат, тя спусна забрадката на челото си и крадешком се измъкна от заключеното кафене. Отиваше при учителя, само него можеше да попита къде е Михаил, какво се бе случило и как оттук нататък трябваше да живее тя. Нарочно мина по пътеката през бахчите и влезе в града откъм най-тихата покрайнина. Не би издържала да върви редом с каруците и да слуша заптийската гълчава по шосето.

Познатата резбяна врата зееше увиснала на пантите си, през разбитите стъкла дори отвън се виждаше, че къщата на учителя е ограбена и пуста. По отъпкания двор и по стълбището се белееха разхвърляни книги. Някои бяха цели, захлупени като отнесени покривчета върху калта, други — разкъсани на листове — шумоляха под ръмвящия дъжд. Жената се наведе и мушна най-близката книжка в пазвата си.

Пред ханищата, притиснати канат до канат, чакаха талигите на бежанците. Колкото и бързо да отминаваше покрай тях, Малтица долавяше горчивия мирис на опърлени черги, на горяло дърво, на нощи, пълни с ужас и кръв. Босоноги деца просеха хляб.

На мегдана, преди началото на чаршията, потурнаци с опушени гъжви продаваха на забулени кадъни котли с още черни от огнища дъна, бохчи окаляна вълна и бяло платно с обгорели тук-там кенари. Зад тях, облегнал гръб върху стъблото на дебелия чинар и увлечен от гледката на шумните пазарлъци, спокойно стоеше млад селски поп с избеляло расо и сини немигащи очи. Всичко беше страшно и грозно наоколо, ала най-страшно беше тъкмо това негово спокойствие. Малтица се приближи, бе решила да му каже: „Що не си купиш и ти един бакър, отче, евтини са и християнски“, когато с ужас видя, че върховете на цървулите му се полюшваха на педя от калта, а скрито сред черната му брада, към клона на чинара се обтягаше тънко конопено въженце. Едвам сподави вика си и побягна нататък. През нощта го сънува. Присъни й се, че целува ръката му и че го моли да й прости.

Няколко дни по-късно, в един мокър и сив понеделник, пристигна помакът от Гормеж.

Малтица нареждаше съборените дърва под навеса, не го видя кога бе дошъл и бе завързал катъра си под салкъма. Забеляза го чак

когато, стиснал плетеното си фесче в ръка, старецът с тежки стъпки отиваше към кафенето.

— Кого търсиш, Исеин деде? — обади се жената.

„Сайбията“ — бе отвърщал в други такива сутрини той, ала сега не каза така. Обърна се и бавно тръгна към нея. В бялата му брада блещукаха капчици дъжд.

— Тебе диря, къзъм.

И още преди да е изрекъл страшната вест, тя я видя в очите му. Отстъпи назад и извика: „Лъжеш ме, Исеин деде!“, макар че старецът не бе казал нито дума повече, а само пристъпваше от крак на крак върху пропукващите съчки.

— Лъжеш ме — хлипаше тя и продължаваше да отстъпва, като че бягаше от него и от това, което старецът щеше да изрече.

— Нивгаж не лъжа аз, къзъм.

И все пак Исеин деде я излъга. Каза ѝ, че бе видял Михаил убит, а в действителност беше видял само главата му. Бяха я оставили върху плочата на Ходжовата чешма и със слабите си очи той най-напред я взе за камък, после за бакърен черпак със синджир, защото кръвта беше потекла надолу като нишка. Чак сетне, когато излезе от гората и наближи, разбра, че е човешка глава с рус перчем, спечен от кръв. По перчема го позна и по застиналите отворени очи. Не каза за това на жената. Премълча и друго — че бяха пхнали свитка слама в устата му, а вечерта, като се върна да прибере главата, за да я погребее, върху плочата на Ходжовата чешма вече нямаше нищо освен едно тъмно петно.

— С куршум го бяха ударили, ей тука — неуверено повтори старецът и докосна с пръст средата на сбръчканото си чело. — Затуй съм дошъл, да ти го река, щото никой няма да дойде, пък ти невеста си му била и трябва да знаеш.

И другите трябваше да го узнаят. И другите.

Когато облече вдовишките си дрехи, Малтица напразно чакаше някой да я попита защо е в черно и кого е зажала. Всичко бе решила да разкаже — от начало до край. Не се боеше, че думите ѝ могат да стигнат до конака, пък и да стигнеха, тя нямаше какво повече да изгуби. Истината за смъртта на Михаил беше последното, което имаше. С нея щеше да спаси и да очисти името му, с нея щеше да открие пред света и тайната за своя собствен живот. Но никой за нищо

не я попита. Хората от махалата отдавна бяха свикнали да не надничат зад зелената стена на чимширите и да не се интересуват нито за кафеджията, когото присмехулно съжаляваха, нито пък за безпътната му жена, чиито грехове, все по-нови и по-срамни, току се разнасяха из града. Това, че напоследък кафенето не работеше, донесе скрита радост за махалата, а внезапното изчезване на неговия сайбия така си и остана незабелязано. Впрочем по-късно тук-там се отвори случайна дума за отсъствието му, но през тая тревожна и гладна пролет хората имаха достатъчно свои грижи и беди, за да мислят по-надълго за един агов чибукчия, както го наричаха помежду си мъжете от околните къщи.

След време, когато първият и най-силен удар на мъката ѝ позатихна и вече можеше по-трезво да прецени отминалите дни, Малтица сама си отговори защо хората от махалата тъй сляпо и безучастно се бяха отнесли към нейното нещастие: тъкмо тя и Михаил ги бяха научили на това, тя и Михаил бяха пресекли всякаква близост, пазейки от чужди очи потайния и опасен живот на своята куриерска къща.

Дъждовете най-сетне престанаха и макар по билото на планината да белееше сняг, прекъснатата от необичайните студове пролет се възвърна и продължи.

Подир късичкия разговор с помака от Гормеж Малтица не бе говорила с никого друго. Понякога тишината в заключеното кафене и в пустите стаи направо я прогонваше навън и тогава — защото нямаше друга посока — тя тръгваше към града пак да търси учителя.

Ограбената къща все още зееше с разбитата си врата и жената отминаваше, без да се спре. Някой път на връщане извиваше пред конака — нека я видеха с вдовишките дрехи и ония, на които толкова вечери беше подавала филджани, нека научеха и те защо не работеше от края на април Европейското кафене. Повече от всичко ѝ се искаше поне веднъж да срещне Хамид ага. Дори и турчинът да не я забележеше, тя самичка щеше да му се обади. Безумие беше, ала точно от такова безумие изпитваше нужда душата ѝ.

„Хамид ефенди — бе намислила да му рече, — чул ли си защо го няма мъжа ми? Щото за людската свобода умря и за своята, че му беше омръзнало кафета да ви вари и да се кланя, и на мене ми беше омръзнало, а ти ми бе додеял най-много от всички. Ала сполайти,

задето ме откара покрай стражницата. Писмо носех, комитска главня, и с твоя файтон влезе тя в града, да го знаеш. И още да знаеш, Хамид ефенди, онази заран през зимата, кога дойде поп Нистор с кръста у дома, помниш ли, кафе пихме с теб и гювендийско хоро ти играх, и не пазех себе си тогава, щото друго трябваше да пазя. Комита имаше горе в стаята над главата ти, над феса ти светия с револвер седеше. А онез боляри с кървавите ризи ти видя ли ги? Ако не си ги видял, разпитай, инак няма да разбереш нищо от туй, дето сега ти го казвам.“ Тия думи щеше да му рече, пък каквото и да се случеше после с нея, щеше да знае барем, че е отслужила помен за душата на Михаил.

Затова минаваше Малтица с вдовишки си дрехи покрай конака, поспираше се пред широкото стълбище и чакаше, додето озадаченото заптие не я изхокваше да си върви.

Веднъж през откrehнатата врата на конака се мярна Пощов. Жената го видя, видя я и той, ала се направи, че нея е познал и бързо се шмугна назад в тъмния коридор.

Наскоро след това тя прекопа големия двор зад кафенето и раздели рохкавата пръст на лехи. Най-напред започна като на шега, колкото да върши нещо и да не стои все в запустялата къща. Мислеше си, че когато и да поиска, може да хвърли мотиката и да зареже всичко но работата неочаквано я увлече, умората и топлият мирис на земята поуспокоиха душата ѝ и нощем за пръв път от много време насам, жената спеше дълбоко и здраво, без тежките сънища, дето сутрин я оставяха в леглото пребита и с хлътнали очи.

От разкопаната пръст изскачаха стари потъмнели парички. Малтица ги събираше в джоба на престилката си и вечер, като се прибереше и запалеше свещта, дълго и внимателно ги разглеждаше. Според нея само български пари можеше да са това и само български царе бяха мъжете, изобразени по тях. Ако имаше дете, щеше да зашие най-хубавата вместо жълтичка на шапката му, а другите щеше да отнесе на даскала Данчов и да го разпита за българските царства, та подире да разкаже за тях и на детето си. Ако имаше дете.

Най-после пътят утихна. Два-три дни празният калдъръм блестя под слънцето и пак оживя. Затрополяха други каруци — натоварени с чували и гюлове, чобани с кожени вулии през рамо поведоха към града шилета и овни. Подкара своя файтон и синът на Киранката.

Разсада и семената Малтица взе от един непознат селянин, който бе спрял да напои кончето си на кладенеца. С него се условиха да му продаде и плода от новата бахча.

Тези пари, заедно с парите от тенекиената кутия, бяха достатъчни за нейния прост и затворен живот. И други имаше, Михаил й бе казал къде ги държи. Веднъж през есента, тя ги намери в ъгъла на най-горния долап, но това бяха комитетски пари — и жената не ги докосна, даже не развърза торбичката, за да ги преброи.

На следващата пролет тя засади бахчата отново.

Повече не стъпи в града, а и из махалата излизаше рядко, колкото да занесе втасалия хляб до фурната и после — да си го прибере. Единственото и по-далечно излизане беше до гробището. Отиваше обикновено в събота сутрин да почисти гробовете на двамата старци, които не познаваше, и да запали четири свещи под килнатия глинен похлупак: две за тях, една за Михаил и една за душата на своето некръстено дете.

Такъв беше животът на Малтица до оня ясен зимен ден, когато руските топове загърмяха по отсрещния бряг на реката.

Преди да се приближи техният грохот, седмици наред по пътя бяха минавали талиги и шейни. Изпод гюруците уплашено надничаха кадъни, току изтрополяваше бакър или проплакваше дете. Отстрани язدهа навъсени мъже, стегнали фесовете си с дебели вълнени кърпи.

Османлиите бягаха. Бягаха ония, които имаха грехове.

В един файтон Малтица мярна за миг татарските очи на Нуреддин ага; видя Чаушина и още неколцина от другите, дето бяха идвали в кафенето. А една сутрин тя вадеше вода от кладенеца, когато към нея изви ездач с нисичко кафяво конче. Вдигнатата яка на кожуха скриваше почти половината от лицето му.

— Ти ли си, Хамид ефенди? — едва го позна жената. — Накъде си тръгнал толкоз рано в тоя студ?

Знаеше накъде е тръгнал, но нарочно го питаше.

— Спрях коня си да напоя — мрачно рече турчинът.

— Напой го, сигурно дълъг път те чака.

— Дълъг. А и тебе исках да видя — неочаквано добави той.

— И аз те търсих, Хамид ефенди, много те търсих, имаш ли време да чуеш какво бях намислила да ти река?

Турчинът кимна с любопитство.

Ония думи тя още ги помнеше. Отстъпи, за да вижда по-добре лицето му над яката, и заговори.

Той слушаше, без да я прекъсне нито веднъж, само от време на време изопнатите дъги на веждите му помръдваха под ръба на феса. Чак накрая, когато, побледняла от възмущение, жената замлъкна, той се наведе и глухо попита:

— Мислиш ли, че не съм се досещал какво вършеше ти?

— Ако си се досещал, щеше да проличи — дръзко отвърна Малтица.

— А то не пролича ли?

С върха на камшика си той повдигна края на вдовишката ѝ забрадка и го залюля.

— Сега ли го измисляш? — извика тя. — Заптие ли да те запомня, хитрец ли, или глупак?

— Какъвто искаш — сви рамене турчинът.

Далече на север заглъхналият тътен на оръдията се поднови.

— Забавих те — с отмъстителна усмивка каза жената. — Върви си, че ще те сварят казаците тук и тогава другиму ще трябва да обясняваш какъв си, пък няма да ти е лесно.

— И на тебе няма да е лесно.

Хамид ага опъна дизгините. Кончето изпръхтя и с разцепена бърна се вдигна на задните си крака.

Гърмежите приближаваха. Небето над града потъмня от дим на пожарища, като че османлиите бяха решили да оставят само пепел подире си.

Последната нощ край кафенето се заточиха безредните тълпи на отстъпващия низам.

Руските топове бяха стигнали до отсрещния бряг на реката.

През целия ден жените носеха към фурната пити. И Малтица омеси пита. Нагреба от най-бялото брашно, което ѝ беше останало, забърка тестото пръхкаво и меко, а после от друго, по-жилаво и сухо, изряза четири гугутки и ги залепи върху бухналата кора. Такива хлябове в Русчук правеха за кръщенка на момче. Погледнати отгоре, с допрените си клюнове четирите птичета приличаха на кръст и сигурно тъй щеше да ги види руският солдат, когато се наведеше от коня си.

На сутринта тя тръгна към града заедно с всички. Носеше питата с протегнати ръце пред гърдите си, както другите жени, и както

другите жени бе откъснала няколко стръка от чимшира. Хората шушукаха и се отдръпваха по-надалеч, около нея зееше широк празен пръстен, но тя не забелязваше нищо. Ако можеше да знае, че само подир малко навалищата ще я прогони от градските улици и настървено ще стъпче питата ѝ с нозе върху нечистия сняг, тя още тук би свила напреки през белия кър и би побягнала назад. Ала Малтица не знаеше това и, загледана в четирите гугутки, дето отгоре приличаха на кръст, живееше едничкия и кратък час на *своето освобождение*.

След две нощи някой заля с катран най-големия кепенк на заключеното кафене.

Сутринта, както винаги, Киранката дойде за вода първа, първа видя черното петно и страхливо се прекръсти отдалеч.

Щом чу по двора да дрънкат котли, Малтица надникна през прозореца и наметна плетения елек. Отиваше да ѝ помогне — много зарани бе вадила ведрото вместо бабичката, щеше да ѝ извади вода и сега.

Файтонджийската майка намусено забъбри в диплите на шала си. Тя не разбра какво ѝ говори старицата, наведе се да отмести празния ибрик, за да стъпи по-удобно до макарата, и тогава, като подрипна през снега, Киранката закри бакърите си с разперени ръце.

— Не ми мърси водата, мари! От турска гювендия помощ не ща!

Малтица сепнато се изправи. От изненада тя не можа да проумее отведнъж целия страшен смисъл на тия две думи. Проумя го после.

Тръгнеше ли по градските улици, минеше ли из чаршията, двете думи, като две отдавна дебнали появяването ѝ кучета, неотлъчно се повличаха подир нея, догонваха я, ако влезеше в някой дюкян, и клякаха отвън да я дочакат. В началото, докато все още имаше смелост да ходи в града, щом ги чуеше зад гърба си, тя неведнъж се бе обръщала назад. Искаше да види човека, който ги е казал, беше готова да се втурне и да закреши, но срещаше равнодушни непознати очи. Понякога се случваше улицата въобще да е пуста, само наблизо крадешком се прихлопваше врата или зад джамлъка на някоя работилница изчезваше пъпчиво чирашко лице. И тя престана да се обръща. Някой път едвам се удържаше да не затича, ала продължаваше да върви бавно, защото чувствуваше, че десетки скрити погледи сега

чакат точно това: да я видят изплашена и забързана, да я видят грешница. Бавните крачки я изморяваха много повече, отколкото би я изморил един дълъг бяг. Чак към покрайнините на града двете думи я изоставяха и затихваха. Вече можеше да бърза, не я гледаше никой. Хванала полите си с ръка, тя хукваше към своята заключена къща. Не усещаше нито хрущенето на снега, нито тежките удари, с които сребърният кръст се блъскаше в топлата пътечка между гърдите ѝ. Помнеше, че трябва да направи още само две неща: да забави крачките си, когато навлезе в махалата, и да не заплаче, преди да е затворила вратата след себе си.

Хвърляше се върху одъра по очи, без да се съблича, без да сваля островърхите си обувки, и дълго хлипаше, биейки с юмруци коравата възглавница до лицето си.

Реши да не ходи повече в града и щеше да го направи, ако една сутрин не намери отново в долапа торбичката, останала от Михаил. Беше забравила за нея. Изсипа парите върху скута си — много бяха, имаше и златни. Дяволът ли изпитваше душата ѝ или самият бог подир толкова смърт, мъка и срам милостиво даваше тия пари в ръцете ѝ като възмездие и изход! Можеше да замине с тях някъде далече оттук, където двете страшни думи никога нямаше да я стигнат, можеше в някой крайдунавски градец да си вземе къща и да подреди живота си с ново, чисто начало. Какво начало? — изумено се попита жената. Всичко ли трябваше да забрави? За пушки бяха наречени тези пари, за пушки и за България... и нямаше право тя, нито пък би могла да купи с тях покой за душата си.

Отнесе ги още същия ден. Грях щеше да е, ако ги оставеше повече в къщата си. А и друго можеше да се случи, господи — помисли тя, докато минаваше под снежните салкъми. — Можеше от тия върнати комитетски пари хората най-сетне да научат и истината за нея.

Никога не беше стигала толкова бързо до града.

Попита двама старци къде стои сега българската власт и почти затича към бялата двукатна къща, която ѝ посочиха.

Не я спря никой, макар че до входа пазеше часовой.

По извитото стълбище слизаха и се качваха хора, улисани мъже с листове под мишница изскачаха от някоя врата и изчезваха зад друга. Смутена от непрекъснатото движение наоколо, Малтица стоеше в

тъмния ъгъл на коридора и не знаеше къде да върви. Най-после се претраши, избра си една висока зелена врата и почука.

В стаята имаше три маси, но само зад едната седеше нисичък човек с обръсната глава и пишеше нещо в разтворения тефтер пред себе си.

— Кого търсиш? — попита той, без да откъсва очи от скърцащото перо.

— Не знам — плахо отвърна Малтица.

— Как тъй да не знаеш? — учуди се човекът и продължаваше да пише.

— Ваша милост тука ли работи? — неуверено се обади жената.

— Тук, стига да не ми се пречи.

— Аз няма да преча — виновно каза тя. — Само исках да попитам къде да предам едни пари.

— Какви пари? — сега вече мъжът наистина я погледна. Имаше кафяво-жълтеникави очи, еднакви по цвят с голата стена зад гърба му.

— Комитетски пари — след късо мълчание отвърна Малтица, — от онова време. Мъжът ми беше комитетски куриер и го убиха по въстанието, а парите останаха у дома.

Щом изрече тия думи, тя неочаквано се успокои, а спокойният до този момент чиновник изведнъж побледня и забарабани с мастилените си пръсти по тефтера.

— Много ли са?

Тя кимна.

— Що не си ги предала досега?

— Тогава никой не ги потърси, подире пък чаках, дордето стане българско.

— Добре си сторила — възбудено одобри мъжът и прекара длани по лъскавото си теме.

— Кому да ги оставя? — попита тя.

— Ама те у тебе ли са? — чиновникът се размърда върху стола си и жълтото в очите му се увеличи. — Може и на мен да ги предадеш. Баш туй е работата ми.

Жената извади торбичката от пазвата си и я остави върху ъгъла на масата.

— Преброй ги — помоли тя.

Той преброи парите ловко и безшумно, като ги замигаше с шепа направо в отвореното чекмедже пред корема си. Двете пречупени връхчета на колосаната яка се повдигаха от насеченото му дишане.

— Готово! — Чиновникът приглади кафявите си мустаци и се изправи.

— Писмо няма ли да ми дадеш? — каза жената.

— Че как няма да ти дам! — с малко закъснение се усмихна той, повдигна купчина книжа и пак я сложи на мястото ѝ. — Само че това не са твои пари, пък когато държавни суми се връщат на държавата, редът е по-друг. Не се дава писмо, а вносителят се разписва.

— Не мога да пиша — призна тя.

— Аз ще подпиша вместо тебе, не се бой, все едно че съм ти свидетел, аз съм държавен човек — бързо рече мъжът, наведе се на лакът и задраска с писалката върху чистата страница на тефтера. — Как ти е името?

— Малтица, жена на кафеджията Михаил.

Чиновникът не разпита за нищо друго, духна срещу мастилените редове и затвори тефтера, пошляпвайки с длан кожената му кора.

— Това е всичко, госпожа.

Когато излезе отново в шумния коридор, Малтица все още не можеше да повярва, че разговорът им е свършил, струваше ѝ се, че всеки миг човекът с обръснатата глава ще се втурне подире ѝ, дал си сметка за колко много други неща бе пропуснал да я пита. А в същото време чиновникът зад зелената врата внимателно откъсна изписания лист от тефтера, сгъна го на четири и го пхна във вътрешния джоб на европейското си палто.

Откъм горния кат по витото стълбище слизаха двама мъже. В походката на по-високия имаше нещо познато и Малтица се взря. Беше Пощов. Вместо феса, на пружиниращата му коса се полюшваше кръгло черно бомбенце.

На връщане двете страшни думи пак се повлякоха зад гърба ѝ. Веднъж ги изрече мъжки глас, а втория път — незрелият хрипкав глас на момче. Малтица не се обърна, нямаше смисъл. Какво имаше вече смисъл, господи? — отчаяно се питаше тя и не чу как от другата страна на улицата някой тихо извика името ѝ.

Тя не можа веднага да познае учителя. Помнеше го гладко избръснат и прав, а сега към нея едвам пристъпяше прегърбен старец,

който с усилие измъкваше бастуна си от снега.

В студената полутъмна стаичка на хана, като хлипаше и триеше очите си в черния ъгъл на забрадката, Малтица му разказа всичко. Осъзнаваше, че не бива да го товари с мъката си, но думите толкова отдавна тежаха в душата ѝ и толкова дълго бяха напирали да бъдат изречени пред някой, който би ги разбрал, че тя нямаше сили отново да ги потисне у себе си.

— Ще запомня това — тихо каза старецът. — Аз пиша записки. Туй, дето помня за Церовски и за другите, ще го подреда на книга, инак, без слово, загиналите люде се забравят. А и живите няма да пропусна. И тебе ще опиша, да се знае какво си сторила за България.

Малтица го слушаше отмаляла, изпълнена с утеха и надежда.

Още два пъти тя ходи при него в хана. Даскалът Данчов вече не можеше да става от леглото си, но пишеше върху голямата дъска, опряна на гърдите му. Пишеше! И жената нарочно не се бавеше, за да не му пречи, дори и после, като донасяше някоя вечер паница ошав или чорба, не се качваше горе, а пращаше слугата да му я отнесе. Тия недовършени още записки оставаха нейното последно и едничко спасение. „Щото нищо не е по-силно от словото човешко!“ — беше казвал някога фурнаджията в Русчук и тя помнеше думите му, помнеше и песента. Той я пееше рядко, на празник, но преди това никога не пропускаше да разкаже историята ѝ.

„Три села пазел Стоянчо хайдутин, ама много били зулумите, та не смогвал, затуй всяко село се мъчело да го спечели само за свой закрилник. От най-богатото му харизали къща и лозя, от другото — конче и лична мома, а третото, дето било най-бедно, се чудело и маело с какъв дар да го привлече. Тогаз един старец — на моя дядо брат — не забравяше да обясни фурнаджията, рекъл: дайте ми барем половин жълтица и едно момче с гъдулка, па ме чакайте. Чак до Никопол отишли — при една жена, дето измисляла песни, а кога се върнали, момчето свирело с гъдулката, пък старецът пеел новата песен за Стоянчо хайдутин. Хем и жълтицата донесли, че онази жена не щяла да я приеме. До пролетеска людете край целия Дунав запели песента, че била хубава и с хубав глас. И оттам насетне Стоянчо най-много бедното село пазел. Щото нищо не е по-силно от словото човешко!“ — с вдигната ръка приключваше фурнаджията, затваряше очи и тихичко подемаше песента. Някой път с него пееше и момчето.

7.

— Тя гаче говори нещо мари, Нефизе! — първа се послуша Киранката.

Двете старици се приближиха до одъра — напуканите устни на Малтица наистина помръдваха под ъгъла на оцетната кърпа.

Файтонджийската майка се наведе, почти опря челото си до сплъстената ѝ коса, ала след миг изплашено се дръпна назад.

— Божке, че тя пее мари, Нефизе!

Киранката се прекръсти, а туркинята направи метан към прозореца.

— Черно пиле трябва да заколим — каза тя. — Хем курбан за душата ѝ, хем да видим какво ще рече кръвта.

— То хубаво, ама аз черни пилета нямам побърза да я отклони Киранката.

— От моите ще донеса.

Дворът зад кафенето блестеше бял и пуст, само една двойна следа от женски чехли отиваше до ъгъла на дувара, дето личеше, че съвсем наскоро някой е копал, и пак се връщаше към къщата.

— Да не е заровила там пари ма, Нефизе? — тайнствено прошепна Киранката. — Ела да видим, ела да проверим, по равно ще ги делим.

— Тука стой! — спря я туркинята. — Не са пари, аз знам.

— Нищо не знаеш, ще ида.

— Магия с конски крак е закопана. Върви, ако щеш.

— Не думай мари, Нефизе! — файтонджийската майка подсмръкна и боязливо се сгуши в яката на стария си кожух.

— Речи сега една ваша молитва, щото коля пилето за християнска душа — с остър глас заповяда старата кадъна.

През тясната цепка на яшмака очите ѝ пръскаха напрегнати диви искри, после внезапно потъмняха от унес, който неизвестно как се предаде дори на пресметливия и сприхав ум на Киранката. Тя забрави

думите на молитвата, повтори пак: „Господи, Исусе Христе, ти прости на твоите врагове...“ — и млъкна.

— Свърши ли? — попита Знахарката.

— Свърших.

Кадъната замахна с кривия нож, черното петле подскочи и забоден димящата си шия в снега. Кръвта му не пръсна встрани, събра се като в червена чашка, а щом горещото ѝ дъно разтопи снега, отдолу неочаквано щръкна изсъхнал миналогодишен шибой.

— Видиш ли, Кирано — бавно се надигна туркинята, — чиста е душата на тази жена. Ако има човек грехове, кръвта бяга далече, сърди му се, а пробие ли сняг, улучва на камък. Чиста е тази жена, кръвта го казва, не аз.

— Сигур е тъй — съгласи се Киранката, защото унесът все още я държеше в топлата си мъгла.

Върнаха се горе в стаичката. Малтица беше притихнала и кротко лежеше с кърпата върху лицето си.

— Галиба спи — каза туркинята. — Курбанът я успокои.

Но тя не спеше и съвсем ясно чуваше близкия шепот на стариците.

— И днеска ще се мъчи — каза гласът на файтонджийската майка. — Не ще господ да я прибере, щото хем е грешна, хем не е раждала.

— Раждала е — обади се Знахарката.

Стана тихо.

— Не ти вярвам — каза подир малко Киранката, — на таква жена Богородица не дава благослов. Пък и ако се беше случило, щеше да се знае. Комуто да го речеш, няма да ти вярва.

— И да не знаете, тъй е — спокойно отвърна туркинята.

Вън по стълбите затрополиха стъпки.

— Човек иде! — подскочи Киранката. — Сигур е поп Серафим.

Отецът влезе задъхан, с разкопчан кожух. Току-що беше служил водосвет в новата табакхана на братя Хроневи и беше пил. Още при първите му крачки спареният въздух се раздвижи и стаичката изведнъж отесня.

Някой дръпна кърпата от лицето ѝ. През затворените си клепаки Малтица за миг долови белезникавото петно на прозореца, после върху главата ѝ се спусна нещо прохладно и меко, пропито с дъх на

вощеници и църква. Мирисът я замая, тя все по-отдалеч чуваше гласа на свещеника, докато накрая го изгуби, потъвайки в своя унес. Само няколко думи отнесе там от краткото си пробуждане, но те не бяха негови, а на Знахарката: „И да не знаете, тъй е...“

Отец Серафим претупа надве-натри молитвата, сгъна епитрахила си и се изправи. Виното го гореше, ала не му се искаше тук да пие вода, който знае каква мръсна стомна щяха да му натикат бабичките. Пълна бъчва бяха отворили Хроневи. Като се понапи и забрави тежестта на сана си, той им рече на смях: а бе ние водосвет ли правим, или виносвет! Думите му обиколиха дългата софра и, насърчен от остроумието си, отецът каза още няколко сполучливи шеги. С последната обаче прекали.

Всъщност целият град знаеше как бяха събрани кожите за новата табахана. Говореше се, че преди края на войната, когато богатите турци се готвеха да бягат и търсеха мющерии за стадата си, щото златото се пренася по-лесно от еркичи и овце, подставени хора на братята се разтичали да пазарят и пазарлък не направили, ала все тъкмо подир тях стадата ненадейно заболявали от копитен гнилец. Понататък работата била лесна. Хроневите идвали при сащисаните чобани и плащали за една болна овца толкоз, колкото струва само кожата ѝ. Но най-интересното беше, че сега с кожите от турските стада братята се готвеха да изпълнят една голяма поръчка, направена от самия руски интендант, за хиляда кожуха със специална солдашка кройка и с мешинени качулки за дъжд. Всичко това се обсъждаше в града, само че за него се говореше на ухо, а отец Серафим сглупи, та го каза на глас, и то не как да е, а високо и с един сполучлив каламбур за османските кожи и за руския терк. Гостите около софрата прихнаха, а после гузно се умълчаха, забелязали мрачните лица на Хроневите. Свещеникът своевременно се измъкна. Изпитото вино му пречеше да осъзнае точната големина на грешката си, ала занаят бог щеше да му даде достатъчно дни, за да я разбере.

Сега-засега отец Серафим вече не мислеше за това, чувствуваше се само жаден и благодетелен. В края на краищата за молитвите над умиращата кафеджийка никой нямаше да му плати. Ето и днес — друг на негово място не би оставил такава софра, за да бие път през снеговете чак дотук, а той дойде. Трогнат от собствената си доброта,

свещеникът прекара червената си едра ръка по бледото чело на ранената и ласкаво каза:

— Бог над тебе, жено. Утре заран ще ти чета пак.

Но тя не дочака утрото.

Болките изчезнаха отведнъж. Внезапната лекота пресече унеса ѝ и я накара да отвори очи. В стаята беше тъмно, тя не видя сгушената кадъна върху миндерчето и помисли, че е сама, че вече е здрава и затова е сама, както през стотици отминали нощи.

Надигна се и бавно опипа коравата си коса. Утре щеше да се измие, да срещне плитката си и да иде в града. Людете навярно пак щяха да подвикват подире ѝ, ала този път тя нямаше да се бои. Какво от това, че я мразеха? Как можеха да я обичат, щом за тях тя беше споменът за Хамид ага и съдията, за Чаушина и за страшното време, което си беше отишло. Сигурно никога нямаше да научат другото за живота ѝ, но дори и да бъдеше така, не беше ли по-важно, че тя го е извършила, че то съществува, че съществуваше и сега, когато вече никой друг не знаеше за него освен самата тя.

„И да не знаете, тъй е...“

Кой беше казал тези думи? И защо не бе ѝ ги казал по-рано, когато толкова се нуждаеше от тях?

Изострена в своята последна яснота, мисълта ѝ беше спокойна и чиста — Малтица се отпусна назад и дълго лежа, загледана в черния квадрат на прозореца.

Изведнъж ѝ се счуха гласове — познати мъжки гласове. Долу в кафенето говореха хора и тя се учуди кога са дошли. Само Михаил имаше втори ключ, може би той им беше отворил.

Стори ѝ се, че става от леглото, че слиза надолу по стълбата и бърза, защото не е редно гостите да са тук, а стопанката да се бави.

Отвори вратичката и ги видя. Те седяха край масата до бакърения тезгях: Михаил и Церовски, учителят Данчов, селянинът от Виница и онова момче с белите глухарчета по бузите. Прав зад тях, както тогава се бе облегнал на чинара, стоеше младият селски поп с избелялото расо и сините очи.

Пръв я съгледа Михаил, обърна се към нея и се усмихна:

„Що се бавиш, Малтице?“

„Ходих да върна онези пари“ — каза му тя и все се приближаваше, а не можеше да ги достигне.

„Написа ли записките, господин Данчов?“ — попита тя.

„Скоро ще ги довърша“ — отговори учителят и наистина пишеше, тя видя отдалеч пръснатите бели листове на масата пред него.

Те гледаха към нея и я чакаха. И тя все се приближаваше, приближаваше се и вече ги достигаше. И в олекналото ѝ като на птица тяло вече не бе останала никаква болка.

Тая нощ отец Нистор не спеше, пречеше му шумното старческо дишане на попадията, воят на вятъра отвън, а най-много го разсънваха мислите му. Наскоро, като подлепваше корицата на една църковна книга, бе намерил в подвързията ѝ — навярно пъхнати вътре за твърдост — две сгънати кожени страници, изписани със старинно дребно писмо. Него той не успя да разбере, отстрани в полето обаче имаше добавени няколко, види се, по-късно писани слова и макар да бяха полуизтрити от влагата, свещеникът ги разчете. „Душата своя ако не знаеш, света няма да опознаеш. Протодякон Антоний.“ И друг път беше намирал подобни приписки из празните места на вехтите молитвеници, ала те бяха за пожари и чума, за бастисани или потурчени села. Отец Нистор смаяно вдигна очи към най-близката икона и се прекръсти. Негова беше тази мисъл за човешката душа, той самичък неотдавна я бе открил, а сега излизаше, че още преди век и половина непознатият протодякон също бе стигнал до нея, дори бе я записал с кривите си невежествени букви. Людете ли се повтаряха на тази грешна земя или мислите им? Или може би тая мисъл беше изначална и първа и от нея започваше човешкото познание, щом тъй неизбежно идваше тя в просветления човечески ум.

Отецът неспокойно се завъртя под бодливата черга. Пламъчето на кандилото затрепка. „Трябва да сменя фитила му“ — за трети път реши той, но пак не му се ставаше, а и интересно му беше да следи как вместо да се уплаши от това, че кандилото гасне, разумът му с лукави зигзаги предпочиташе топлината на одъра.

Тъкмо в тоя миг вън голямата камбана прозвънна. Звънът беше едва доловим, но отец Нистор го чу и тревожно се надигна от постелята. Не можеше да е сгрешил! Вятърът беше поутихнал, а и къщата се намираше в църковния двор, на трийсетина крачки от камбанарията. Ако бе оставил подир вечерня клисарят да затегне

въжетата сам, би помислил, че някой от възлите се е охладил, но наплашен от разкази за пукнати през буря камбани, във ветровито време той завързваше въжетата със собствените си ръце. А и невъзможно беше някой пиян хаймана да е сторил такава греховна шега. Не го ли възпреше свян, то барем заключената врата на камбанарията щеше да го отклони от нечестивата помисъл да удари камбаната посред нощ. Тогава.

Тогава оставаше тя да е звъннала сама! „Знамение ли пращаш, боже?“ — прошепна отец Нистор, коленичи върху скупчената черга и се закръсти.

Призори, щом малко се поразвидели, той, гологлав и с разбъркана брада, изтича навън.

Най-напред погледна нагоре: слава богу, камбаната си беше цяла, а не се виждаше и охладено въже.

Точно под камбанарията нямаше сняг. Старецът пристъпи и видя върху плочите сива птица с разперени криле. Навярно, понесена от вихрушката, нощес тя беше блъснала камбаната, защото по смазаната ѝ глава кръвта бе замръзнала на червени бучици лед.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.